

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ФАКУЛТЕТ ТЕХНИЧКИХ НАУКА

Проширено поље архитектонског дизајна:

Улична култура као генератор

трансдисциплинарног језика - студија

случаја Вирцила Аблоа

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор:

ванр. проф. др Дејан Ецет

Кандидат:

Алберт Топић, ДЦ 7/2020

Нови Сад, 2026

**УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ОБРАЗАЦ – 5а
НАВЕСТИ НАЗИВ ФАКУЛТЕТА ИЛИ ЦЕНТРА**

КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА

Врста рада:	Докторска дисертација
Име и презиме аутора:	Алберт Топић
Ментор (титула, име, презиме, звање, институција):	др Дејан Ецет, ванредни професор, Факултет техничких наука, Универзитет у Новом Саду
Наслов рада:	Проширено поље архитектонског дизајна: Улична култура као генератор трансдисциплинарног језика – студија случаја Вирцила Аблоа
Језик и писмо рада:	Српски, ћирилица
Физички опис рада:	Унети број: Страница _____ 242 _____ Поглавља _____ 14 _____ Референци _____ 58 _____ Табела _____ 20 _____ Слика _____ 31 _____ Графикона _____ 0 _____ Прилога _____ 7 _____
Научна област:	Архитектура
Ужа научна област (научна дисциплина):	Архитектонско-урбанистичко пројектовање и теорија
Кључне речи / предметна одредница:	архитектура, трансдисциплинарност, улична култура, визуелна култура, Вирцил Абло, Personal Design Language, архитектонско образовање, реинтерпретација архитектуре, симболичке интервенције, архитектонски дизајн
Апстракт на језику рада:	Савремена архитектура све се интензивније развија у условима преплитања са другим облицима културне, визуелне и медијске продукције, при чему архитектонски објекат превазилази оквири своје функционалне и просторне улоге и постаје носилац симболичких, културних и комуникацијских значења. Полазећи од претпоставке да се пројектантски принципи развијени изван ужег архитектонског поља могу критички и продуктивно превести у архитектонски домен, дисертација истражује могућности проширења поља архитектонског дизајна кроз интеграцију интердисциплинарних стратегија које потичу из уличне културе, визуелне културе, моде, брендирања и савремене уметности. Као студија случаја изабран је лични дизајнерски језик Вирцила Аблоа (Personal Design Language – PDL), заснован на минималним, али симболички снажним интервенцијама, цитатности, апропријацији, реинтерпретацији постојећих културних артефаката и истовременом обраћању различитим нивоима публике. Теоријски оквир истраживања ослања се на семиотичке теорије архитектуре, теорије реинтерпретације и апропријације, као и на истраживања која се односе на утицај уметничких интервенција на перцепцију и вредновање културних објеката.

	Истраживање је конципирано као интердисциплинарна експериментална студија која интегрише квалитативне и квантитативне методолошке приступе. Емпиријски део истраживања реализован је кроз две студентске радионице у оквиру којих су учесници реинтерпретирали одабране иконичне архитектонске објекте XX века применом седам принципа Аблоовог PDL-а. Развијен је систем евалуације који обједињује бинарну примену правила, пондерисане коефицијенте и експертску процену, чиме је омогућено вишеслојно вредновање пројектантских исхода. Резултати истраживања указују да симболичке и минималне интервенције инспирисане интердисциплинарним дизајнерским приступом Вирцила Аблоа могу представљати продуктиван метод за преозначавање и реинтерпретацију постојећих архитектонских објеката, као и средство за развој нових модела пројектантског мишљења, евалуације и архитектонског образовања. Допринос дисертације огледа се у успостављању методолошког оквира за превођење принципа који потичу из других креативних дисциплина у архитектонски домен и у афирмацији архитектуре као отвореног система знакова, значења и културних референци. Кључне речи: архитектура, трансдисциплинарност, улична култура, визуелна култура, Вирцил Абло, Personal Design Language, архитектонско образовање, реинтерпретација архитектуре, симболичке интервенције, архитектонски дизајн.
Датум прихватања теме од стране надлежног већа:	4.6.2026. године, Сенат Универзитета у Новом Саду
Датум одбране: (Попуњава накнадно институција)	
Чланови комисије: (титула, име, презиме, звање, институција)	Председник: др Игор Мараш, редовни професор, Факултет техничких наука, Универзитет у Новом Саду Члан: др Јелена Атанацковић Јеличић, редовни професор, Факултет техничких наука, Универзитет у Новом Саду Члан: др Ана Нешић Томашевић, ванредни професор, Факултет техничких наука, Универзитет у Новом Саду Члан: др Ана Никезић, редовни професор, Архитектонски факултет, Универзитет у Београду Ментор: др Дејан Ецет, ванредни професор, Факултет техничких наука, Универзитет у Новом Саду
Напомена:	

Аутор докторске дисертације потписао је и приложио следеће Обрасце:

5б – Изјава о ауторству;

5в – Изјава о истовестности штампане и електронске верзије докторског рада и дозвола за објављивање личних података;

5г – Изјава о коришћењу.

Ове Изјаве се чувају у институцији у штампаном и електронском облику и не кориче се са радом.

**UNIVERSITY OF NOVI SAD
FACULTY OR CENTER**

KEY WORD DOCUMENTATION

Document type:	Doctoral dissertation
Author:	Albert Topić
Supervisor (title, first name, last name, position, institution)	Dr Dejan Ecet, Associate Professor, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad
Thesis title in English:	The Expanded Field of Architectural Design: Street Culture as a Generator of Transdisciplinary Language – A Case Study of Virgil Abloh
Language and script:	Serbian, Cyrillic script
Physical description:	Number of: Pages _____ 242 _____ Chapters _____ 14 _____ References _____ 58 _____ Tables _____ 20 _____ Illustrations _____ 31 _____ Graphs _____ 0 _____ Appendices _____ 7 _____
Scientific field:	Architecture
Scientific subfield (scientific discipline):	Architectural and Urban Design and Theory
Subject, Key words:	architecture, transdisciplinarity, street culture, visual culture, Virgil Abloh, Personal Design Language, architectural education, architectural reinterpretation, symbolic interventions, architectural design
Abstract in English:	Contemporary architecture is increasingly developing through its intersections with other forms of cultural, visual, and media production. In this context, architectural objects transcend their functional and spatial roles and become carriers of symbolic, cultural, and communicative meanings. Based on the premise that design principles developed outside the conventional boundaries of architecture can be critically and productively translated into the architectural domain, this dissertation investigates the possibilities of expanding the field of architectural design through the integration of interdisciplinary strategies derived from street culture, visual culture, fashion, branding, and contemporary art. Virgil Abloh's Personal Design Language (PDL) is employed as the central case study. Abloh's design methodology is characterized by minimal yet symbolically powerful interventions, quotation, appropriation, reinterpretation of existing cultural artefacts, and the simultaneous engagement of different audiences. The theoretical framework of the study draws upon semiotic theories of architecture, theories of reinterpretation and appropriation, and studies addressing the influence of artistic interventions on the perception and evaluation of cultural objects. The research is structured as an interdisciplinary experimental study integrating qualitative and quantitative methodological approaches. The empirical component of the research was conducted through two student workshops in which participants reinterpreted selected iconic architectural

	buildings of the twentieth century by applying the seven principles of Abloh's Personal Design Language. A multi-layered evaluation framework was developed by combining the binary application of the principles, weighted coefficients, and expert assessment, thereby enabling a comprehensive evaluation of the design outcomes. The findings indicate that symbolic and minimal interventions inspired by Virgil Abloh's transdisciplinary design approach can constitute a productive method for the re-signification and reinterpretation of existing architectural objects, as well as a means of developing new models of design thinking, evaluation, and architectural education. The contribution of this dissertation lies in establishing a methodological framework for translating principles originating from other creative disciplines into the architectural domain and in affirming architecture as an open system of signs, meanings, and cultural references.
Date of endorsement by the scientific board:	04 June 2026 – Senate of the University of Novi Sad
Date of defence: (Filled in by the institution)	
Thesis defence board: (title, first name, last name, position, institution)	Chair: Prof. Igor Maraš, PhD, Full Professor, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad Member: Prof. Jelena Atanacković Jeličić, PhD, Full Professor, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad Member: Prof. Ana Nešić Tomašević, PhD, Associate Professor, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad Member: Prof. Ana Nikezić, PhD, Full Professor, Faculty of Architecture, University of Belgrade Mentor: Prof. Dejan Ecet, PhD, Associate Professor, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad
Note:	

The author of the doctoral dissertation has signed the following Statements:

56 – Statement on the authorship,

5в – Statement that the printed and e-version of the doctoral dissertation are identical and authorization to use personal data,

5r – Copyright statement.

The paper and e-versions of Statements are held at the institution and are not included into the printed thesis.

Садржај:

1	Увод	13
1.1	Предмет истраживања	15
1.2	Истраживачко полазиште	17
1.3	Преглед литературе	19
1.4	Циљ истраживања	34
1.5	Хипотезе.....	35
1.6	Методе истраживања	37
2	Теоријски оквир	38
3	Улична култура, <i>street art</i> и визуелни језик савременог дизајна	57
3.1	Од графита до <i>street art</i> -а: град као површина за означавање	58
3.2	<i>Street art</i> као јавна визуелна комуникација	61
3.3	Од маргине до институције: <i>street art</i> , тржиште и културна легитимација.....	65
3.4	<i>Street culture</i> , бренд и логика савременог дизајна.....	68
3.5	Улична култура као метод реинтерпретације архитектонског објекта	72
4	Вирцил Аблоов <i>Personal Design Language</i> : архитектонске интерпретације личног дизајнерског језика	75
4.1	Правило 1 — <i>Readymade</i> : нова идеја заснована на препознатљивим деловима, људској емоцији и иронији.....	77

4.2	Правило 2 — <i>Figures of Speech</i> или <i>Quotes</i> : фигуре говора, наводници и цитатност	80
4.3	Правило 3 — <i>3% Approach</i> : приступ „3%”	84
4.4	Правило 4 — <i>A Compromise Between Two Distinct Similar or Dissimilar Notions</i> : компромис између сличних и различитих појмова	86
4.5	Правило 5 — <i>Signs of Work in Process</i> : знаци рада у току и људска интеракција.....	87
4.6	Правило 6 — <i>A Societal Commentary</i> : друштвени коментар и разлог постојања у садашњем тренутку	89
4.7	Правило 7 — <i>Speaking to the Tourist and Purist Simultaneously</i> : обраћање „туристи” и „пуристи” истовремено	91
5	Методологија истраживања	95
5.1	Методолошко полазиште.....	96
5.2	Организација радионица и узорак истраживања	100
5.3	Истраживачки тимови и организација процеса	103
5.4	Операционализација PDL принципа	106
5.5	Систем евалуације.....	107
5.6	Додатни круг експертске евалуације	110
5.7	Улога методологије у структури дисертације.....	113
6	Резултати радионица.....	115
6.1	Метод за одређивање коефицијената и израчунавање оцена.....	119

6.2	Системи израчунавања оцена	122
6.2.1	Оцена А — једнако пондерисање правила	122
6.2.2	Оцена В — пондерисана правила са нормализованим коэффицијентима.....	123
6.2.3	Оцена С — евалуација експертске групе	124
6.2.4	Оцена D — укључивање експертских повратних информација	124
6.2.5	Оцена Е — оцена заснована на укупном утиску.....	125
6.3	Процес евалуације.....	126
6.4	Резултати Радионице 1.....	127
6.4.1	Иницијална евалуација и бодовање.....	127
6.4.2	Учесталост примене правила и израчунавање коэффициентата 127	
6.4.3	Резиме евалуација учесника и израчунате оцене за Радионицу 1	129
6.5	Резултати Радионице 2.....	131
6.5.1	Иницијална евалуација и бодовање.....	131
6.5.2	Учесталост примене правила и израчунавање коэффициентата 131	
6.5.3	Резиме евалуација учесника и израчунате оцене за Радионицу 2	133
6.6	Упоредни преглед коэффициентата	135

6.7	Упоредно тумачење система оцењивања	137
6.8	Прелаз ка додатној експертској процени	140
7	Додатна експертска процена резултата радионица	142
7.1	Структура додатне експертске процене	144
7.2	Дескриптивна анализа експертских оцена	145
7.3	Најбоље и најслабије оцењени радови.....	147
7.4	Сагласност и неслагање експерата	152
7.5	Разлике у строгости експерата	154
7.6	Поузданост експертског панела	156
7.7	Квалитативна анализа коментара експерата	157
7.8	Тумачење разлика између Радионице 1 и Радионице 2	160
7.9	Однос додатне експертске процене према претходним моделима оцењивања.....	161
7.10	Закључак поглавља	163
8	Дискусија резултата	165
8.1	Улога коефицијената у тумачењу PDL правила	166
8.2	Разлика између формализованог оцењивања и укупног утиска	170
8.3	Иницијална и додатна експертска процена	173
8.4	Консензус и поларизација као показатељи архитектонске читљивости	176

8.5	Квалитативни коментари експерата као показатељ вредносних критеријума.....	178
8.6	Педагошке импликације резултата	180
8.7	Методолошке импликације: између мерења и тумачења	182
8.8	Позиција Правила 7 и питање публике	183
8.9	Ограничења резултата	185
8.10	Закључна разматрања дискусије.....	186
9	Закључци— <i>Nothing New</i> (ништа ново) или <i>Something New</i> (нешто ново)	188
10	Прилог А	200
10.1	Табела А1.....	200
10.2	Табела А2.....	202
10.3	Табела А3.....	203
10.4	Табела А4.....	204
10.5	Табела А5.....	205
10.6	Табела А6.....	206
11	Прилог Б.....	207
12	Литература	208
13	Индекс илустрација	225
14	Биографија кандидата.....	234

Предговор:

Ова докторска дисертација настала је као резултат вишегодишњег истраживања односа између архитектонског дизајна, уличне културе, визуелне културе и трансдисциплинарних дизајнерских пракси. Посебан фокус истраживања усмерен је на могућност примене личног дизајнерског језика Вирџила Аблоа у архитектонском образовању, кроз реинтерпретацију постојећих иконичних архитектонских објеката.

Главни резултати истраживања, који се односе на методолошки оквир радионица, примену седам принципа Virgil Abloh-овог Personal Design Language-a, систем евалуације студентских радова и анализу резултата две радионице, претходно су објављени у научном раду „Visual Culture in Architecture: Virgil Abloh’s Cross-Disciplinary Design Language “.¹

У оквиру дисертације наведени резултати су проширени, теоријски продубљени и постављени у шири истраживачки контекст. Посебно су додатно разрађени теоријски оквир уличне културе и street art-a, однос између минималне интервенције и архитектонске реинтерпретације, као и додатни круг експертске евалуације спроведен након објављивања наведеног рада.

¹ **Топић, А., Ецет, Д.,** Maraš, I., Maraš, I., Janjušević, M., & Atanacković Jeličić, J. (2025). Visual culture in architecture: Virgil Abloh’s cross-disciplinary design language. Arts, 14, 84. Преузето са: <https://doi.org/10.3390/arts14040084>

На тај начин дисертација не понавља само резултате објављеног рада, већ их користи као основу за шире испитивање могућности трансдисциплинарног архитектонског дизајна и његовог вредновања.

1 Увод

Савремено поље архитектонског дизајна све више се развија у условима интензивног преплитања архитектуре са другим облицима културне, визуелне и медијске продукције. Архитектонски објекат се у таквом контексту не може разумети само као функционална, конструктивна и просторна целина, већ и као носилац значења, слика, културни знак и комуникациони медиј. Поред традиционалних архитектонских категорија, као што су форма, функција, конструкција и контекст, све значајнију улогу имају визуелна препознатљивост, симболичка вредност, културно референцирање, наративност и могућност да се постојећи објекти накнадно тумаче, преозначавају и укључују у нове дискурзивне оквире.

У таквом проширеном пољу архитектонског мишљења посебно место заузимају утицаји који долазе из визуелне културе, уличне културе, моде, брендирања, савремене уметности и популарних медија. Ове области не делују више само као спољашњи извори инспирације, већ све чешће постају активни генератори нових пројектантских метода, језика и начина вредновања.

У том смислу, архитектонско образовање има важну улогу у испитивању начина на који се интердисциплинарни и трансдисциплинарни принципи могу критички, методолошки и педагошки превести у архитектонски домен.

Ова дисертација полази од претпоставке да се дизајнерски принципи развијени изван ужег архитектонског поља могу користити као средство за реинтерпретацију постојећих архитектонских објеката, под условом да се не сведу на површну стилску апропријацију. Као студија случаја изабран је дизајнерски језик Вирџила Аблоа (*Virgil Abloh*), чији рад повезује моду, уличну културу, визуелну уметност, брендирање, музику и архитектуру. Његова пракса је посебно релевантна јер се заснива на минималним, али симболички снажним интервенцијама, на раду са препознатљивим културним објектима, на цитатности, апропријацији, иронији и истовременом обраћању различитим нивоима публике.

Истраживање је постављено као теоријско, педагошко, пројектантско и евалуационо испитивање могућности примене *Abloh*-овог *Personal Design Language*-а у архитектонском образовању. Посебна пажња усмерена је на студентске радионице у оквиру којих су учесници реинтерпретирали одабране иконичне архитектонске објекте XX века кроз минималне, симболичке и интердисциплинарно засноване

интервенције. На тај начин дисертација истражује не само могућност проширења архитектонског језика, већ и питање начина на који се такви пројектантски исходи могу вредновати.

1.1 Предмет истраживања

Предмет истраживања односи се на испитивање могућности проширења поља архитектонског дизајна кроз интеграцију интердисциплинарних пројектантских стратегија које потичу из уличне културе, визуелне културе, моде, брендирања и савремене уметности, са посебним освртом на дизајнерски језик Вирцила Аблоа. Истраживање полази од претпоставке да архитектонско значење није фиксно, већ да се може реинтерпретирати кроз културне референце, симболичке интервенције и минималне формалне промене, без нарушавања основног интегритета постојећих архитектонских објеката.

У том смислу, предмет истраживања обухвата анализу начина на који се Аблоови принципи могу превести у домен архитектуре, као и испитивање њиховог педагошког и методолошког потенцијала у архитектонском образовању и пројектантској пракси. Посебан фокус стављен је на питање да ли се минималне, симболички наглашене интервенције могу користити као средство за осавремењивање,

преозначавање и критичку реинтерпретацију постојећих архитектонских објеката.

Проблем истраживања произилази из чињенице да су савремене архитектонске теорије и педагошке праксе све више отворене ка интердисциплинарним утицајима, али да и даље постоји ограничен број истраживања која систематично испитују како се симболичке и минималне интервенције, преузете из других креативних области, могу методички применити у архитектури. Посебно је недовољно испитан однос између архитектонског објекта као функционалне и просторне целине и архитектонског објекта као носиоца културних, комуникативних и симболичких значења.

Додатни проблем представља питање у којој мери се дизајнерски принципи развијени у моди и визуелној култури могу смислено, критички и продуктивно пренети у архитектонски домен, а да притом не остану на нивоу површне формалне апропријације. Истраживање се зато усмерава ка разматрању архитектуре као отвореног система знакова, као и ка провери да ли интердисциплинарни и културно осетљиви приступи могу подстаћи нове облике пројектантског мишљења, евалуације и архитектонске реинтерпретације.

1.2 Истраживачко полазиште

Истраживачко полазиште дисертације заснива се на претпоставци да интеграција различитих естетских и културних утицаја из разнородних креативних области у постојеће архитектонске структуре може да репозиционира ове објекте у оквиру савременог архитектонског дискурса, чиме се ревитализују њихови наративи, концепти и значења. Ово истраживање полази од идеје да архитектонско значење није фиксно, већ отворено за реинтерпретацију кроз културне референце, уметничку симболику и минималне формалне интервенције. Концептуалне и искуствене дизајнерске стратегије Вирџила Аблоа користе се као експериментални оквир за проверу ове претпоставке у образовном контексту.

Вирџил Абло, један од најутуцајнијих дизајнера и архитеката XXI века, препознат је по способности да повезује различите дисциплине, укључујући моду, музику, архитектуру и визуелну уметност. Његова структурисана дизајнерска филозофија, представљена у Harvard предавању из 2017. године под насловом: *Core Studio Public Lecture: Virgil Abloh, Insert Complicated Title Here*, уводи седам дизајнерских принципа који чине кохерентан систем визуелног мишљења и

креативног деловања.² Ови принципи су коришћени као педагошко средство у студентским радионицама, омогућавајући учесницима да експериментишу са симболичком трансформацијом одабраних иконичних архитектонских објеката.

Иако је Аблоов утицај у архитектури ограниченији у поређењу са његовим радом у моди и брендингу, релевантност његове дизајнерске логике за архитектуру огледа се у концептуалној јасноћи, интердисциплинарном домету и приступачности. Његов приступ подржава образовне циљеве повезане са изградњом наратива, културним референцирањем и критичким односом према форми и контексту.³ Његова способност да брише границе између високе и популарне културе, као и да редефинише фигуру савременог дизајнера, широко је препозната и афирмисана, укључујући и његово уврштавање на листу *Time* магазина *100 most influential people* за 2018. годину.⁴

Теоријска утемељеност истраживања ослања се на семиотичко тумачење архитектуре, на теорије реинтерпретације и рестаурације постојећих објеката, као и на емпиријска сазнања о утицају уметности

² Core Studio Public Lecture: Virgil Abloh, (2017) “Insert Complicated Title Here”,
Доступно на: <https://www.youtube.com/watch?v=qie5VITX6eQ>

³ Warsh, L. (Ed.). (2021). Abloh-isms. Princeton: Princeton University Press. Преузето са:
<https://www.abebooks.com/Abloh-isms-Virgil-Abloh-Princeton-University-Press/31788940088/bd>

⁴ Murakami, T. (2018). Most influential people: Virgil Abloh. Time. Преузето са:
<https://time.com/collections/most-influential-people-2018/5238167/virgil-abloh/>

на перцепцију вредности, познату као art infusion effect; ове теоријске линије детаљно су разрађене у наредном поглављу.

Резултати радионица вредновани су применом система бодовања који је комбиновао бинарну примену Аблоових правила са пондерисаним коефицијентима, омогућавајући нијансирану анализу пројектантских одлука и педагошких исхода. На тај начин, истраживање испитује да ли симболичке и минималне пројектантске интервенције, инспирисане интердисциплинарним приступом Вирцила Аблоа, могу послужити као ефикасни алати за преобликовање перцепције и вредности постојећих архитектонских објеката у образовном контексту. Истовремено, оно доприноси расправама о проширењу архитектонског образовања кроз нетрадиционалне и културно осетљиве пројектантске методе.

1.3 Преглед литературе

Преглед литературе за ово истраживање обухвата неколико међусобно повезаних тематских целина: дизајнерску филозофију Вирцила Аблоа, семиотичко и културолошко разумевање архитектуре, теорије реинтерпретације, рестаурације и апропријације, феноменологију простора и теорије културне вредности, истраживања утицаја уметности на перцепцију и вредновање, као и савремене приступе архитектонској форми, методологији дизајна и евалуацији пројектантског процеса.

Овако постављен преглед омогућава да се предмет дисертације не сагледа искључиво као питање стила или формалне интервенције, већ као сложено истраживање односа између архитектуре, визуелне културе, уличне културе, брендирања, педагогије и система вредновања архитектонског рада.

Прву тематску целину чине извори који се непосредно односе на дизајнерску филозофију Виргила Аблоа. Посебно је значајно предавање *Insert Complicated Title Here*, које је Абло одржао на *Harvard Graduate School of Design* 2017. године.⁵ У овом предавању формулисани су принципи који се могу препознати као основа његовог личног дизајнерског језика, укључујући *readymade* логику, цитате, минималну интервенцију, хибридизацију различитих културних кодова, означавање процеса рада, друштвени коментар и истовремено обраћање упућеној и широј публици. Ови принципи представљају важну основу за дисертацију јер омогућавају да се Аблоов рад не посматра само као појава у моди или брендирању, већ као модел трандисциплинарног дизајнерског мишљења.

⁵ Abloh, V. (2017). *Insert Complicated Title Here*. Lecture at Harvard University, Graduate School of Design, Cambridge, MA, October 26, 2017. Преузето са: <https://www.gsd.harvard.edu/event/virgil-abloh>

Аблоов критички однос према културним и институционалним хијерархијама додатно је развијен у тексту *Dissolving Power*.⁶ Овај текст је значајан за разумевање начина на који Абло доводи у питање стабилне односе између високе и популарне културе, ауторства, бренда, уметности и дизајна. Публикација *Virgil Abloh: Figures of Speech*, коју је уредио *Michael Darling*, представља један од најважнијих извора за шире сагледавање Аблоовог опуса, јер његов рад поставља у контекст визуелне уметности, моде, архитектуре, музике, графичког дизајна и изложбене праксе.⁷ Слично томе, књига *Abloh-isms*, коју је уредио *Larry Warsh*, омогућава увид у Аблоове ставове, језик и концептуалне позиције кроз фрагментарне исказе и изјаве које откривају његов однос према културној продукцији, популарним симболима и улози савременог дизајнера.⁸

Другу тематску целину чине радови који архитектуру тумаче као систем знакова, културни текст и средство комуникације. У том смислу, кључно место има текст *Umberto Eco-a Function and the Sign: Semiotic of*

⁶ Abloh, V. (2019). *Dissolving Power: Virgil Abloh in conversation with Jack Self*. Real Review, 8. London: REAL Foundation. Преузето са:
<https://stackmagazines.com/product/real-review-issue-8>

⁷ Darling, M. (Ed.). (2022). *Virgil Abloh: Figures of Speech*. Chicago: DelMonico Books / Museum of Contemporary Art Chicago. Преузето са:
<https://cir.nii.ac.jp/crid/1970867909848590231>

⁸ Warsh, L. (Ed.). (2021). *Abloh-isms*. Princeton: Princeton University Press. Преузето са:
<https://www.abebooks.com/Abloh-isms-Virgil-Abloh-Princeton-University-Press/31788940088/bd>

Architecture.⁹ Еко архитектуру не тумачи искључиво као просторну и функционалну дисциплину, већ као систем означавања у коме архитектонски објекти имају денотативне и конотативне функције. Денотативна функција односи се на основну употребу објекта, док конотативна обухвата секундарна, симболичка, културна и идеолошка значења. Овај теоријски оквир је посебно значајан за дисертацију јер омогућава да се минималне интервенције на архитектонским објектима разумеју као поступци који могу да промене начин на који се објекат чита, тумачи и вреднује, чак и када његова основна форма и функција остају очуване.

У исту теоријску линију може се укључити и *Bernard Tschumi*, чији рад *Advertisements for Architecture* доводи архитектуру у везу са сликом, медијском поруком, наративом и провокацијом.¹⁰ Tschumi показује да архитектура не постоји само као физички објекат, већ и као дискурзивни, визуелни и комуникациони феномен. *Fredric Jameson* и *Michael Speaks* у разговору *Envelopes and Enclaves: The Space of Post-Civil Society (An Architectural Conversation)* анализирају архитектуру *Rem-a Koolhaas-a*

⁹ Eco, U. (1986). Function and sign: Semiotics of architecture. In M. Gottdiener & A. Ph. Lagopoulos (Eds.), *The city and the sign: An introduction to urban semiotics*, Columbia University Press. Преузето са: <https://doi.org/10.7312/gott93206-004>

¹⁰ Tschumi, B. (1976–1977). *Advertisements for Architecture*. Преузето са: <https://www.tschumi.com/projects/19>

као простор идеолошке, медијске и програмске продукције.¹¹ Ови извори су важни јер подржавају разумевање архитектуре као поља у коме се значење производи кроз слику, контекст, културне кодове и однос према публици.

Трећа тематска целина односи се на питања реинтерпретације, рестаурације, апропријације и накнадног означавања постојећих архитектонских и културних објеката. У том контексту значајан је текст *Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc-a Restauration*, у коме се рестаурација не схвата као једноставно враћање објекта у претходно стање, већ као успостављање једног могућег, концептуално довршеног стања које можда никада није постојало у историјској стварности.¹² Овакво разумевање рестаурације омогућава да се интервенција на постојећем објекту тумачи као креативан, критички и културно продуктиван чин, а не само као технички поступак очувања.

Са овим ставом може се повезати и *Koolhaas*-ов пројекат *Cronocaos*, у коме се доводи у питање строга супротстављеност очувања и

¹¹ Jameson, Fredric, and Michael Speaks. (1992). *Envelopes and Enclaves: The Space of Post-Civil Society (An Architectural Conversation)*. Assemblage, No. 17. Cambridge: The MIT Press, pp. 30–7. Преузето са: <https://doi.org/10.2307/3171222>

¹² Viollet-le-Duc, E. E. (1886). "Restauration". In *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*. Paris: B. Bance, VIII, 14–34. Преузето са: https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=Restauration&author=Viollet-le-Duc,+Eug%C3%A8ne+Emmanuel&publication_year=1886&pages=14%E2%80%9334

модернизације.¹³ *Koolhaas* показује да постојеће структуре могу бити активна поља савремене интервенције, а не само објекти конзерваторске заштите. У контексту ове дисертације то је посебно важно јер се испитује могућност да се иконични архитектонски објекти XX века поново означе и интерпретирају кроз минималне, симболичке и културно препознатљиве интервенције.

Поступак апропријације и *readymade* логике додатно се може теоријски ослонити на књигу *Dieter-a Daniels-a The Readymade Century*.¹⁴ *Daniels* разматра *readymade* као један од кључних поступака модерне и савремене уметности, заснован на избору, премештању, преименовању и промени контекста већ постојећих објеката. Овај оквир је релевантан за анализу Аблоовог дизајнерског језика, јер Абло често полази од препознатљивих културних артефаката, које минималном интервенцијом преводи у нови симболички и тржишни регистар. У архитектонском контексту, међутим, овај поступак захтева додатну критичку опрезност, јер архитектонски објекти нису само визуелни знаци, већ и просторне, материјалне, функционалне и културно-историјске структуре.

¹³ Koolhaas, R. (2010). *Cronocaos*. Преузето са:
<https://cdn.sanity.io/files/5azy6oei/production/27a57c22474166b447b389f2c2660ba99182f711.pdf>

¹⁴ Daniels, Dieter. (2019). *The Readymade Century*. Leipzig: Spector Books. Преузето са:
https://www.hgb-leipzig.de/daniels/Dieter-Daniels_Readymade-Century_Preview_EN.pdf

Четврту тематску целину чине извори из области феноменологије простора, теорије уметности, културног капитала, метафоре и онтологије објекта. *Gaston Bachelard* у књизи *The Poetics of Space* анализира простор као имагинативну, интимну и поетску категорију, указујући на то да архитектонско искуство није исцрпљено физичком организацијом простора, већ укључује памћење, асоцијације, атмосферу и емоционалне реакције.¹⁵ *Walter Benjamin* у тексту *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction* уводи појам ауре и разматра промену статуса уметничког дела у условима техничке репродукције.¹⁶ Овај појам је значајан за тумачење иконичних архитектонских објеката, јер они поседују специфичну културну препознатљивост, историјску ауру и симболичку вредност, које интервенција може или да појача, или да наруши. *Pierre Bourdieu* у књизи *The Rules of Art* и у студијама о друштвеној конструкцији укуса показује да се естетска вредност не формира изоловано, већ унутар културног поља, односа моћи, образовања, институција и механизма легитимације.¹⁷ Ово је важно за

¹⁵ Bachelard, G. (2014). *The Poetics of Space*. New York: Orion press. Преузето са: https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=The+Poetic+of+Space&author=Bachelard,+Gaston&publication_year=2014

¹⁶ Benjamin, W. (1969). *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*. In H. Arendt (Ed.), *Illuminations*. New York: Schocken Books. Преузето са: https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=The+Work+of+Art+in+the+Age+of+Mechanical+Reproduction&author=Benjamin,+Walter&publication_year=1969

¹⁷ Bourdieu, P. (1996). *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Stanford: Stanford University Press. Преузето

дисертацију јер омогућава разумевање различитих реакција експерата, студената и потенцијално шире публике на исте архитектонске интервенције. *Derrida* и *Moore* у тексту *White Mythology: Metaphor in the Text of Philosophie* разматрају метафору као нестабилан механизам производње значења.¹⁸ Овај извор је релевантан јер се Аблоов дизајнерски језик у великој мери заснива на метафори, цитату, померању значења и намерној недословности. *Graham Harman*, кроз књигу *Object Oriented Ontology: A New Theory of Everything*, омогућава да се објекти посматрају као ентитети који нису у потпуности исцрпљени својом употребом, функцијом или једним тумачењем.¹⁹ У контексту ове дисертације, овај приступ може бити користан за разумевање архитектонског објекта као вишеслојне структуре која истовремено има материјалну, функционалну, симболичку и културну димензију.

Пету тематску целину чини литература о утицају уметности на перцепцију, вредновање, емоционалну реакцију и симболичку вредност објеката. Основни извор у овој области је рад *Hagtvedt*-а и *Patrick*-а - *Art*

ca:https://scholar.google.com/scholar?hl=sr&as_sdt=0%2C5&q=Bourdieu%2C+P.+%281996%29.+The+Rules+of+Art&btnG=

¹⁸ Derrida, J., & Moore, F. C. T. (1974). White mythology: Metaphor in the text of philosophy. *New Literary History*, 6(1), 5–74. Преузето са: <https://doi.org/10.2307/468341>

¹⁹ Harman, G. (2017). *Object Oriented Ontology: A New Theory of Everything*. London: Pelican Books. Преузето са: https://www.hlaszny.com/booksAndPapers/buckets/b1_ontologyEpistemology/ObjectOrientedOntology.pdf

*Infusion: The Influence of Visual Art on the Perception and Evaluation of Consumer Products.*²⁰ Овај рад уводи концепт *art infusion effect*-а, односно ефекта по коме присуство визуелне уметности може да повећа перцепцију вредности, луксуза и симболичке атрактивности производа. Иако је овај концепт првобитно развијен у контексту маркетинга и понашања потрошача, његове импликације су релевантне и за архитектуру, нарочито када се истражује како уметнички или улично-културни елементи мењају доживљај постојећег архитектонског објекта. У области брендирања и луксузних производа значајан је рад *Lee, Chen* и *Wang*-а *The Role of Visual Art in Enhancing Perceived Prestige of Luxury Brands.*²¹ Овај рад показује како визуелна уметност може да појача перципирани престиж бренда, што је важно за ово истраживање јер се Аблоов рад развија управо на пресеку визуелне уметности, моде, бренда и културне препознатљивости.

За разумевање односа уметничке интервенције, бренда и ко-креирања важан је рад *Kristal, Baumgarth* и *Henseler*-а *“Brand Play” versus “Brand Attack”*: *The Subversion of Brand Meaning in Non-Collaborative Co-*

²⁰ Hagtveldt, H., & Patrick, V. M. (2008). Art infusion: The influence of visual art on the perception and evaluation of consumer products. *Journal of Marketing Research*, 45(3), 379–389. Преузето са: <https://doi.org/10.1509/jmkr.45.3.379>

²¹ Lee, H.-C., Chen, W.-W., & Wang, C.-W. (2015). The role of visual art in enhancing perceived prestige of luxury brands. *Marketing Letters*, 26(4), 593–606. Преузето са: <https://doi.org/10.1007/s11002-014-9292-3>

*Creation by Professional Artists and Consumer Activists.*²² Овај рад је релевантан јер показује да уметничке интервенције не морају увек да делују као једноставно повећање вредности брэнда, већ могу да производе и субверзију, преозначавање или конфликт унутар постојећег система значења. Тај аспект је важан и за архитектонске интервенције, јер минимална промена на препознатљивом објекту може истовремено да делује као афирмација, критика или иронијско померање његовог значења.

Урбани и изложбени контексти *art infusion effect*-а разрађени су у раду Logkizidou, Bottomley, Angell и Evanschitzky-ја *Why Museological Merchandise Displays Enhance Luxury Product Evaluations: An Extended Art Infusion Effect.*²³ Овај рад је значајан јер проширује ефекат уметничке инфузије са саме уметничке слике на начин излагања, просторну поставку и музеолошки контекст, што је блиско архитектонском питању како контекст, поставка и визуелно-просторна инсценација утичу на перцепцију вредности.

²² Kristal, S., Baumgarth, C., & Henseler, J. (2018). "Brand play" versus "brand attack": The subversion of brand meaning in non-collaborative co-creation by professional artists and consumer activists. *Journal of Product & Brand Management*, 27(3), 334–347. Преузето са: <https://doi.org/10.1108/JPBM-01-2017-1405>

²³ Logkizidou, M., Bottomley, P., Angell, R., & Evanschitzky, H. (2019). Why museological merchandise displays enhance luxury product evaluations: An extended art infusion effect. *Journal of Retailing*, 95(1), 67–82. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2018.11.001>

Посебно важан извор за ово истраживање представља рад *Baumgarth и Bahati Wicker: From the Classical Art to the Urban Art Infusion Effect: The Effect of Street Art and Graffiti on the Consumer Evaluation of Products*.²⁴ Ова студија је непосредно релевантна јер *art infusion effect* проширује на уличну уметност и графите, односно на визуелне форме које су блиске културном пољу из кога потиче значајан део Аблоовог дизајнерског језика.

Најзад, *Park, Kim и Ahn* у раду *Understanding the Effect of Art Infusion Type on Retail Product Shopping: An Attention to the Intervening Role of Customers' Financial Wealth* разматрају модерирајуће факторе у естетској перцепцији и куповном понашању.²⁵ Овај рад је важан јер показује да реакција на уметничку интервенцију није универзална, већ зависи од карактеристика посматрача, његовог културног и економског положаја, као и од начина на који се уметност уводи у објекат, производ или окружење.

Шеста тематска целина односи се на архитектонску форму, функцију, ред и методолошке трансформације пројектантског процеса. *John*

²⁴ Baumgarth, C., & Bahati Wicker, J. (2020). From the classical art to the urban art infusion effect: The effect of street art and graffiti on the consumer evaluation of products. *Creativity and Innovation Management*, 29(S1), 116–127. Преузето са: <https://doi.org/10.1111/caim.12362>

²⁵ Park, S., Kim, S., & Ahn, S. (2023). Understanding the effect of art infusion type on retail product shopping: An attention to the intervening role of customers' financial wealth. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 70, 103154. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103154>

Shannon Hendrix у књизи *The Contradiction Between Form and Function in Architecture* анализира сложен и често противречан однос форме и функције у архитектури.²⁶ Овај извор је значајан јер се у дисертацији минималне интервенције не могу посматрати само као естетске или симболичке промене, већ морају бити тумачене у односу на функционални, просторни и концептуални интегритет архитектонског дела.

Francis D. K. Ching у књизи *Architecture: Form, Space, and Order* даје један од најзначајнијих педагошких оквира за разумевање основних елемената архитектонске форме, простора, композиције и организације.²⁷ Овај извор је важан за архитектонско образовање јер обезбеђује језик и категорије кроз које се могу анализирати студентска решења. *Manuel De Landa* у тексту *Deleuze and the Use of the Genetic Algorithm in Architecture* повезује филозофске концепте *Gilles-a Deleuze*-а са алгоритамским и процесним приступима архитектонском пројектовању.²⁸ *Achim Menges*, *Michael Hensel* и *Michael Weinstock* у раду

²⁶ Hendrix, J. S. (2013). *The Contradiction Between Form and Function in Architecture*. New York: Routledge. Преузето са: <https://doi.org/10.4324/9780203070932>

²⁷ Ching, F. D. K. (2023). *Architecture: Form, Space, and Order*. Hoboken, NJ: Wiley. Преузето са: <https://static10.labyrinth.ru/books/733236/demo.pdf>

²⁸ De Landa, M. (2002). *Deleuze and the use of the genetic algorithm in architecture*. *Architectural Design*, 72(1), 9–12. Преузето са: https://www.researchgate.net/publication/295600631_Deleuze_and_the_use_of_the_genetic_algorithm_in_architecture

An Evolution of Form Finding as Design разматрају морфогенезу, процесе проналажења форме и рачунарски посредоване стратегије у дизајну.²⁹ Ова литература показује да се савремени архитектонски дизајн све више развија као процесно, методолошко и технолошки посредовано поље, а не само као дисциплина производње стабилних формалних решења. Седма тематска целина односи се на савремена истраживања дизајн процеса, евалуационих критеријума и когнитивне коеволуције у пројектовању. Рад *Cash, Daalhuizen и Hekkert-a Evaluating the Efficacy and Effectiveness of Design Methods: A Systematic Review and Assessment Framework* значајан је за разумевање начина на који се дизајн методе могу вредновати и како се може градити оквир за процену њихове ефикасности и применљивости.³⁰ Са друге стране, рад *Cash, Gonçalves и Dorst-a Method in Their Madness: Explaining How Designers Think and Act through the Cognitive Co-Evolution Model* разматра когнитивну

²⁹ Menges, A., Hensel, M., & Weinstock, M. (2004). An evolution of form finding as design. In *Emergence: Morphogenetic Design Strategies*. London: Wiley-Academy, 27–33. Преузето са: https://www.researchgate.net/publication/316156362_Morphogenesis_and_Emergence_2004-2006

³⁰ Cash, P., Daalhuizen, J., & Hekkert, P. (2023a). Evaluating the efficacy and effectiveness of design methods: A systematic review and assessment framework. *Design Studies*, 88, 101204. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101204>

коеволуцију у дизајну, односно начин на који се разумевање проблема и развој решења међусобно обликују током пројектантског процеса.³¹

За разумевање процеса генерисања и ревидирања идеја значајан је рад *Dalsgaard, Biskjaer* и *Frich-a Capturing and Revisiting Ideas in the Design Process: A Longitudinal Technology Probe Study*.³² Овај рад је важан за дисертацију јер омогућава да се радионички рад и студентске интервенције анализирају не само као коначни визуелни резултати, већ као исходи процеса мишљења, враћања на идеје, ревизије, превођења апстрактних правила у конкретне просторне предлоге и њихове накнадне евалуације.

Посебно место у прегледу литературе заузима рад *Visual Culture in Architecture: Virgil Abloh's Cross-Disciplinary Design Language*, који су објавили Albert Topić, Dejan Ecet, Igor Maraš, Ivana Maraš, Miljan Janjušević и Jelena Atanacković Jeličić у часопису *Arts* 2025. године.³³ Рад систематизује две студентске радионице, анализира примену седам дизајнерских правила, уводи бинарни и пондерисани систем оцењивања

³¹ Cash, P., Gonçalves, M., & Dorst, K. (2023b). Method in their madness: Explaining how designers think and act through the cognitive co-evolution model. *Design Studies*, 88, 101219. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101219>

³² Dalsgaard, P., Biskjaer, M. M., & Frich, J. (2023). Capturing and revisiting ideas in the design process: A longitudinal technology probe study. *Design Studies*, 88, 101200. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101200>

³³ **Topić, A., Ecet, D., Maraš, I., Maraš, I., Janjušević, M., & Atanacković Jeličić, J. (2025).** Visual culture in architecture: Virgil Abloh's cross-disciplinary design language. *Arts*, 14, 84. Преузето са: <https://doi.org/10.3390/arts14040084>

и указује на могуће разлике између различитих модела евалуације архитектонског рада. У том смислу, он није само део релевантне литературе, већ приказ најзначајнијих резултата из ове дисертације.

Сагледана у целини, литература показује да се архитектонски дизајн у савременом контексту не може разумети као затворено дисциплинарно поље ограничено на форму, функцију и конструкцију. Архитектонски објект истовремено делује као простор, знак, слика, културни артефакт, медијска порука и носилац симболичке вредности. Управо због тога постаје могуће испитивати уличну културу, визуелну уметност, моду и брендирање као релевантне изворе архитектонског мишљења.

Прегледана литература подржава основну претпоставку дисертације: да се дизајнерски принципи развијени изван традиционалног архитектонског поља могу критички и методолошки превести у архитектонски домен, под условом да се не сведу на површну стилску апропријацију, већ да се користе као средство за реинтерпретацију постојећих објеката, развој пројектантског мишљења и успостављање нових модела евалуације архитектонског рада.

Имајући у виду ширину теме, овај преглед литературе има функцију уводног мапирања релевантних теоријских и методолошких праваца, док се њихова детаљнија разрада наставља у поглављима која следе.

1.4 Циљ истраживања

Основни циљ овог истраживања је да испита на који начин интердисциплинарни утицаји, посебно они који потичу из уличне и визуелне културе, могу деловати као генератор трандисциплинарног језика у архитектонском дизајну. У том оквиру, посебан циљ је да се анализира у којој мери дизајнерски принципи Вирџила Аблоа могу бити методолошки преведени у архитектонски домен и употребљени као средство за реинтерпретацију постојећих архитектонских објеката, нарочито кроз симболичке и минималне интервенције.

Истраживање је усмерено и на сагледавање педагошког потенцијала оваквог приступа, односно на испитивање да ли он може допринети развоју концептуалне јасноће, наративног мишљења, критичког односа према форми и контексту, као и шире интердисциплинарне свести код студената архитектуре. Поред тога, циљ истраживања је и да се испита могућност формулисања евалуационог оквира који може да региструје

различите нивое примене ових пројектантских принципа и омогући нијансираније вредновање архитектонских предлога.

У том смислу, циљеви истраживања обухватају теоријско утемељење теме, методолошку разраду истраживачког поступка, проверу применљивости Abloh-ових принципа у архитектонском образовању, као и сагледавање ширих импликација различитих система оцењивања у тумачењу и вредновању архитектонског рада. Тако постављени циљеви су усклађени са предметом истраживања, одабраним теоријским оквиром и емпиријским материјалом насталим кроз радионички рад.

1.5 Хипотезе

Полазна хипотеза овог истраживања заснива се на претпоставци да се интердисциплинарни дизајнерски принципи Вирџила Аблоа, настали на пресеку уличне културе, визуелне културе, моде и дизајна, могу продуктивно превести у домен архитектуре и применити као средство за реинтерпретацију постојећих архитектонских објеката, као и за проширење методолошког и педагошког оквира архитектонског образовања.

Хипотеза 1: У архитектонском окружењу постоји могућност примене PDL-а, односно *Personal Design Language*-а Вирџила Аблоа, као оквира за реинтерпретацију постојећих архитектонских објеката.

Хипотеза 2: Примена PDL-а Вирџила Аблоа у архитектонском окружењу омогућава формирање решења заснованих на street art логици, иновативним приступима и савременом архитектонском изразу.

Хипотеза 3: Потврђивање могућности примене PDL-а и његових пројектантских ефеката омогућава развој алтернативног приступа редизајну, прилагођавању и осавремењивању архитектонског дела.

Овако постављене хипотезе усмеравају истраживање ка провери применљивости Аблоових принципа у архитектонском контексту, ка процени њихове пројектантске и педагошке вредности, као и ка испитивању могућности да се на основу њих формулише алтернативни модел евалуације и реинтерпретације архитектонског рада.

1.6 Методе истраживања

Истраживање је засновано на дизајн-базираној методологији која комбинује експерименталну студијску праксу са квалитативном евалуацијом и накнадном квантитативном обрадом резултата, спроведеној кроз две структуриране студентске радионице у којима су учесници реинтерпретирали одабране архитектонске иконе XX века применом правила Personal Design Language-а Вирџила Аблоа.

Истраживачки материјал чине радови настали у радионицама и резултати њиховог вредновања применом различитих модела оцењивања, укључујући и накнадни круг експертске евалуације. Детаљан опис методолошког поступка, узорка истраживања и система евалуације дат је у посебном поглављу посвећеном методологији истраживања.

2 Теоријски оквир

Савремени развоји у архитектонском образовању указују на све већи значај интердисциплинарног и трансдисциплинарног мишљења, али је и даље релативно ограничен број истраживања која систематично испитују како се симболичке, минималне и културно посредоване интервенције могу методички примењивати у педагошком контексту архитектонског пројектовања. Посебно је недовољно истражена интеграција нетрадиционалних дизајнерских филозофија, нарочито оних које потичу из моде, брендирања, популарне културе, уличне уметности и визуелних медија, упркос њиховом потенцијалу да обогате архитектонски дискурс и подстакну концептуалну иновацију код студената.

Полазећи од предмета и циљева постављених у уводном поглављу, ово поглавље разрађује теоријску и концептуалну основу која информисе експериментални оквир истраживања. Одабрани теоријски приступи омогућавају разумевање начина на који се значење конструише у архитектури, како се постојећи архитектонски објекти могу реинтерпретирати кроз симболичку трансформацију и на који начин минимална интервенција може произвести промену у перцепцији, вредновању и културном читању архитектонског дела.

Теоријски оквир овог истраживања заснива се на неколико међусобно повезаних линија разматрања. Прву чини семиотичко разумевање архитектуре као система знакова и културних значења. Другу чине теорије реинтерпретације, апропријације, рестаурације и накнадног означавања постојећих објеката. Трећу линију представљају студије о утицају уметности на перцепцију и вредновање, нарочито у оквиру art infusion effect-а. Четврту чине савремене теорије дизајн процеса, евалуације и архитектонског образовања. Ове области заједно формирају основ за анализу начина на који се *Personal Design Language* Вирџила Аблоа може критички превести у архитектонски домен.

Семиотичка перспектива *Umberto Eco*-а представља једно од кључних теоријских полазишта овог истраживања, јер омогућава разумевање архитектуре не само као функције и форме, већ као слојевитог система знакова и културних значења. У есеју *Function and the Sign: The Semiotics of Architecture*, Есо истиче да се појам *architecture* може користити у проширеном значењу, које не обухвата само архитектонску праксу у ужем смислу, већ и индустријски и урбани дизајн.³⁴ Он предлаже да се ова дефиниција може проширити на „any type of design producing three-dimensional constructions destined to permit the fulfilment of some function

³⁴ Eco, U. (1986). Function and sign: Semiotics of architecture. In M. Gottdiener & A. Ph. Lagopoulos (Eds.), *The city and the sign: An introduction to urban semiotics*, Columbia University Press. Преузето са: <https://doi.org/10.7312/gott93206-004>

connected with life in society”, односно на сваки тип дизајна који производи тродимензионалне конструкције намењене остваривању неке функције повезане са животом у друштву. Овакво разумевање омогућава укључивање дисциплина као што је модни дизајн, у мери у којој одећа функционише као културни артефакт и средство учешћа у друштвеном животу. Истовремено, Есо из ове дефиниције изузима објекте „destined primarily to be contemplated rather than utilized in society, such as works of art”, односно објекте првенствено намењене контемплацији, а не употреби у друштву, као што су уметничка дела.³⁵

Ово проширено разумевање архитектуре посебно је значајно за дисертацију, јер омогућава да се мода, визуелна култура, улична култура и брендирање не третирају као спољашњи или декоративни утицаји, већ као области које са архитектуром деле одређене просторне, културне и комуникационе функције. Есо прави разлику између денотативне и конотативне димензије архитектуре. Денотација се односи на њену „primary function, [its] utilitarian function”, односно примарну, утилитарну функцију, док конотација обухвата „complex of secondary functions”, односно склоп секундарних функција.³⁶ Архитектонски објекат, према томе, не означава само своју практичну употребу, већ

³⁵ Ibid., 174.

³⁶ Ibid., 177.

може истовремено да конотира идеолошке, симболичке, културне и естетске димензије те употребе.

Ова дистинкција је од суштинског значаја за истраживање минималних интервенција на постојећим архитектонским објектима. Уколико архитектонски објекат поседује не само функционалну већ и конотативну димензију, онда се и мала, симболички усмерена интервенција може тумачити као поступак који не мења нужно физичку структуру објекта, али мења његов регистар значења. Управо се на том месту отвара могућност да се Аблоова логика минималне интервенције, цитата, апропријације и културног померања преведе у архитектонски контекст.

Есо-ва тврдња да „architectural objects seem to have characteristics in common with the messages of mass communication”, односно да архитектонски објекти имају заједничке карактеристике са порукама масовне комуникације, додатно наглашава ову могућност.³⁷ Он указује да архитектура припада „the realm of everyday life, just like pop music and most ready-to-wear clothing”, односно сфери свакодневног живота, попут поп музике и већине конфекцијске одеће.³⁸ Овакво тумачење архитектуру позиционира као динамично поље отворено за

³⁷ Ibid., 173.

³⁸ Ibid., 182.

трансформацију, репродукцију и реконтекстуализацију, што је посебно важно у анализи савремених пракси које повезују архитектуру, визуелне медије, бренд и популарну културу.

Сличан однос према архитектури као слици, медијској поруци и дискурзивном феномену може се препознати у раду Бернар Чумија *Advertisements for Architecture*, у коме архитектура није представљена само као изграђени објекат, већ као простор провокације, наратива и визуелне комуникације.³⁹ *Fredric Jameson*, у разговору са *Michael*-ом *Speaks*-ом, чита архитектуру *Rem-a Koolhaas*-а као оперативну слику која омогућава просторну и програмску импровизацију, али и као средство идеолошке артикулације савременог простора.⁴⁰ У том теоријском контексту може се разумети и дизајнерска стратегија Вирџил Аблоа, која фаворизује минималне интервенције које отварају простор за реинтерпретацију, померање значења и укључивање различитих културних кодова.⁴¹

Овакви приступи показују како се архитектонски дискурс може ослободити ригидног формализма и преусмерити ка континуираној

³⁹ Tschumi, B. (1976–1977). *Advertisements for Architecture*. Преузето са: <https://www.tschumi.com/projects/19>

⁴⁰ Jameson, Fredric, and Michael Speaks. (1992). *Envelopes and Enclaves: The Space of Post-Civil Society (An Architectural Conversation)*. *Assemblage*, No. 17. Cambridge: The MIT Press, pp. 30–7. Преузето са: <https://doi.org/10.2307/3171222>

⁴¹ Core Studio Public Lecture: Virgil Abloh, (2017) “Insert Complicated Title Here”, Доступно на: <https://www.youtube.com/watch?v=qie5VITX6eQ>

реартикулацији. Архитектонска форма се у том контексту не посматра као коначна и затворена, већ као структура која може бити поново означена, допуњена, критички прочитана или културно премештена. Ово је посебно важно за истраживање у коме се студенти позивају да интервенишу на иконицим архитектонским објектима XX века, не са циљем њиховог физичког нарушавања, већ са циљем испитивања како се њихово значење може преобликовати кроз минималне, али концептуално артикулисане поступке.

Друго важно теоријско поље односи се на питања рестаурације, очувања, реинтерпретације и културне продукције унутар постојећих структура. Ежен Емануел Виол-ле-дик, у тексту *Restauration*, формулише провокативну тврдњу да „to restore a building is not to repair it, nor to maintain or rebuild it, but to reestablish it in an ultimate state that never existed before”, односно да рестаурирати зграду не значи поправити је, одржавати или поново изградити, већ је успоставити у крајњем стању које никада раније није постојало.⁴² Овакво схватање рестаурације помера пажњу са техничког очувања на питање интерпретације, пројекције и културног довршавања објекта.

⁴² Viollet-le-Duc, E. E. (1886). “Restauration”. In *Dictionnaire raisonné de l’architecture française du XIe au XVIe siècle*. Paris: B. Bance, VIII, 14–34. Преузето са: https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=Restauration&author=Viollet-le-Duc,+Eug%C3%A8ne+Emmanuel&publication_year=1886&pages=14%E2%80%9334

Иако се ово истраживање не бави рестаурацијом у конзерваторском смислу, Виол-ле-дикова позиција је значајна јер омогућава да се интервенција на постојећем архитектонском објекту разуме као активан чин културне продукције. Рестаурација се у том оквиру не односи само на прошлост, већ и на могућност будућег читања, будуће употребе и будућег значења. То је блиско основној идеји дисертације: да се постојећи архитектонски објекат може осавременили не само конструктивном или функционалном трансформацијом, већ и променом симболичког регистра.

Ова перспектива налази одјек у пројекту *Cronocaos* Рем Кулхаса представљеном на Бијеналу архитектуре у Венецији 2010. године, у коме је заступљен став да „preservation and modernity are not opposites”, односно да очување и модерност нису супротности.⁴³ Кулхас тиме доводи у питање дихотомију између конзервације и иновације, показујући да постојеће структуре могу бити активна поља савременог пројектантског деловања. У односу на ову дисертацију, то значи да интервенција на архитектонској икони не мора бити схваћена као негација њене вредности, већ као могућност њеног поновног укључивања у актуелни културни дискурс.

⁴³ Koolhaas, R. (2010). *Cronocaos*. Преузето са:
<https://cdn.sanity.io/files/5azy6oei/production/27a57c22474166b447b389f2c2660ba99182f711.pdf>

Трећи важан теоријски стуб истраживања представља концепт *art infusion effect*, који су увели *Hagtvedt and Patrick*, а који полази од претпоставке да интеграција уметности у производе, објекте или окружења појачава перцепцију луксуза, вредности и симболичке атрактивности.⁴⁴ Иако је овај концепт развијен у оквиру маркетинга и психологије потрошача, његове импликације су значајне за архитектуру, нарочито у случајевима када се уметнички или визуелно-културни елементи користе за промену перцепције постојећег простора или објекта.

Даљи развој овог оквира обухвата студије које испитују општу применљивост *art infusion effect*-а и његово проширење на различите културне, урбане и комерцијалне контексте. Посебно је значајна студија *Baumgarth*-а и *Bahati Wieker*, која је синтетизовала налазе из 27 емпиријских студија са приближно 5000 испитаника са више континената и потврдила робусност ефекта инфузије уметности у различитим културним контекстима.⁴⁵ За ово истраживање је нарочито важно то што ова студија проширује *art infusion effect* на уличну

⁴⁴ Hagtvedt, H., & Patrick, V. M. (2008). Art infusion: The influence of visual art on the perception and evaluation of consumer products. *Journal of Marketing Research*, 45(3), 379–389. Преузето са: <https://doi.org/10.1509/jmkr.45.3.379>

⁴⁵ Baumgarth, C., & Bahati Wieker, J. (2020). From the classical art to the urban art infusion effect: The effect of street art and graffiti on the consumer evaluation of products. *Creativity and Innovation Management*, 29(S1), 116–127. Преузето са: <https://doi.org/10.1111/caim.12362>

уметност и графите, односно на визуелне форме које су блиске културном пољу из кога потиче значајан део Аблоовог дизајнерског језика.

С обзиром на природу методе која се испитује у дисертацији, посебна пажња посвећује се студијама које анализирају утицај уметности у контексту моде, брендирања, ко-креирања и урбаног окружења. *Kristal, Baumgarth* и *Henseler* указују на тензије у процесима ко-креирања и субверзије бренд значења, што је важно за разумевање како интервенција може истовремено да афирмише и преиспитује постојећи културни објекат.⁴⁶ *Lee, Chen* и *Wang* показују значај визуелне уметности у повећању перципираног престижа бренда,⁴⁷ док *Logkizidou, Bottomley, Angell* и *Evanschitzky* проширују *art infusion effect* на музеолошке и изложбене дисплеје, наглашавајући значај начина на који просторна поставка и визуелни контекст утичу на вредновање производа.⁴⁸ *Park,*

⁴⁶ Kristal, S., Baumgarth, C., & Henseler, J. (2018). “Brand play” versus “brand attack”: The subversion of brand meaning in non-collaborative co-creation by professional artists and consumer activists. *Journal of Product & Brand Management*, 27(3), 334–347. Преузето са: <https://doi.org/10.1108/JPBM-01-2017-1405>

⁴⁷ Lee, H.-C., Chen, W.-W., & Wang, C.-W. (2015). The role of visual art in enhancing perceived prestige of luxury brands. *Marketing Letters*, 26(4), 593–606. Преузето са: <https://doi.org/10.1007/s11002-014-9292-3>

⁴⁸ Logkizidou, M., Bottomley, P., Angell, R., & Evanschitzky, H. (2019). Why museological merchandise displays enhance luxury product evaluations: An extended art infusion effect. *Journal of Retailing*, 95(1), 67–82. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2018.11.001>

Kim и *Ahn* додатно уводе питање модерирајућих фактора у естетској перцепцији, указујући да реакција на уметничку интервенцију није универзална, већ зависи од карактеристика посматрача.⁴⁹

Истраживања из области *neuroscience* додатно подржавају значај уметничке категоризације у перцепцији. *Lacey* и сарадници показују да слике категорисане као „art”, за разлику од неуметничких слика, активирају регионе мозга повезане са наградом.⁵⁰ Овај налаз је релевантан за архитектонско истраживање јер указује на могућност да уметнички статус или уметничка асоцијација интервенције утиче на начин на који посматрач вреднује објекат, чак и онда када његова физичка структура није значајно промењена. Заједно, ови оквири пружају основу за разумевање начина на који савремене архитектонске и дизајнерске праксе могу генерисати значење, вредност и емоционалну резонанцу кроз естетске стратегије утемељене и у историјској теорији и у актуелним емпиријским истраживањима.

Четврта група извора односи се на шири културолошки, феноменолошки и онтолошки оквир у коме се архитектонски објекти

⁴⁹ Park, S., Kim, S., & Ahn, S. (2023). Understanding the effect of art infusion type on retail product shopping: An attention to the intervening role of customers' financial wealth. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 70, 103154. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103154>

⁵⁰ Lacey, S., Hagtvedt, H., Patrick, V. M., Anderson, A., Stilla, R., Deshpande, G., Hu, X., Sato, J. R., Reddy, S., & Sathian, K. (2011). Art for reward's sake: Visual art recruits the ventral striatum. *NeuroImage*, 55(1), 420–433. +. Преузето са: doi.org/10.1016/j.neuroimage.2010.11.027

могу разумети као носиоци искуства, ауре, културног капитала и вишеструких значења. *Bachelard* анализира просторну имагинацију и поетско искуство простора, чиме омогућава да се архитектонско искуство не сведе на употребу и физичку организацију.⁵¹ *Benjamin*, кроз појам ауре и критику механичке репродукције, пружа основ за разумевање специфичне културне вредности иконичних архитектонских објеката.⁵² *Bourdieu* истражује друштвену конструкцију укуса и културног капитала, што је значајно за разумевање различитих реакција експерата, студената и шире публике на исте архитектонске интервенције.⁵³

Derrida and Moore, кроз анализу метафоре и нестабилности значења, пружају теоријску подршку тумачењу Аблоове употребе цитата, ироније и померања означитеља.⁵⁴ *Harman*, кроз објектно оријентисану онтологију, омогућава да се архитектонски објекат посматра као ентитет

⁵¹ Bachelard, G. (2014). *The Poetics of Space*. New York: Orion press. Преузето са: https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=The+Poetic+of+Space&author=Bachelard,+Gaston&publication_year=2014

⁵² Benjamin, W. (1969). *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*. In H. Arendt (Ed.), *Illuminations*. New York: Schocken Books. Преузето са: https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=The+Work+of+Art+in+the+Age+of+Mechanical+Reproduction&author=Benjamin,+Walter&publication_year=1969

⁵³ Bourdieu, P. (1996). *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Stanford: Stanford University Press. Преузето са: https://scholar.google.com/scholar?hl=sr&as_sdt=0%2C5&q=Bourdieu%2C+P.+%281996%29.+The+Rules+of+Art&btnG=

⁵⁴ Derrida, J., & Moore, F. C. T. (1974). *White mythology: Metaphor in the text of philosophy*. *New Literary History*, 6(1), 5–74. Преузето са: <https://doi.org/10.2307/468341>

који није у потпуности исцрпљен својом функцијом, употребом или једним тумачењем.⁵⁵ Овај приступ је важан јер подржава тезу да постојећи архитектонски објекат може бити поново активиран кроз нове односе, интервенције и интерпретације.

У ширем архитектонском и дизајнерском контексту, *Hendrix* разматра противречност између форме и функције у архитектури, што је значајно за анализу минималних интервенција које делују пре свега на нивоу симболичког и визуелног, али морају бити процењене у односу на функционални и просторни интегритет објекта.⁵⁶ *Ching* пружа педагошки оквир за разумевање форме, простора и реда, што је важно у анализи студентских радова и њихових композиционих одлука.⁵⁷ *Daniels*, кроз анализу *readymade* традиције, омогућава разумевање поступака избора, премештања и преозначавања већ постојећих објеката.⁵⁸ Овај оквир је нарочито релевантан за Аблоову праксу, у којој

⁵⁵ Harman, G. (2017). *Object Oriented Ontology: A New Theory of Everything*. London: Pelican Books. Преузето са: https://www.hlaszny.com/booksAndPapers/buckets/b1_ontologyEpistemology/ObjectOrientedOntology.pdf

⁵⁶ Hendrix, J. S. (2013). *The Contradiction Between Form and Function in Architecture*. New York: Routledge. Преузето са: <https://doi.org/10.4324/9780203070932>

⁵⁷ Ching, F. D. K. (2023). *Architecture: Form, Space, and Order*. Hoboken, NJ: Wiley. Преузето са: <https://static10.labirint.ru/books/733236/demo.pdf>

⁵⁸ Daniels, Dieter. (2019). *The Readymade Century*. Leipzig: Spector Books. Преузето са: https://www.hgb-leipzig.de/daniels/Dieter-Daniels_Readymade-Century_Preview_EN.pdf

се препознатљиви културни артефакти често користе као основа за минималну, али значењски снажну трансформацију.

Поред тога, у дисертацији је значајна и литература која повезује архитектуру са кинематографским мишљењем, атмосфером и наративом. *Tawa* указује на то да категорије као што су атмосфера, амбијент и расположење нису нејасне или споредне, већ да могу бити произведене кроз организационе стратегије, било кинематографске и наративне у филму, било тектонске и материјалне у архитектури.⁵⁹ *Penz* истиче да између филмске и архитектонске атмосфере постоје преклапања, али да не постоји једноставан начин њиховог директног преноса.⁶⁰ Ова разматрања су посебно важна за радионички део истраживања у коме се, поред *Abloh*-ових принципа, у појединим фазама користе и филмски наративи као подстицај за архитектонску интервенцију. У истом контексту може се поменути и *Perec*-ово разумевање свакодневних простора као фрагмената искуства који се могу читати, описивати и реконтекстуализовати.⁶¹

⁵⁹ Tawa, M. (2017). Consilient discrepancy: Porosity and atmosphere in cinema and architecture. *Architecture MPS*, 11(1), 3. Преузето са: <https://doi.org/10.14324/111.444.amps.2017v11i3.001>

⁶⁰ Penz, F. (2018). *Cinematic Aided Design: An Everyday Life Approach to Architecture*. Abingdon and New York: Routledge. Преузето са: <https://doi.org/10.4324/9781315722993>

⁶¹ Perec, G. (2008). *Species of Spaces and Other Pieces*. New York: Penguin Classics. Преузето са: https://monoskop.org/images/b/b0/Perec_Georges_Species_of_Spaces_and_Other_Pieces.pdf

Пета теоријска област односи се на савремене методологије дизајна, когнитивну коеволуцију, технолошке трансформације и евалуацију пројектантског процеса. Литература о методологији дизајна истиче да се савремено пројектовање више не може разумети као линеаран процес преласка од проблема ка решењу, већ као динамичан процес у коме се проблем и решење међусобно обликују. *Bhatt, Hois and Kutz* приступају форми и функцији кроз онтолошко моделирање у архитектонском дизајну.⁶² *De Landa* повезује Делезову филозофију са употребом генетичких алгоритама у архитектури, указујући на процесно и генеративно разумевање форме.⁶³ *Menges, Hensel and Weinstock* разматрају морфогенезу и процесе проналажења форме као дизајнерску стратегију.⁶⁴

Cash, Daalhuizen and Hekkert анализирају ефикасност и ефективност дизајн метода, што је значајно за разумевање начина на који се методе

⁶² Bhatt, M., Hois, J., & Kutz, O. (2012). Ontological modelling of form and function for architectural design. *Applied Ontology*, 7(3), 233–267. Преузето са: <https://doi.org/10.3233/AO-2012-0104>

⁶³ De Landa, M. (2002). Deleuze and the use of the genetic algorithm in architecture. *Architectural Design*, 72(1), 9–12. Преузето са: https://www.researchgate.net/publication/295600631_Deleuze_and_the_use_of_the_genetic_algorithm_in_architecture

⁶⁴ Menges, A., Hensel, M., & Weinstock, M. (2004). An evolution of form finding as design. In *Emergence: Morphogenetic Design Strategies*. London: Wiley-Academy, 27–33. Преузето са: https://www.researchgate.net/publication/316156362_Morphogenesis_and_Emergence_2004-2006

могу вредновати и упоређивати.⁶⁵ *Cash, Gonçalves and Dorst* разматрају когнитивну коеволуцију у дизајну, односно начин на који се разумевање проблема и развој решења међусобно обликују током пројектантског процеса.⁶⁶ *Dalsgaard, Biskjaer and Frich* анализирају процес хватања, чувања и поновног активирања идеја током дизајнерског процеса, што је важно за разумевање радионичког рада и ревизије студентских предлога.⁶⁷

Ови радови су важни за дисертацију јер се истраживање не бави само коначним визуелним резултатима студентских интервенција, већ и начином на који се апстрактни дизајнерски принципи преводе у конкретне просторне предлоге, како се ти предлози вреднују и како различити модели оцењивања утичу на интерпретацију њиховог квалитета.

Савремене теме као што су интуиција места, радни токови засновани на вештачкој интелигенцији, генеративне методе и ко-дизајн показују да се дизајнерски процес све више развија у пољу које интегрише

⁶⁵ Cash, P., Daalhuizen, J., & Hekkert, P. (2023a). Evaluating the efficacy and effectiveness of design methods: A systematic review and assessment framework. *Design Studies*, 88, 101204. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101204>

⁶⁶ Cash, P., Gonçalves, M., & Dorst, K. (2023b). Method in their madness: Explaining how designers think and act through the cognitive co-evolution model. *Design Studies*, 88, 101219. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101219>

⁶⁷ Dalsgaard, P., Biskjaer, M. M., & Frich, J. (2023). Capturing and revisiting ideas in the design process: A longitudinal technology probe study. *Design Studies*, 88, 101200. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101200>

рачунарство, сарадњу, људске факторе и експерименталне приступе. *Osmólska and Lewis* анализирају употребу интуиције у анализи локације и прикупљању информација током развоја решења.⁶⁸ *Kwon, Rao and Goucher-Lambert* истражују како дизајнери откривају инспиративне стимулусе уз помоћ AI платформе.⁶⁹ *Shi, Seo, Cha, Xiao and Chi* испитују примену генеративне вештачке интелигенције у концептуалном дизајну архитектонске спољашњости на основу дизајнерске намере.⁷⁰ *Vissers-Similon, Dounas and De Walsche* класификују технике вештачке интелигенције за ране фазе архитектонског пројектовања.⁷¹ *Sadek, Calvo and Mougenot* анализирају ко-дизајн конверзационих агената и препоруке за добре праксе.⁷²

⁶⁸ Osmólska, D., & Lewis, A. (2023). Architects' use of intuition in site analysis: Information gathering in solution development. *Design Studies*, 87, 101189. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101189>

⁶⁹ Kwon, E., Rao, V., & Goucher-Lambert, K. (2023). Understanding inspiration: Insights into how designers discover inspirational stimuli using an AI-enabled platform. *Design Studies*, 88, 101202. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101202>

⁷⁰ Shi, M., Seo, J., Cha, S. H., Xiao, B., & Chi, H.-L. (2024). Generative AI-powered architectural exterior conceptual design based on the design intent. *Journal of Computational Design and Engineering*, 11(5), 125–142. Преузето са: <https://doi.org/10.1093/jcde/qwae077>

⁷¹ Vissers-Similon, E., Dounas, T., & De Walsche, J. (2024). Classification of artificial intelligence techniques for early architectural design stages. *International Journal of Architectural Computing*, 23, 387–404. Преузето са: <https://doi.org/10.1177/14780771241260857>

⁷² Sadek, M., Calvo, R. A., & Mougenot, C. (2023). Co-designing conversational agents: A comprehensive review and recommendations for best practices. *Design Studies*, 89, 101230. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101230>

Иако ово истраживање није примарно усмерено на дигиталне или алгоритамске методе, ова литература је важна јер указује на шире померање архитектонског образовања ка методолошкој отворености, интердисциплинарности и експерименту. Она омогућава да се Аблоов PDL не третира као изолована стилска појава, већ као један од могућих оквира за педагошко испитивање начина на који се дизајнерски принципи могу преводити, тестирати и вредновати у архитектонском окружењу.

На крају, поједини интернетски извори и визуелни материјали коришћени су за уоквиривање културне релевантности и визуелне аргументације истраживања. Текст о контроверзама које су пратиле настанак Ајфелове куле показује како се јавна перцепција архитектонских и дизајнерских објеката може мењати током времена.⁷³ *Murakami*-јев профил Вирџил Аблоа у оквиру *Time* листе најутцајнијих људи наглашава Аблоову културну видљивост и позицију у јавном животу.⁷⁴ Колекција *Off-White Fall 2017 Ready-to-Wear*, како је представљена у магазину *Vogue*, показује Аблоову просторну

⁷³ Eiffel Tower. (2024). When the Eiffel Tower was the subject of controversy. Преузето са: <https://www.toureiffel.paris/en/news/history-and-culture/when-eiffel-tower-was-subject-controversy>.

⁷⁴ Murakami, T. (2018). Most influential people: Virgil Abloh. *Time*. Преузето са: <https://time.com/collections/most-influential-people-2018/5238167/virgil-abloh/>

сензибилност у модном контексту и брисање граница између
архитектуре, брендирања и културног приповедања.⁷⁵

Интернет странице *Illinois Institute of Technology* и *Forbes* коришћене су
као извори визуелног материјала који илуструје Аблоове интервенције и
просторне стратегије. Први визуелни пример односи се на инсталацију
на *Mies van der Rohe* кампусу *Illinois Institute of Technology*, док други
приказује *Louis Vuitton* привремену продавницу у *Lower East Side*-у у
Њујорку.⁷⁶

Сагледано у целини, теоријски оквир овог истраживања поставља
архитектуру као отворено поље знакова, културних вредности,
визуелних стратегија и педагошких експеримената. Екова семиотика
омогућава разумевање архитектуре као система денотативних и
конотативних функција; Виол-ле-дик и Кулхас отварају питање
реинтерпретације постојећих структура; Чуми, Џејмисон и Спикс и
Абло указују на архитектуру као медијску, визуелну и културну праксу;
art infusion effect пружа емпиријску основу за разумевање утицаја

⁷⁵ Off-White Fall 2017 Ready-to-Wear. (2017). Vogue. Преузето са:
<https://www.vogue.com/fashion-shows/fall-2017-ready-to-wear/off-white>

⁷⁶ Illinois Institute of Technology. (2019). Sole of the City: Virgil Abloh and Nike team up to showcase Chicago sustainability on Mies campus [Photograph]. Преузето са:
https://www.iit.edu/sites/default/files/styles/width_1280/public/2019-11/1280x850-sole-of-the-city-virgil-abloh-nike-team-up-to-showcase-chicago-sustainability-on-mies-campus.jpg?itok=Ol_JF-Np; Forbes. (2019). Louis Vuitton temporary residency in New York City's Lower East Side [Photograph]. Преузето са: <https://specials-images.forbesimg.com/imagesserve/5d2759c734a5c400084b0e54/Louis-Vuitton-temporary-residency-in-New-York-City-s-lower-east-side-/960x0.jpg?fit=scale>. Accessed June 12, 2025

уметничке интервенције на перцепцију вредности; док савремена литература о дизајн процесу и евалуацији омогућава да се радионички резултати анализирају као педагошки и методолошки релевантни исходи.

На основу ових теоријских позиција, наредно поглавље испитује како се дизајнерски принципи Вирцила Аблоа могу реконтекстуализовати у архитектонском образовању ради истраживања нових облика ангажмана, реинтерпретације и евалуације архитектонског рада.

3 Улична култура, street art и визуелни језик савременог дизајна

Након теоријског оквира који архитектуру поставља као систем знакова, културних значења, реинтерпретације и евалуације, неопходно је посебно размотрити уличну културу као један од кључних извора трансдисциплинарног дизајнерског језика. У контексту ове дисертације, улична култура се не посматра само као визуелни стил, декоративни утицај или спољашњи извор инспирације, већ као сложено поље урбане комуникације, визуелне апропријације, јавног обележавања, друштвеног коментара и културне производње. Управо због тога она представља важан посреднички слој између архитектуре као дисциплине простора и Вирџил Аблоовог *Personal Design Language*-а као методолошког оквира који повезује моду, брендирање, уметност, архитектуру и популарну културу.

Street art, графити и шири облици уличне визуелне културе развијају се у непосредном односу са градом. Њихова основна површина није неутрално платно, већ зид, фасада, пролаз, воз, мост, излог, рекламни панел, тротоар или напуштена урбана структура. За разлику од институционалне уметности, која је традиционално смештена у

галерије, музеје и колекције, улична уметност делује у јавном простору, често без формалне дозволе, мимо успостављених канала дистрибуције и изван контролисаног изложбеног контекста. То је чини посебно значајном за архитектонско мишљење, јер *street art* није само слика у простору, већ интервенција која простор преозначава.

Улична култура зато уводи специфичан облик читања града: град више није само физичка структура, већ површина за уписивање порука, идентитета, отпора, присуства и културних кодова. Овде је важно нагласити да графити и *street art* не мењају нужно архитектонску форму у конструктивном смислу, али мењају њено значење, видљивост и рецепцију. Управо тај однос између минималне физичке интервенције и снажног симболичког ефекта представља једну од кључних веза између уличне културе и теме ове дисертације.

3.1 Од графита до *street art*-а: град као површина за означавање

Графити култура, посебно она која се развија у Њујорку током друге половине XX века, представља један од најважнијих извора савременог *street art*-а. Рани графити били су повезани са потписом, присуством аутора у граду, видљивошћу и такмичењем унутар урбане субкултуре.

Tag, throw-up, piece и *mural* нису били само визуелни облици, већ и начини успостављања присуства у простору. Писање имена на зидовима, возовима и другим урбаним површинама може се разумети као стратегија симболичког присвајања града, нарочито у условима у којима одређене друштвене групе немају приступ институционалним облицима видљивости.⁷⁷

Графити су од почетка били у напетом односу са архитектуром и урбаним системом. Са једне стране, они су се ослањали на архитектонске и инфраструктурне површине као медиј; са друге стране, управо су те површине преображавали у носиоце нових значења. Возови њујоршког метроа, зидови, мостови и индустријске структуре постали су покретне или статичне изложбене површине, али не у институционалном смислу, већ у смислу јавне и често конфликтне видљивости. Графити су зато истовремено били визуелни језик, просторна пракса и социјални чин.

⁷⁷ Castleman, C. (1982). *Getting Up: Subway Graffiti in New York*. Cambridge, MA: MIT Press. Преузето са:
https://books.google.rs/books/about/Getting_Up.html?id=EtqMEAAQBAJ&redir_esc=y

Слика 3.1 Пример ране графити културе у урбаном простору. Фотографија је дело легендарне фотографкиње графита - Martha Cooper. Фотографија је објављена у knjizi: Henry Chalfant, Martha Cooper „Subway Art“ (1984). Преузето са: <https://www.artandobject.com/news/martha-cooper-photographer-brought-graffiti-worldwide>

Са развојем *street art*-а, улична визуелна пракса се постепено проширује изван логике потписа. Док су графити често били усмерени ка унутрашњој комуникацији унутар субкултуре, *street art* развија шири репертоар техника и порука. Употребљавају се *stencil*, *poster*, *sticker*, *wheatpaste*, *mural*, *site-specific intervention*, *urban installation* и други облици интервенције. Уместо да се фокусира само на име аутора, *street art* све чешће користи препознатљиве слике, кратке текстуалне поруке, иронију, политички коментар, популарну иконографију и визуелне кодове масовне културе.

Овај прелаз је важан јер *street art* све више постаје комуникациони језик који је читљив и изван уске субкултурне заједнице. Он почиње да се обраћа случајном пролазнику, становнику града, туристи, медијима, институцијама, колекционарима и тржишту. У том смислу, *street art* већ у себи садржи напетост која ће касније бити значајна и за Аблоов PDL: истовремено обраћање упућеној публици и ширем, популарном аудиторијуму.

3.2 *Street art* као јавна визуелна комуникација

Street art делује као форма јавне визуелне комуникације јер се ослања на брзину препознавања, визуелну економију и способност да у густом урбаном окружењу произведе тренутни ефекат. Његове поруке су често кратке, директне, иронијске или двосмислене. Он функционише у условима визуелног шума савременог града, у коме се архитектура, реклама, саобраћајна сигнализација, излози, дигитални екрани и спонтани урбани трагови непрекидно преклапају. Због тога *street art* мора да буде комуникативно снажан, али често и минималан.

Ова логика је блиска савременом дизајну, нарочито дизајну који делује на граници уметности, брендирања и популарне културе. *Street art* често користи поступке апропријације, ремикса, цитата, померања значења и визуелног „преузимања” постојећих знакова. Постојећи знак, лик, симбол, реклама, политичка слика или архитектонска површина могу бити преозначени малом интервенцијом. Та интервенција може бити текст, боја, налепница, stencil, нацртана фигура или неочекивано постављен визуелни елемент. Управо зато *street art* има снажну семиотичку димензију: он не ствара увек нов објекат, већ често мења начин читања постојећег.

У том смислу, *street art* се може повезати са теоријама архитектуре као знака и културног текста. Ако архитектонски објекат, према Умберто Еку, има денотативну и конотативну функцију, онда *street art* делује управо на нивоу конотације: он мења секундарна, симболичка, културна и идеолошка значења површине или места, без нужне промене његове основне функције.⁷⁸ Зид остаје зид, пролаз остаје пролаз, фасада остаје фасада, али њихово читање више није исто.

⁷⁸ Eco, U. (1986). Function and sign: Semiotics of architecture. In M. Gottdiener & A. Ph. Lagopoulos (Eds.), *The city and the sign: An introduction to urban semiotics*, Columbia University Press. Преузето са: <https://doi.org/10.7312/gott93206-004>

Слика 3.2. Дело уличног уметника Banksy „Flying Balloon Girl“ (2005), инспирисано политичким и друштвеним поделама, насликано на сепарационом зиду у Витлејему, на Западној обали. Преузето са: <https://banksyexplained.com/the-segregation-wall-palestine-2005/>

Слика 3.3 Дело уличног уметника Banksy „Cut It Out“ (2005) — испрекидана линија са маказама — насликано на сепарационом зиду код Витлејема, на Западној обали. Преузето са: <http://banksyworld.blogspot.com/2012/10/banksy-graffiti-in-palestine.html>

Street art је зато посебно релевантан за архитектонско истраживање које се бави минималним интервенцијама. Он показује да промена значења не мора увек да буде последица физичке реконструкције, доградње или трансформације структуре. Понекад је довољно изменити визуелни, симболички или наративни слој објекта. Наравно, у архитектонском контексту овакав поступак мора бити критички контролисан, јер архитектонски објекти нису само слике, већ и функционалне, материјалне, историјске и друштвене структуре. Ипак, *street art* показује да површина града није пасивна, већ да је увек отворена за нова читања.

3.3 Од маргине до институције: *street art*, тржиште и културна легитимација

Један од најважнијих процеса у развоју *street art*-а јесте његов прелаз из маргиналне, често нелегалне урбане праксе у институционалне, галеријске, комерцијалне и медијске контексте. Овај процес није једноставан нити једнозначан. Са једне стране, институционализација *street art*-а омогућила је већу видљивост, архивирање, економску вредност и културно признање. Са друге стране, она је отворила питање губитка субверзивности, комодификације и укључивања у тржишне механизме које је улична уметност често критиковала.

Аутори као што су *Jean-Michel Basquiat*⁷⁹ и *Keith Haring*⁸⁰ често се наводе као примери фигура које су из урбаних, уличних и поп-културних визуелних пракси прешле у институционално уметничко поље.

⁷⁹ Werner, H, J. (2018). *Jean-Michel Basquiat* (Hardcover). Cologne: Taschen. Преузето са: <https://www.abebooks.com/Jean-Michel-Basquiat-Hardcover-Hans-Werner-Holzwarth/30165037959/bd>

⁸⁰ Deitch, J., Gruen, J., Geiss, S., Scharf, K., Condo, G. . (2014). *Keith Haring* (Rizzoli Classics). Rizzoli international, New York. Преузето са: https://shop.thebroad.org/products/keithharing?srsId=AfmBOooKH1kVDDBTy0P1mO5CaD-K-z7nVBdp_uTMcHxhsl12JuFzEns_uTMcHxhsl12JuFzEns_

Њихов рад показује да граница између улице, галерије, графичког језика, популарне културе и савремене уметности није стабилна, већ променљива и преговарана.⁸¹ Каснији аутори као што су *Banksy*, *Shepard Fairey*, *KAWS* и *Futura* додатно показују како *street art* и графити култура прелазе у домене графичког дизајна, политичке комуникације, моде, брендирања, колекционарства и глобалне популарне културе.⁸²

Овај прелаз од улице ка институцији посебно је важан за разумевање савременог дизајна. *Street art* више није само нелегална ознака на зиду, већ постаје део визуелне економије града, медија, бренда, изложбе, модне колекције и културног капитала. Управо ту се јавља веза са *Bourdieu*-овим разумевањем културног поља и друштвене конструкције укуса. Вредност уметничког или дизајнерског геста не произилази само из његове форме, већ из позиције у пољу, институционалног признања, публике, тржишта, образовања и културних механизма легитимације.⁸³

⁸¹ Emmerling, L. (2003). Jean-Michel Basquiat: 1960–1988. Cologne: Taschen. Преузето са: <https://www.amazon.com/Basquiat-Basic-Art-Leonhard-Emmerling/dp/383655979X>

⁸² Fairey, S. (2006). Supply and Demand: The Art of Shepard Fairey. Berkeley: Gingko Press. Преузето са: https://books.google.rs/books/about/Obey.html?id=FsaLQgAACAAJ&redir_esc=y

⁸³ Bourdieu, Pierre. 1996. Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press; Bourdieu, Pierre. 1996. The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field. Stanford: Stanford University Press

Слика 3.4 „Love Is in the Bin” — дело Banksy-ја (изворно „Girl with Balloon”, 2006), продато на аукцији Sotheby's у Лондону октобра 2018. године за 1.042.000 фунти, након чега се доње платно самоуништило путем скривеног механизма уграђеног у раму. Преузето са: <https://www.sothebys.com/en/articles/banksys-love-is-in-the-bin-the-untold-story-in-the-artists-words>

Овај процес институционализације не треба тумачити само као „припитомљавање” улице, већ и као трансформацију културних кодова. Оно што је некада било маргинално, илегално или субкултурно може постати препознатљив визуелни капитал. То је посебно важно за Вирџил Аблоа јер његов рад управо оперише у простору у коме се улична култура, *high fashion*, музејска изложба, бренд, музика, архитектура и дигитална слика више не могу јасно раздвојити.

3.4 *Street culture*, бренд и логика савременог дизајна

Street culture није ограничена само на графите и *street art*, већ обухвата шири скуп пракси: хип-хоп културу, *skate* културу, *sneaker* културу, *DJ* културу, независну моду, графички дизајн, *limited editions*, *collaboration culture*, *drops*, визуелне слогане и обрасце самоидентификације кроз бренд. Ове праксе су важне јер показују како се улична култура изражава не само кроз зид или слику, већ и кроз одећу, обућу, звук, тело, покрет, друштвене мреже и потрошачке објекте.

У том контексту, бренд не функционише само као комерцијални знак, већ као културни код. Лого, натпис, боја, силуета, материјал, цитат или ограничена серија производа постају носиоци припадности, статуса, ироније, дистанце или културног знања. Ово је посебно важно за разумевање Аблоовог рада, јер он не третира бренд само као тржишни идентитет, већ као систем знакова који се може цитирати, ремиксовати, преокренути и поново поставити у други контекст.

Abloh-ов дизајнерски језик развија се управо из оваквог поља. Његов рад у *Off-White*-у, *Nike* сарадњама, *Louis Vuitton*-у, изложбама и објектима показује како се *street culture* може превести у глобални дизајнерски језик. Натписи у наводницима, *zip-tie*, индустријске траке, означавање функција, видљиви процес рада, иронијско именовање и минимална измена препознатљивих предмета нису само стилски потписи, већ

поступци који потичу из културе преозначавања. Они раде са постојећим знаковима, али им мењају статус.

Ова логика блиска је *art infusion effect*-у, јер улична и уметничка интервенција може променити начин на који се објекат перципира, вреднује и емоционално доживљава. Истраживања *art infusion effect*-а показују да присуство уметничког садржаја може повећати перципирану вредност производа, утицати на емоционалну реакцију и активирати асоцијативне механизме вредновања.⁸⁴ Посебно је значајно то што је овај ефекат проширен и на *street art* и *graffiti*, што указује да улични визуелни кодови могу имати сличну способност преозначавања вредности као и институционална уметност.⁸⁵

⁸⁴ Hagtvedt, H., & Patrick, V. M. (2008). Art infusion: The influence of visual art on the perception and evaluation of consumer products. *Journal of Marketing Research*, 45(3), 379–389. Преузето са: <https://doi.org/10.1509/jmkr.45.3.379>

⁸⁵ Baumgarth, C., & Bahati Wicker, J. (2020). From the classical art to the urban art infusion effect: The effect of street art and graffiti on the consumer evaluation of products. *Creativity and Innovation Management*, 29(S1), 116–127. Преузето са: <https://doi.org/10.1111/caim.12362>

Слика 3.5. „Absolut Haring” — лимитирано издање флаше вотке Absolut (2025) настало у сарадњи са фондацијом Keith Haring, чији дизајн преузима фигуре и рукопис из Харингове оригиналне слике из 1986. године. Пример комерцијализације естетике уличне уметности кроз брендирање и дизајн производа. Преузето са: <https://www.absolut.com/en/products/absolut-haring/>

Слика 3.6 „Swatch x Jean-Michel Basquiat” — колекција сатова (2023) настала у сарадњи бренда Swatch и наследства уметника Jean-Michel Basquiat, у оквиру пројекта Swatch Art Journey. Дизајн сатова преузима мотиве и рукопис из Баскијатових оригиналних слика. Преузето са: <https://www.swatch.com/en-us/watches/art-watches/museum-collaborations/basquiat.html>

У архитектонском контексту, ово отвара питање да ли се сличан поступак може применити на просторне објекте. Ако уметничка или улична интервенција може да промени перцепцију производа, поставља се питање да ли минимална, симболички снажна интервенција може да промени перцепцију архитектонског објекта. Управо то питање стоји у основи радионица анализираних у овој дисертацији.

3.5 Улична култура као метод реинтерпретације архитектонског објекта

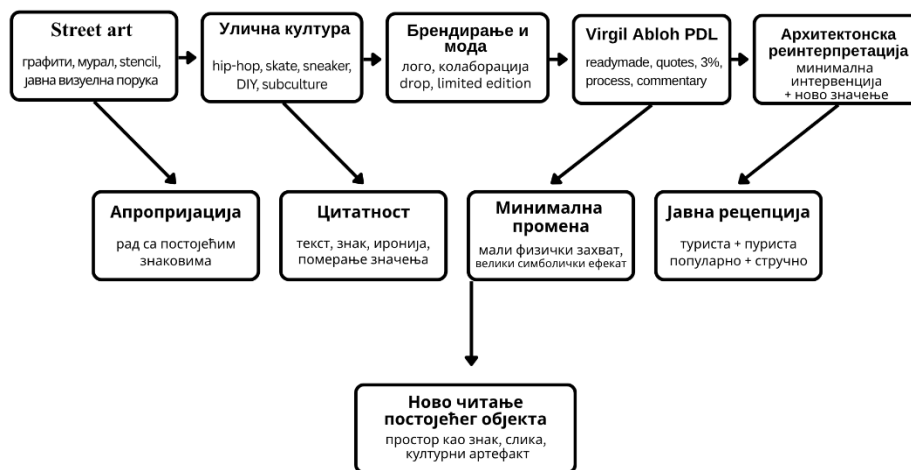
Улична култура је важна за архитектуру не зато што архитектура треба да преузме њену површинску естетику, већ зато што *street art* показује како се простор може преозначити без радикалне физичке трансформације. Он уводи неколико методолошких принципа који су релевантни за архитектонски дизајн: рад са постојећим, минимална интервенција, визуелна читљивост, јавна комуникативност, апропријација, иронија, друштвени коментар и продукција новог значења кроз промену контекста.

Ови принципи имају јасну везу са Аблоовим *PDL*-ом. *Readymade* логика полази од постојећег објекта; *quotes* и *figures of speech* уводе језик као визуелни и концептуални елемент; *3% approach* наглашава минималну промену; *compromise between two distinct similar or dissimilar notions* подразумева хибридизацију различитих кодова; *signs of work in process* истичу процесуалност и недовршеност; *societal commentary* поставља питање разлога постојања интервенције у савременом тренутку; *speaking to the tourist and purist simultaneously* указује на двоструку рецепцију, односно на истовремено обраћање широј и стручној публици.

Управо због тога *street art* треба разумети као културни претходник, а не као пуки визуелни украс Аблоовог дизајнерског језика. Он показује како минимални знак може да промени статус објекта, како цитат може да делује као просторна интервенција, како јавни простор може постати медиј и како дизајн може истовремено бити популаран, критички, иронијски и тржишно видљив. Ове особине су од суштинског значаја за разумевање Аблоове позиције у савременом дизајну.

Ипак, пренос уличне логике у архитектуру мора бити критички ограничен. *Street art* може да делује брзо, привремено, директно и површински, док архитектура има трајније функционалне, материјалне, економске, етичке и урбанистичке последице. Зато у архитектури није довољно преузети графит, натпис или визуелни код улице. Неопходно је испитати да ли интервенција заиста производи ново просторно, културно и концептуално читање објекта или остаје само декоративна апропријација.

Street art као посреднички слој трансдисциплинарног дизајнерског језика

Слика 3.7 Дијаграм односа између street art-а, уличне културе, брендирања, Virgil Abloh-овог PDL-а и архитектонске реинтерпретације. Извор: Ауторска израда.

Ово поглавље зато поставља уличну културу као важан теоријски и културни предуслов за анализу *Personal Design Language*-а Вирџила Аблоа. Ако је поглавље 3 показало да архитектура може бити схваћена као систем знакова, културни текст и поље реинтерпретације, ово поглавље показује да *street art* и улична култура нуде конкретан визуелни и друштвени модел такве реинтерпретације у јавном простору. Наредно поглавље зато може да пређе на Аблоов *PDL* као на артикулисан, трансдисциплинарни систем који у себи синтетише *street culture*, моду, брендирање, савремену уметност и архитектонско мишљење.

4 Вирцил Аблоов *Personal Design Language*: архитектонске интерпретације личног дизајнерског језика

Након постављања теоријског оквира у претходном поглављу, ово поглавље прелази са општег разматрања архитектуре као система знакова, културних значења и могућих реинтерпретација на конкретан дизајнерски оквир који је примењен у истраживању. У фокусу је *Personal Design Language*, односно лични дизајнерски језик Вирцила Аблоа, који је у дисертацији коришћен као педагошки, методолошки и аналитички инструмент за испитивање могућности реинтерпретације иконичних архитектонских објеката XX века.

За потребе ове студије, учесници обе радионице су на почетку били упознати са Аблоовим *Harvard Core Studio Public Lecture*, односно јавним предавањем одржаним на *Harvard Graduate School of Design*,⁸⁶ као и са додатним примерима његове дизајнерске филозофије. Посебан нагласак стављен је на приказ „3% approach”, односно приступа „3%”, који подразумева минималне физичке измене на оригиналном објекту,

⁸⁶ Core Studio Public Lecture: Virgil Abloh, (2017) “Insert Complicated Title Here”,
Доступно на: <https://www.youtube.com/watch?v=qie5VITX6eQ>

али са потенцијално снажним симболичким, визуелним и културним ефектом.

Иако су ови примери служили као педагошки алати, ова студија не преузима Аблоов дизајнерски језик као идеализован или универзално применљив модел. Напротив, циљ је да се испита у којој мери се његови принципи, развијени пре свега у оквиру моде, дизајна производа, брендирања и визуелне културе, могу смислено, критички и продуктивно пренети у домен архитектуре. Намера није да се Аблоова метода једноставно примени на архитектонске објекте, већ да се процене и њени инспиративни потенцијали и њена ограничења, посебно у ситуацији када се минимална промена предлаже као довољан дизајнерски гест у дисциплини која је традиционално утемељена у материјалној, просторној, функционалној и контекстуалној сложености. Интерпретације *PDL* оквира које следе засноване су на анализи Аблоових седам правила, на њиховом теоријском тумачењу и на подацима прикупљеним након почетне фазе евалуације интервенционих предлога учесника радионица. Ове интерпретације не треба разумети као коначну дефиницију Аблоовог рада, већ као истраживачки превод његових принципа у архитектонски и педагошки контекст. Управо зато оне укључују и одређени степен критичког и субјективног резоновања, заснованог на ауторском тумачењу материјала, резултатима радионица и претходно изложеном теоријском оквиру.

Слика 4.1 Седм правила Virgil Abloh-овог „Personal Design Language” — личног дизајнерског језика, „PDL“. Извор: Abloh, Virgil. 2017. Insert Complicated Title Here. Cambridge: Lecture at Harvard University Graduate School of Design, October 26. Преузето са: <https://www.gsd.harvard.edu/event/virgil-abloh/>

4.1 Правило 1 — *Readymade*: нова идеја заснована на препознатљивим деловима, људској емоцији и иронији

Прво правило односи се на *readymade*, односно на употребу већ постојећих, препознатљивих предмета, симбола или културних форми као основе за нову дизајнерску интервенцију.

Термин *readymade* увео је *Marcel Duchamp* 1916. године како би означио префабриковане, често масовно произведене објекте који се измештају из свог оригиналног контекста и, актом избора и реконтекстуализације од стране уметника, уздижу на статус уметности. Овај поступак је детаљно разматран у књизи *Dieter-a Daniels-a The Readymade Century*, која *readymade* тумачи као један од кључних механизма модерне и савремене уметности, заснован на избору, премештању, преименовању и промени контекста већ постојећих објеката.⁸⁷

Аблоова употреба *readymade* логике јасно одјекује Дишановом традицијом, али њено директно преношење у архитектуру отвара специфичне концептуалне и практичне изазове. У моди и дизајну производа, присвајање масовно произведених симбола може релативно брзо изазвати препознавање, померање значења или иронички ефекат. У архитектури, међутим, иконични објекти поседују сложенију историјску, просторну, материјалну и симболичку структуру, па њихова реконтекстуализација не може бити сведена на једноставан визуелни гест.

⁸⁷ Daniels, Dieter. (2019). *The Readymade Century*. Leipzig: Spector Books. Преузето са: https://www.hgb-leipzig.de/daniels/Dieter-Daniels_Readymade-Century_Preview_EN.pdf

У радионицама је ово питање истражено кроз поступак архитектонске *re-representation*, односно поновне репрезентације. Иконичне архитектонске структуре у савременом друштву поседују ауру, у *Benjamin*-овом смислу, као и симболички капитал, у *Bourdieu*-овом смислу, те су као такве погодне за процесе присвајања, преозначавања и ироничког померања значења.⁸⁸ У Аблоовом раду иронија представља један од важних механизма за преиспитивање културних хијерархија, а посебно односа између оригинала, копије, луксуза, масовне културе и дизајнерског ауторства.⁸⁹

У архитектонском контексту, међутим, остаје отворено критичко питање: да ли трансформација архитектонских икона минималном изменом може избећи тривијализацију или естетску површност? Управо ово питање је било важно за радионички процес. Задатак није био да се иконични објекти користе као пука подлога за визуелни ефекат, већ да се испита како препознатљивост, историјска вредност и симболички капитал објекта могу постати активни део нове архитектонске интерпретације.

⁸⁸ Benjamin, W. (1969). The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction. In H. Arendt (Ed.), *Illuminations*. New York: Schocken Books. Преузето са: https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=The+Work+of+Art+in+the+Age+of+Mechanical+Reproduction&author=Benjamin,+Walter&publication_year=1969

⁸⁹ Abloh, V. (2019). *Dissolving Power: Virgil Abloh in conversation with Jack Self*. Real Review, 8. London: REAL Foundation. Преузето са: <https://stackmagazines.com/product/real-review-issue-8>

4.2 Правило 2 — *Figures of Speech* или *Quotes*: фигуре говора, наводници и цитатност

Друго правило односи се на Аблоову употребу речи, наводника, натписа и цитатности као начина да се успостави напетост између предмета, његовог имена, функције и перцепције. У његовом опусу овај принцип је често примењиван као дословно уметање речи или фраза у дизајнерске производе. Међутим, његова адаптација у архитектонском контексту захтевала је значајно прилагођавање, јер архитектура не функционише на исти начин као одећа, предмет или графички знак.

Употреба речи у Аблоовом раду није пуки орнамент или декорација, нити „*superfluous decoration*”, односно сувишна декорација, у Деридином смислу проблематизације метафоре и означавања.⁹⁰

Абло, употребом наводника и цитата који се не могу читати дословно, успоставља везу између стварности, језика и перцепције. Његова употреба цитатности, често типографска и иронична, функционише истовремено као коментар, прекид и позив на поновно читање објекта.

⁹⁰ Derrida, J., & Moore, F. C. T. (1974). White mythology: Metaphor in the text of philosophy. *New Literary History*, 6(1), 5–74. Преузето са: <https://doi.org/10.2307/468341>

Пренето у архитектуру, ово правило је у радионицама примењено пре свега метафорички, ослањајући се на визуелне, просторне или наративне референце, а не нужно на директну употребу текста. Тај помак је био неопходан јер би дословно уношење речи у архитектонски објекат могло лако да остане на нивоу графичке апликације. У архитектури, „*quotes*” могу имати смисла само ако улазе у однос са простором, материјалом, програмом, корисником или историјом објекта.

Овај принцип стога отвара важно критичко питање: да ли архитектонски цитат заиста улази у политички, културни или дисциплинарни контекст архитектуре, или само сигнализира уметничку легитимност? У радионицама је ово питање адресирано кроз визуелне аналогije и интервенције које су настојале да успоставе однос између изабраног архитектонског објекта и новог културног слоја. Ипак, ово правило остаје једно од методолошки осетљивијих, јер се његова архитектонска примена лако може померити ка декоративности ако није подржана јасном просторном или концептуалном аргументацијом.

Слика 4.2 Илустративни пример Virgil Abloh-овог *Personal Design Language*-а, личног дизајнерског језика, примењеног у урбаним и архитектонским контекстима: инсталација на Mies van der Rohe Campus-у Illinois Institute of Technology, постављена близу јужног трема S. R. Crown Hall-а, структура димензија 8 × 12 стопа испуњена остацима патика и обележена фразом „From Chicago to the World”, која наглашава одрживост и локално-глобалне наративе; Преузето са: https://www.iit.edu/sites/default/files/styles/width_1280/public/2019-11/1280x850-sole-of-the-city-virgil-abloh-nike-team-up-to-showcase-chicago-sustainability-on-mies-campus.jpg?itok=Ol_JF-Np; <https://sneakernews.com/2019/05/29/virgil-abloh-nikelab-chicago-re-creation-center>

Слика 4.3 Илустративни пример Virgil Abloh-овог Personal Design Language-a, личног дизајнерског језика, примењеног у урбаним и архитектонским контекстима: Louis Vuitton pop-up store, односно привремена продавница на адреси 100 Rivington Street у њујоршком Lower East Side-у, отворена од 12. до 21. јула 2019. године, замишљена као просторни продужетак Abloh-ове мушке колекције из 2019. године, која интегрише моду, брендирање и привремени архитектонски израз. Преузето са: <https://www.designboom.com/design/virgil-abloh-new-york-louis-vuitton-pop-up-neon-green-07-11-2019/>

4.3 Правило 3 — *3% Approach*: приступ „3%”

Треће правило, познато као „*3% approach*”, једно је од најпрепознатљивијих начела Аблоове дизајнерске логике. Оно подразумева минималну физичку измену оригиналног објекта, при чему та измена производи несразмерно снажан визуелни, симболички или културни ефекат. Анализом Аблоовог опуса, нарочито његових сарадњи са компанијама које производе широко препознатљиве производе, као што су *Nike* и *Converse*, овај принцип се показао као најлакше преносив у архитектонски контекст.

Разлог за релативну лакоћу овог преноса лежи у томе што се правило ослања на већ постојеће и препознатљиве форме. У радионицама је овај аспект био додатно наглашен условом да учесници као предмет интервенције изаберу познат, односно иконичан архитектонски објекат XX века. Тако је успостављена паралела између Аблоовог рада са иконичним производима и студентског рада са иконичним архитектонским структурама.

Фокусирајући се на препознатљиве архитектонске репере, учесници су могли да испитају како се манипулацијом познатих структура могу генерисати нова значења, а да се при том задржи веза са културним значајем оригинала. Ово правило је нарочито важно јер омогућава да се архитектонска интервенција не разуме као радикална замена или

реконструкција, већ као ограничено, али промишљено померање постојећег стања.

Кључно је, међутим, нагласити да је, као и у Аблоовој пракси, очување фундаменталне природе архитектонског објекта, његовог концепта и унутрашњег значења било од пресудне важности. При адаптацији овог приступа, интегритет оригиналне архитектонске форме и њен симболички значај морали су остати препознатљиви, чак и када се објекат реинтерпретира како би добио савременији естетски или културни карактер.

Ипак, управо ово правило отвара једно од најважнијих критичких питања дисертације: да ли је „3%” икада заиста довољно у архитектури? У дизајну производа, минимална измена може бити довољна да промени статус, вредност или жељеност предмета. У архитектури, међутим, објекат подразумева простор, материјалност, употребу, урбани контекст, конструкцију, трајање и јавну одговорност. Због тога је неопходно стално преиспитивати границу између минимализма и смислене трансформације, као и опасност да минимални гест постане концептуални спектакл без довољне архитектонске дубине.

4.4 Правило 4 — *A Compromise Between Two Distinct Similar or Dissimilar Notions*: компромис између сличних и различитих појмова

Четврто правило односи се на могућност успостављања односа између два различита, слична или чак супротстављена појма. У архитектури је овај принцип препознатљив кроз дугу историју односа контраста и континуитета, старог и новог, форме и функције, материјалности и симболике, локалног и глобалног, традиције и иновације. Као такав, он има јасне везе са архитектонским мишљењем, јер је архитектура често управо простор помирења супротности.

Концепт контраста и континуитета добро је утемељен у архитектонском пројектовању и присутан је у различитим историјским периодима, од класичне архитектуре до модернизма и савремених пракси адаптације. Игра између контраста, кроз материјал, форму, програм или функцију, и континуитета основних идеја, вредности или традиција, омогућава архитектури да успостави дијалог између прошлости и садашњости. У контексту овог истраживања, тај дијалог се преноси на однос између иконичног архитектонског објекта и новог културног, уметничког или визуелног слоја.

Аблоова артикулација овог правила позива на више спекулативно читање. Његова замисао компромиса између „*distinct similar or dissimilar notions*” одражава постмодернистичку осетљивост, али у архитектури захтева додатну строгост. Док у моди или визуелном дизајну јукстапозиција различитих кодова може произвести непосредан ефекат, у архитектури помирење супротности мора бити просторно, материјално, контекстуално и концептуално оправдано.

Зато се у радионичком процесу ово правило није могло свести на пуко постављање два различита мотива једног поред другог. Његова смислена примена подразумевала је успостављање односа у коме нови елемент не поништава постојећи објекат, већ са њим улази у дијалог. У том смислу, ово правило је било важно за процену да ли студентски радови успевају да произведу стварну синтезу или остају на нивоу визуелне колажности.

4.5 Правило 5 — *Signs of Work in Process*: знаци рада у току и људска интеракција

Пето правило односи се на видљивост процеса, отвореност дизајнерског поступка и присуство људске интеракције. У Аблоовом раду знаци „рада у току” често функционишу као начин да се објекат не представи као

затворен, довршен и недодирљив, већ као нешто што остаје отворено за тумачење, интервенцију и комуникацију са корисником.

По својој природи, архитектура је инхерентно „*work in progress*”, односно рад у току, јер се непрестано мења док служи корисницима. Она није статична; она оличава и омогућава текуће егзистенцијалне процесе, обликује и прима трагове људског живота, употребе, адаптације и интеракције. Архитектонски објекат наставља да се мења кроз начин на који се користи, тумачи, одржава, памти, прилагођава или напушта.

У том смислу, ово правило је у радионицама било повезано са питањем ангажмана посматрача и корисника. Централни фокус није био само на томе да интервенција изгледа недовршено, процесуално или привремено, већ да отвори могућност за активнији однос између објекта и савременог посматрача. Знаци процеса могу указивати на то да архитектура није фиксирана једном за свагда, већ да остаје у односу са временом, корисницима и културним контекстом.

Ипак, остаје питање да ли се нагласак на корисничком тумачењу може одржати изван визуелних наговештаја. Да ли се темпоралност и отвореност које Аблоов дизајнерски језик подразумева могу материјално, просторно и етички уградити у архитектонску праксу, или њихова примена ризикује да сведе ангажман корисника на естетизован наратив учешћа? Ово питање је важно јер разликује стварну процесуалност архитектуре од њене визуелне симулације.

4.6 Правило 6 — *A Societal Commentary*: друштвени коментар и разлог постојања у садашњем тренутку

Шесто правило је једно од најамбициознијих у Аблоовом *PDL* оквиру, јер тежи да дизајн позиционира у шире културне, политичке, друштвене и временске оквиру. Дизајнерска интервенција, према овом правилу, не треба да буде само естетски или формални поступак, већ треба да има разлог да постоји у одређеном историјском тренутку.

У архитектури је ово питање посебно сложено, јер архитекте делују у оквиру дуготрајних, материјалних и јавних структура. Оне морају да управљају различитим пројектантским сценаријима, од осетљиве рестаурације културних споменика до адаптације застарелих објеката за савремену употребу. Овај принцип зато обухвата широк спектар интервенција, од пројектовања нових структура до конзервације, рестаурације и поновне употребе постојећег архитектонског наслеђа. У том контексту је значајно *Stanley-Price*-ово упозорење да се реконструисана зграда, уколико је заснована пре свега на археолошким

или ископаним доказима, мора сматрати новом зградом, што додатно наглашава одговорност сваког чина накнадне интервенције.⁹¹

Ово правило не обухвата само техничке и функционалне аспекте архитектонске интервенције, већ се повезује са ширим филозофским темељима дисциплине. Оно промовише разумевање архитектуре као динамичне и еволутивне области која ступа у однос са историјом, културом и садашњим тренутком. Архитектура се у том смислу не посматра само као физички објекат, већ као начин коментарисања друштвених услова, културних промена и актуелних вредносних система.

Међутим, управо овде је потребна посебна критичка опрезност. Није довољно да интервенција користи социјално, политички или културно набијене симболе да би заиста представљала друштвени коментар. Кључно је проценити дубину ангажмана: да ли рад преиспитује системске услове, економске, културне, еколошке или политичке, или их само површински присваја ради концептуалне добити? Архитектонски коментар, да би био смислен, мора прећи са репрезентативних гестова на структурнију критику или барем на јасно артикулисану позицију у односу на контекст.

⁹¹ Stanley-Price, N. (2009). The reconstruction of ruins: Principles and practice. In A. Richmond & A. Bracker (Eds.), *Conservation: Principles, Dilemmas and Uncomfortable Truths*. London: Elsevier / Butterworth-Heinemann, 32–46. Преузето са: https://www.archaeological.org/pdfs/sitepreservation/N_S-P_Article_Dec_2009.pdf

У радионичком процесу ово правило је било важно зато што је студенте усмеравало да размишљају о питању „зашто сада”. Интервенција није требало да буде само визуелно занимљива, већ да има разлог у савременом контексту. Тај разлог могао је бити културни, урбани, симболички, еколошки, образовни или критички, али је морао бити препознатљив као део пројектантске аргументације.

4.7 Правило 7 — *Speaking to the Tourist and Purist Simultaneously*: обраћање „туристи” и „пуристи” истовремено

Седмо правило односи се на способност дизајна да истовремено комуницира са различитим нивоима публике. Abloh користи појмове *tourist* и *purist* како би описао два начина приступа културном садржају. *Tourist* се може разумети као спољни посматрач, особа која теми приступа са општим, непосредним или периферним разумевањем. *Purist*, са друге стране, представља инсајдера, односно особу која поседује дубинско знање, историјски увид, стручну експертизу или дисциплинарну осетљивост. Ова разлика је формулисана у књизи *Ablohisms*, у којој Абло објашњава да се тренутак културног јединства јавља

онда када рад може да се креће између шире, популарне рецепције и најзахтевнијег стручног читања.⁹²

Ово правило је посебно значајно за архитектуру, јер је архитектура по својој природи јавна дисциплина. Архитектонски објекти се налазе у простору свакодневног живота и изложени су тумачењу шире јавности, без обзира на то да ли посматрачи поседују архитектонско образовање или не. Истовремено, архитектура је и стручна дисциплина која захтева познавање историје, теорије, конструкције, програма, контекста и пројектантских метода. Зато је питање комуникације са „туристом” и „пуристом” у архитектури нарочито важно.

У овој студији шири јавност није непосредно укључена у евалуацију, пре свега због специфичности примењених метода и фокуса на педагошки и експертски контекст. Ипак, како би се испитао утицај овог правила на укупну процену пројеката, формирана је експертска група која се може посматрати као хибридна позиција између *tourist* и *purist* перспективе. Групу је чинило девет архитеката и два уметника са најмање две године праксе и значајним знањем из области архитектуре и уметности, што их позиционира као *purists*. Међутим, они претходно нису били упознати са конкретном темом радионице нити са примењеним PDL правилима,

⁹² Warsh, L. (Ed.). (2021). *Abloh-isms*. Princeton: Princeton University Press. Преузето са: <https://www.abebooks.com/Abloh-isms-Virgil-Abloh-Princeton-University-Press/31788940088/bd>

што их је истовремено поставило у позицију *tourists* у односу на специфичан истраживачки оквир.

Налази ове групе, који ће бити детаљније разрађени у поглављу посвећеном резултатима и дискусији, указују на значај овакве хибридне перспективе. Она омогућава да се процена не сведе само на интерно академско читање студентских радова, већ да укључи и елемент непосредне визуелне и концептуалне рецепције. Имајући у виду ове резултате и потенцијал проширења истраживања, у будућим фазама било би значајно размотрити и увиде шире јавности, како би се испитало да ли архитектонска интервенција може истовремено бити читљива, комуникативна и довољно комплексна.

Критичко питање које ово правило отвара јесте да ли архитектонски дизајн може истовремено да задовољи непосредност и дубину, или та дуалност ризикује да разреди архитектонску намеру у корист универзалне читљивости. У контексту дисертације, ово правило је зато важно не само као дизајнерски принцип, већ и као евалуациони проблем: оно поставља питање за кога је архитектонска интервенција читљива, ко је вреднује, из које позиције и на основу којих критеријума.

На основу анализе седам правила, може се закључити да Аблоов *Personal Design Language* није могуће једноставно пренети у архитектуру без критичког прилагођавања. Свако правило отвара одређени потенцијал, али и одређено ограничење. *Readymade* логика

омогућава рад са препознатљивим културним објектима, али носи ризик тривијализације. Цитатност омогућава преозначавање, али може постати декоративна. Приступ „3%” омогућава минималну интервенцију, али поставља питање довољности архитектонске промене. Компромис између различитих идеја подстиче синтезу, али може остати на нивоу јукстапозиције. Знаци рада у току отварају питање процесуалности и корисничког ангажмана, али могу постати само визуелни ефекат. Друштвени коментар омогућава актуелност, али захтева стварну критичку дубину. Обраћање „туристи” и „пуристи” истовремено проширује комуникативни домет архитектуре, али поставља питање односа између непосредне читљивости и дисциплинарне сложености.

Управо због тога *PDL* у овој дисертацији није третиран као стилски модел, већ као методолошки оквир за педагошки експеримент. Његова вредност лежи у томе што омогућава студентима да размишљају о архитектури као о отвореном систему знакова, културних референци, симболичких померања и различитих нивоа рецепције. Наредно поглавље зато прелази са теоријске и концептуалне анализе *PDL* правила на методолошки оквир радионица, структуру истраживачког процеса и начине евалуације насталих студентских радова.

5 Методологија истраживања

Истраживање је постављено као дизајн-базирана методологија (*design-based methodology*) која комбинује експерименталну студијску праксу (*experimental studio practice*), квалитативну евалуацију (*qualitative evaluation*) и квантитативну анализу резултата евалуације. Овакав методолошки приступ изабран је зато што предмет истраживања није само теоријско тумачење *Personal Design Language*-а Вирцила Аблоа, већ и испитивање његове применљивости у конкретном педагошком и пројектантском контексту. У том смислу, методологија повезује теоријски оквир изложен у претходним поглављима са емпиријским материјалом насталим у студентским радионицама.

Основна истраживачка претпоставка била је да се Аблоови дизајнерски принципи, развијени у домену моде, брендирања, визуелне културе и дизајна производа, могу критички превести у архитектонски домен кроз контролисан педагошки експеримент. Ради тога су организоване две структуриране студентске радионице у којима су учесници добили задатак да реинтерпретирају одабране архитектонске иконе XX века кроз минималне, али симболички наглашене интервенције. Процес је обухватио уводно упознавање са PDL принципима, вођене

пројектантске задатке, групне дискусије, израду студентских предлога, иницијалну евалуацију и накнадну анализу добијених резултата.

Овако постављена методологија омогућава да се истраживање не сведе само на анализу стилских или визуелних ефеката, већ да се испитају и педагошки, концептуални, евалуациони и интерпретативни аспекти примене *PDL*-а у архитектонском образовању. Посебно је важно то што се метод не заснива на претпоставци да је Аблоов дизајнерски језик непосредно и без остатка применљив у архитектури, већ управо на провери граница, могућности и ограничења таквог преноса.

5.1 Методолошко полазиште

Методологија дизајна, процеса и понашања представља значајну област савременог истраживања, са утицајем на низ дисциплина, укључујући архитектуру. Савремене студије дизајн процеса, инспирације, метафоричког мишљења, ко-дизајна и ревизије идеја показују да се пројектовање све више разумева као отворен, динамичан и когнитивно сложен процес, а не као линеарна примена унапред задатих правила.⁹³

⁹³ Wu, S., Van den Hende, E., Hultink, E. J., & Calabretta, G. (2024). Inspiration for styling tasks. *Design Studies*, 91–92, 101254. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.destud.2024.101254>; Sadek, M., Calvo, R. A., & Mougnot, C. (2023). Co-designing conversational agents: A comprehensive review and recommendations for best practices. *Design Studies*, 89, 101230. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101230>

У архитектонском дискурсу, дуготрајне расправе о односу форме и функције, као и о начинима на које се ови принципи мењају унутар пројектантског процеса, остају једно од основних методолошких питања.⁹⁴ Истовремено, истраживања архитектонског тимског рада, интуиције места и когнитивне коеволуције показују да архитектонски процес зависи од сложених односа између индивидуалног мишљења, тимске комуникације, искуства, интерпретације и развоја решења.⁹⁵

Поред тога, интеграција рачунарских технологија, генеративних метода и вештачке интелигенције све више обликује начин на који се архитектонски концепти преводе у пројектантске исходе. Истраживања морфогенезе и алгоритамског мишљења показала су да форма може настати кроз процесне, материјалне и рачунарски посредоване стратегије, док новија истраживања вештачке интелигенције указују на њену улогу у инспирацији, генерисању концепата, просторних предлога и визуелизација.⁹⁶ У истом контексту, нови пројектантски исходи и

⁹⁴ Hendrix, J. S. (2013). *The Contradiction Between Form and Function in Architecture*. New York: Routledge. Преузето са: <https://doi.org/10.4324/9780203070932>

⁹⁵ Cash, P., Gonçalves, M., & Dorst, K. (2023b). Method in their madness: Explaining how designers think and act through the cognitive co-evolution model. *Design Studies*, 88, 101219. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101219>

⁹⁶ Menges, A., Hensel, M., & Weinstock, M. (2004). An evolution of form finding as design. In *Emergence: Morphogenetic Design Strategies*. London: Wiley-Academy, 27–33. Преузето са: https://www.researchgate.net/publication/316156362_Morphogenesis_and_Emergence_2004-2006 Kwon, E., Rao, V., & Goucher-Lambert, K. (2023). Understanding inspiration: Insights into how designers discover inspirational stimuli using an AI-enabled platform. *Design Studies*, 88, 101202. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101202>; Vissers-Similon, E., Dounas, T., & De Walsche, J. (2024). Classification of artificial

симулациони модели показују да методолошке иновације могу директно утицати на архитектонску форму, организацију и евалуацију простора.⁹⁷

Иако ово истраживање није примарно усмерено на дигиталне или алгоритамске методе, наведени контекст је важан јер показује да се архитектонска методологија све више развија као отворено, експериментално и интердисциплинарно поље. У таквом оквиру, *Personal Design Language* Вирџила Аблоа може се разумети као један од могућих експерименталних методолошких инструмената, односно као скуп принципа који се могу операционализовати у педагошком процесу и проверити кроз конкретне студентске радове.

Подједнако важан део методологије односи се на систем евалуационих критеријума којима се процењују и пројектантски приступи и архитектонски резултати. Истраживања ефикасности и ефективности дизајн метода показују да вредновање метода није једноставно питање мерења исхода, већ подразумева анализу односа између циља, процеса,

intelligence techniques for early architectural design stages. *International Journal of Architectural Computing*, 23, 387–404. Преузето са: <https://doi.org/10.1177/14780771241260857>; Shi, M., Seo, J., Cha, S. H., Xiao, B., & Chi, H.-L. (2024). Generative AI-powered architectural exterior conceptual design based on the design intent. *Journal of Computational Design and Engineering*, 11(5), 125–142. Преузето са: <https://doi.org/10.1093/jcde/qwae077>

⁹⁷ **Ecet, D.**, Atanacković Jeličić, J., Rapaić, M., & Pejić, S. (2024). School buildings layout: Enhancing resilience to targeted violence utilizing cellular automata (CA). *International Journal of Architectural Computing*, 23, 209–238. Преузето са: <https://doi.org/10.1177/14780771241279349>

применљивости и контекста.⁹⁸ Разлика између преференција шире јавности и преференција експерата, односно инсајдера дисциплине, постаје посебно изражена када архитектонска дела одступају од успостављених конвенција или естетских норми.⁹⁹

Овај јаз између професионалног дискурса и шире естетске перцепције важан је за ово истраживање јер је једно од Аблоових правила управо усмерено на истовремено обраћање „туристи” и „пуристи”. Имајући у виду наведено, истраживање је конципирано као педагошки експеримент који испитује не само нови приступ архитектонском пројектовању, већ и начине на које различити евалуациони оквири утичу на тумачење и вредновање резултата. Методологија зато обједињује радионички рад, анализу студентских предлога, бинарну и пондерисану евалуацију примене PDL правила, експертско вредновање и накнадну интерпретацију резултата.

⁹⁸ Cash, P., Daalhuizen, J., & Hekkert, P. (2023a). Evaluating the efficacy and effectiveness of design methods: A systematic review and assessment framework. *Design Studies*, 88, 101204. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101204>

⁹⁹ Higuera-Trujillo, J. L., López-Tarruella Maldonado, J., Castilla, N., & Llinares, C. (2024). Architectonic design supported by visual environmental simulation: A comparison of displays and formats. *Buildings*, 14, 216. Преузето са: <https://doi.org/10.3390/buildings14010216>

5.2 Организација радионица и узорак истраживања

Истраживање је реализовано кроз две структуриране радионице на Департману за архитектуру и урбанизам Факултета техничких наука Универзитета у Новом Саду током школске 2023/2024. године. Укупно је обухваћено 73 учесника на два нивоа студија, чиме је обезбеђен увид у различите фазе архитектонског образовања и различите нивое концептуалне, техничке и теоријске оспособљености студената.

Радионица 1 обухватила је 20 студената мастер студија уписаних на предмет Студио 01Б- алтернативни приступи. Сви учесници су претходно завршили основне студије архитектуре и имали искуство у академским и практичним аспектима архитектонског пројектовања и урбанистичког планирања. Ова група је зато представљала напреднији ниво студентског пројектантског мишљења, са већ развијеном способношћу за концептуалну артикулацију, критичко тумачење и просторну синтезу.

Радионица 2 обухватила је 53 студента четврте године основних студија који су похађали предмет Студио 04А- синтезни пројекат. Ови студенти, на самом крају основних студија, показали су солидну основу у архитектонском пројектовању, али са релативно мање искуства у напредним теоријским и интегративним процесима. Студенти су били

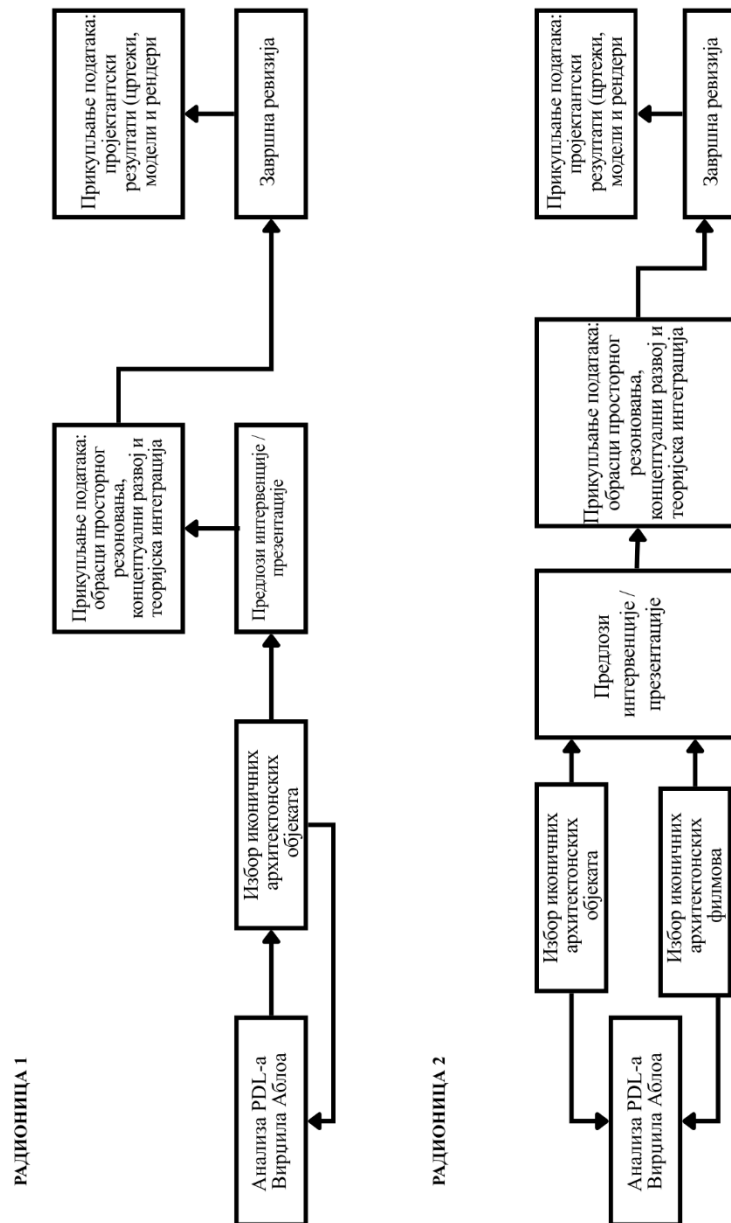
организовани у 30 пројектних тимова, са највише два члана по групи, чиме је подстакнуто колаборативно и вршњачки подржано учење.

Намерно укључивање и мастер и основних студената омогућило је компаративно испитивање начина на који различите фазе архитектонског образовања утичу на ангажовање студената у сложеним просторним и концептуалним задацима. Да би се задржао управљив ниво сложености у овој почетној примени експерименталног оквира, радионице су биле структуриране тако да обе групе раде са истим основним PDL принципима, али са различитим нивоима додатног усмеравања и наративног инпута.

У Радионици 1 студенти су имали задатак да одаберу канонско архитектонско дело XX века и предложи минималну интервенцију вођену PDL правилима. Сваки пројектни предлог морао је да демонстрира најмање три од седам принципа. У Радионици 2 примењена је слична логика, али са додатном наративном компонентом: студенти су анализирали сцене из одабраних филмова и усклађивали архитектонске интервенције са филмским расположењем, поруком и атмосфером, чиме је додатно наглашена веза између просторног дизајна и приповедања.

Прикупљање података обухватило је различите врсте материјала: студентске пројектантске излазе, укључујући цртеже, моделе и рендере; опсервационе белешке; студентске рефлексије; повратне информације наставника; као и резултате евалуације. Прикупљени материјали

анализирани су кроз комбинацију квалитативног тумачења, тематског
кодирања и квантитативне обраде резултата оцењивања.

Слика 5.1 Илустрација методолошког оквира који усмерава радионице, приказује секвенцијалне фазе од планирања до реализације и указује на варијације у инпутима радионица. Стрелице представљају ток задатака кроз фазе, док су кључне тачке прикупљања података такође означене. Извор: Ауторска израда.

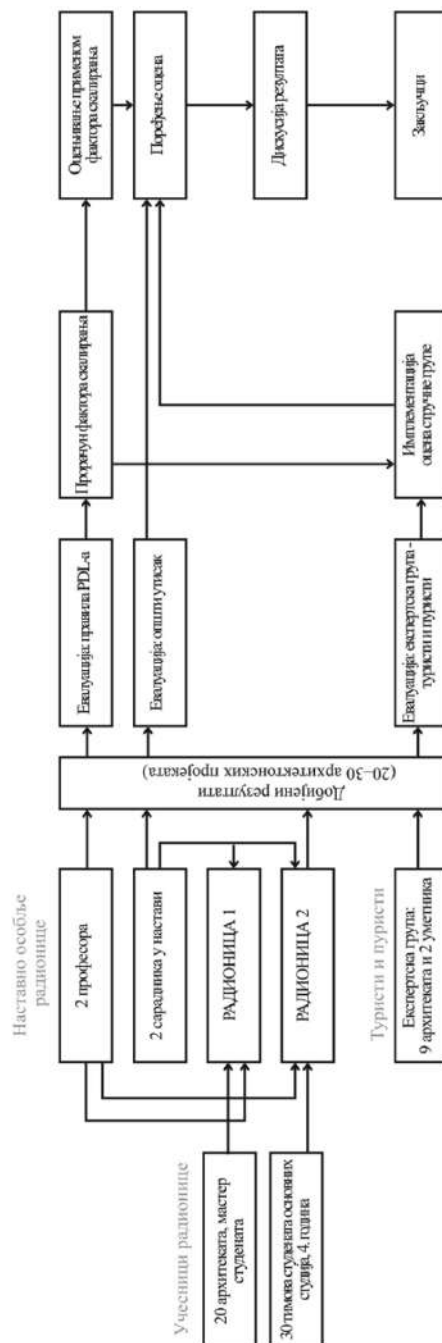
5.3 Истраживачки тимови и организација процеса

Радионице су представљале централно окружење за експериментално, дизајном вођено истраживање. Поред студентских учесника, у процес су били укључени и тимови подршке, при чему је сваки тим имао специфичне улоге у организацији, координацији, педагошком вођењу, документацији, анализи садржаја, техничкој фасилитацији и евалуацији резултата.

Тимови укључени у процес били су међусобно повезани кроз више нивоа комуникације. Наставнички тим је дефинисао задатак, објаснио теоријски и методолошки оквир и пратио развој студентских пројеката. Студентски тимови су развијали пројектантске предлоге у складу са PDL правилима. Тим за документацију и анализу прикупљао је и систематизовао материјале, док је експертска група учествовала у процени резултата.

Тимови укључени у процес	Професија чланова тима	Број чланова тима	Улазни подаци тима	Задатак тима	Примењени критеријуми за оцењивање
Наставно особље	професори	2	-	организација радионица припрема задатака за радионице оцењивање уводних објашњења	7 правила „личног дизајнерског језика“ (PDA) Вирчила Аблоа, при чему су сва правила равноправна
	асистенти у настави	2	-	реализација дијалога на радионици са учесницима; оцењивање менторског рада	оцењивање укупног утиска, вредновано истим критеријумима који се примењују и на друге предмете у оквиру студијског програма архитектонског дизајна
Радионица 1	архитекте уписане на мастер студије архитектуре	20	PDA, иконични архитектонски дизајн, уметничка интервенција по избору	Израда пројекта	-
Радионица 2	студенти 4. године основних студија	53 студента подељена у 30 група од највише 2 члана	PDA, иконични архитектонски дизајн, иконични филм	Израда пројекта	-
Експертска група	архитекте и уметници са најмање 2 године праксе	9 архитеката и 2 уметника	-	Гласање	Збир гласова

Табела 5.1 Улоге и доприноси тимова ангажованих у истраживачкој студији. Извор: Ауторска израда.

Слика 5.2 Дијаграм међусобних веза између тимова укључених у процес, са приказом колаборативних односа, протока информација и комуникације између наставничког тима, студентских тимова, тима за документацију и анализу и експертске групе. Извор: Ауторска израда.

5.4 Операционализација PDL принципа

Извођење седам принципа *Personal Design Language*-а засновано је на пажљивом читању Аблоовог предавања на *Harvard Core Studio* из 2017. године, *Insert Complicated Title Here*, као и на додатним примерима његових јавних изложби, интервјуа и дизајнерске праксе.¹⁰⁰ У овим изворима Абло доследно наглашава концептуални приступ усмерен на минималну физичку интервенцију са максималним симболичким ефектом.

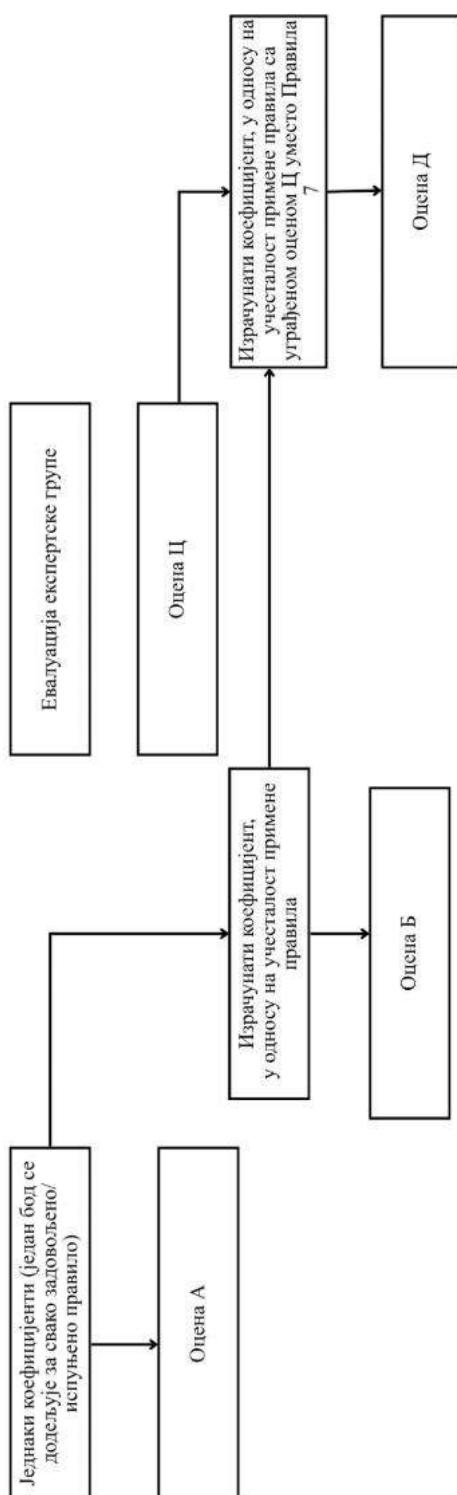
Кроз тематско кодирање ових извора идентификовани су понављајући мотиви, који су артикулисани у скуп од седам дизајнерских правила: readymade логика; употреба цитатности и „*figures of speech*”; приступ „3%”; компромис између различитих или сличних појмова; знаци рада у процесу; друштвени коментар; и истовремено обраћање „туристи” и „пуристи”. Ови принципи нису коришћени као стилски рецепт, већ као аналитички и педагошки оквир који студентима омогућава да постојећи архитектонски објекат читају као систем значења, а не само као формално-функционалну целину.

¹⁰⁰ Abloh, V. (2017). *Insert Complicated Title Here*. Lecture at Harvard University, Graduate School of Design, Cambridge, MA, October 26, 2017. Преузето са: <https://www.gsd.harvard.edu/event/virgil-abloh>

PDL принципи су активно уграђени у структуру радионица. Учесници су били упућени да не копирају Abloh-ову визуелну естетику, већ да разумеју логику његових поступака и да је критички преведу у архитектонски контекст. Овај превод подразумевао је рад са препознатљивим архитектонским објектима, минималну интервенцију, очување основног интегритета оригинала и производњу новог симболичког или културног слоја.

5.5 Систем евалуације

За евалуацију исхода развијен је двослојни систем вредновања. Први ниво чинио је бинарни рубрик, којим је процењивано присуство или одсуство сваког од седам *PDL* правила у студентском раду. Вредност 1 означавала је да је правило примењено, док је вредност 0 означавала да правило није примењено. Овај систем омогућио је јасно мапирање примене појединачних принципа и упоредну анализу њихове учесталости.

Слика 5.3. Дијаграм корака прорачуна за процес евалуације. Извор: Ауторска израда.

Други ниво евалуације чинио је модел тежинских коефицијената, који је уводио додатни слој нијансирања. Овај модел није разматрао само да ли је одређено правило присутно, већ и како је примењено, односно у којој мери је интервенција била јасна, кохерентна и повезана са оригиналним архитектонским објектом. На овај начин омогућено је да се разликују радови који формално задовољавају присуство одређеног правила од оних у којима је правило концептуално и просторно убедљиво интегрисано.

Неопходно је, међутим, нагласити субјективност која је инхерентна оваквом систему евалуације. Иако бинарни рубрик пружа поједностављену структуру за процену примене правила, а тежински модел уводи додатни слој нијансе, оба остају зависна од интерпретације евалуатора. Процена апстрактних пројектантских намера, симболичке кохерентности, односа према оригиналном објекту и естетске уверљивости не може бити потпуно објективизована. Управо зато је у методолошки оквир укључено више нивоа вредновања.

У иницијалној процени учествовали су наставници директно укључени у радионице, као и експерти који нису били непосредно укључени у наставни процес. Ово је омогућило поређење интерних академских интерпретација и спољних професионалних читања. Резултати су показали која су *PDL* правила студентима била најинтуитивније

разумљива, али су истовремено указали и на то како се пројектантско мишљење може вредновати без свођења на крути формализам.

Педагошке импликације овог приступа су посебно значајне. Радионице су показале да апстрактне дизајнерске стратегије, када се дестилују и операционализују у јасне принципе, могу подстаћи креативну реинтерпретацију без нужног нарушавања интегритета постојеће архитектуре. Такав приступ помогао је студентима да развијају способност концептуалног мишљења, разумевања историјског контекста и тумачења дизајна као комуникативног чина.

5.6 Додатни круг експертске евалуације

Поред иницијалне евалуације спроведене у оквиру претходно објављеног истраживачког рада, у дисертацију се уводи и додатни круг експертске евалуације. Ова фаза има за циљ да продуби интерпретацију резултата, провери стабилност претходних налаза и омогући критичко поређење између иницијалних модела оцењивања и накнадне експертске процене.

У додатном кругу учествује пет експерата. Експерти ће у тексту дисертације бити анонимизовани и означени као Експерт 1, Експерт 2, Експерт 3, Експерт 4 и Експерт 5. Њихова индивидуална оцењивања биће представљена у табеларном облику у прилогу дисертације, односно у Appendix-у, док ће се у главном тексту користити агрегирани резултати, упоредна тумачења и квалитативни коментари релевантни за дискусију резултата.

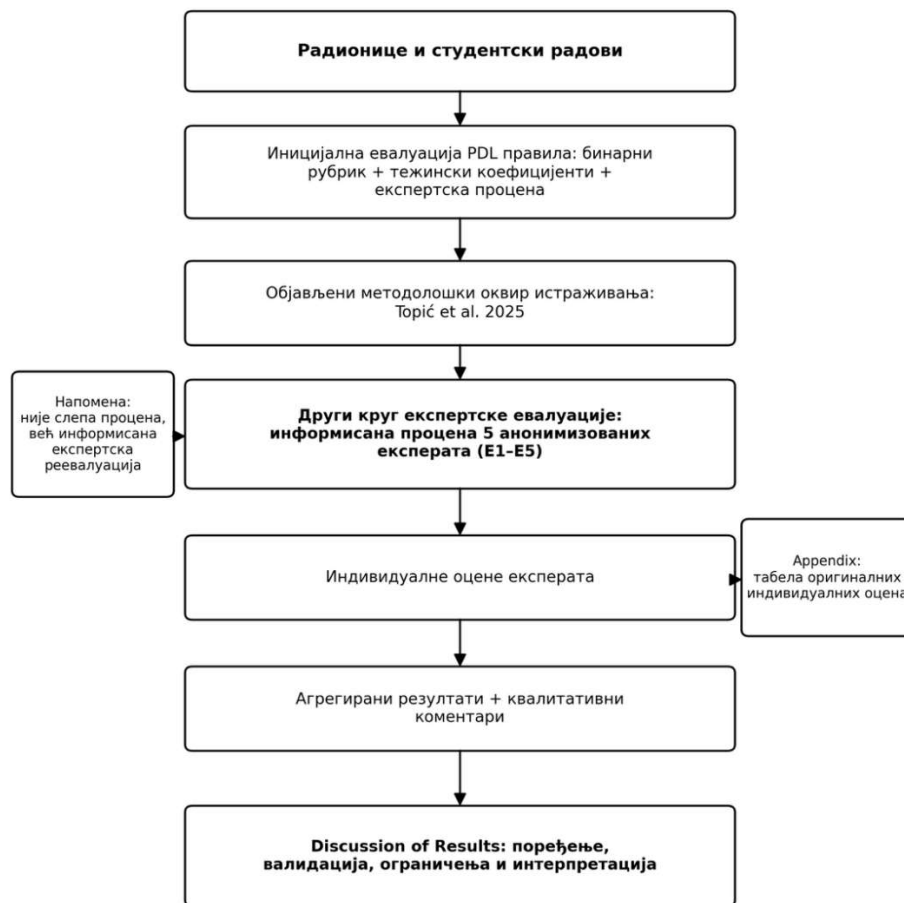
Овај други круг евалуације разликује се од иницијалног по томе што експерти пре оцењивања имају увид у објављени методолошки оквир истраживања.¹⁰¹ Другим речима, ова фаза не представља слепу процену, већ информисану експертску реевалуацију. То је методолошки важно нагласити, јер се њен циљ не састоји у симулацији спонтане рецепције радова, већ у испитивању начина на који стручњаци, након упознавања са теоријским и методолошким основама истраживања, процењују исте или одабране студентске радове.

¹⁰¹ **Топић, А., Ецет, Д.,** Maraš, I., Maraš, I., Janjušević, M., & Atanacković Jeličić, J. (2025). Visual culture in architecture: Virgil Abloh's cross-disciplinary design language. Arts, 14, 84. Преузето са: <https://doi.org/10.3390/arts14040084>

Додатни круг експертске евалуације биће уведен и детаљно анализиран у поглављу Резултати. У том поглављу резултати пет експерата биће упоређени са претходним моделима оцењивања, како би се испитало да ли се накнадна експертска процена поклапа са ранијим резултатима, да ли наглашава друге аспекте студентских интервенција и да ли квалитативни коментари потврђују или проблематизују педагошки потенцијал PDL оквира.

Ова фаза истраживања има карактер методолошке валидације и критичке допуне. Она омогућава да се резултати не посматрају само као исход једног евалуационог модела, већ као предмет упоредног тумачења кроз различите нивое стручног читања. Истовремено, овај поступак омогућава да се у дискусији јасније сагледају ограничења методе, субјективност оцењивања и могућност да различити експерти различито вреднују исте принципе у зависности од сопственог дисциплинарног искуства, естетских критеријума и разумевања архитектонске интервенције.

Допунски методолошки дијаграм: други круг експертске евалуације

Слика 5.4 Допунски методолошки дијаграм који приказује увођење другог круга експертске евалуације у дискусију резултата. Дијаграм повезује иницијални радионички процес, претходно објављени методолошки оквир, информисану процену пет анонимизованих експерата, табеларно приказивање индивидуалних оцена у Appendix-у и агрегирано тумачење резултата у поглављу Резултати. Извор: Ауторска израда.

5.7 Улога методологије у структури дисертације

Методолошки поступак у овој дисертацији има двоструку улогу. Са једне стране, он омогућава да се провери применљивост Аблоовог *Personal Design Language*-а у архитектонском образовању.

Са друге стране, он испитује како различити модели вредновања утичу на разумевање квалитета студентских архитектонских интервенција. Зато методологија није само технички опис спроведеног истраживања, већ и део ширег теоријског питања: како се у архитектури вреднују симболичке, минималне и интердисциплинарно засноване интервенције.

Овако постављен методолошки оквир омогућава да се резултати радионица анализирају на више нивоа: као педагошки исходи, као пројектантски експерименти, као примери примене PDL правила и као материјал за испитивање различитих евалуационих логика. Увођењем додатног круга експертске евалуације, истраживање добија још један интерпретативни слој, који омогућава да се претходни резултати критички преиспитају и продубе у дискусији.

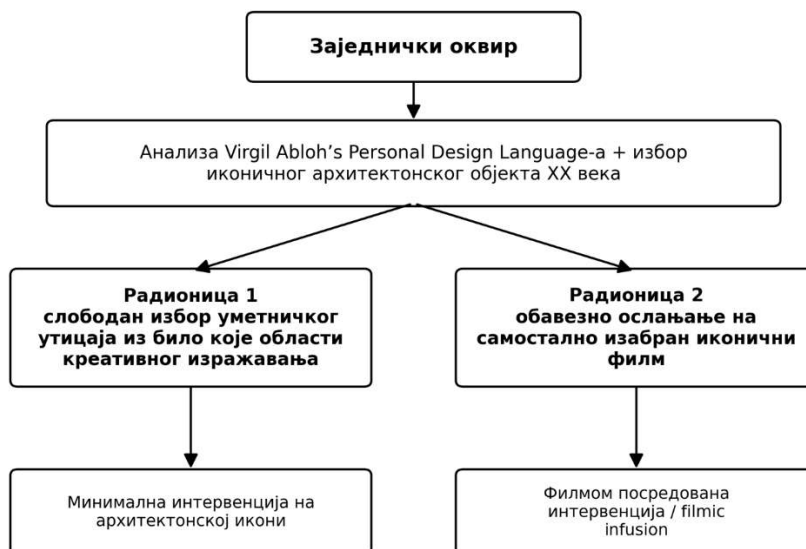
На тај начин методологија повезује теоријски оквир, анализу PDL правила, радионичку примену и дискусију резултата у јединствену истраживачку целину. Она омогућава да се дисертација развија као истраживање архитектонског дизајна, али и као истраживање начина на који се архитектонски радови тумаче, вреднују и педагошки користе у савременом образовном контексту.

6 Резултати радионица

Ово поглавље представља резултате две студентске радионице спроведене у оквиру истраживања и надовезује се на методолошки оквир изложен у претходном поглављу. Док је поглавље 4 дефинисало истраживачки поступак, структуру радионица, улогу *PDL* правила и систем евалуације, у овом поглављу се приказују конкретни исходи радионичког рада, учесталост примене појединачних правила, израчунати коефицијенти и резултати добијени различитим моделима оцењивања.

Улазни параметри за две радионице били су делимично различити. У обе радионице учесници су били у обавези да спроведу анализу *Virgil Abloh's Personal Design Language*-а, односно личног дизајнерског језика Вирџила Аблоа, и да као предмет интервенције одаберу иконичан архитектонски објекат XX века. Међутим, учесници Радионице 1 имали су слободу да уметнички утицај изаберу из било које области креативног изражавања, док су учесници Радионице 2 били у обавези да свој утицај заснују на иконичном филму који су самостално бирали.

Улазни параметри радионица

Слика 6.1. Приказ разлика у улазним параметрима Радионице 1 и Радионице 2. Обе групе учесника анализирале су Virgil Abloh's Personal Design Language и одабрале иконичан архитектонски објекат XX века као предмет интервенције, док је Радионица 1 подразумевала слободан избор уметничког утицаја, а Радионица 2 обавезно ослањање на изабрани иконични филм. Извор: Ауторска израда.

Разлика у улазним параметрима Радионице 2 била је утемељена у теоријским везама између архитектуре и филма као комплементарних модалитета изражавања. Однос архитектуре и филма дуго је препознат као продуктивно поље истраживања, јер обе дисциплине обликују простор, време, атмосферу, кретање и искуство. У овом конкретном случају, пратећи Abloh-ову логику примене минималне интервенције на иконичне модне и дизајнерске предмете, од студената је затражено да размотре могућност film-assisted intervention, односно filmic infusion, као филмом посредоване интервенције на архитектонске иконе.

Имајући у виду да филм по правилу пружа јасно утемељен наратив и обиље визуелних утисака, основна идеја била је да се студенти ослоне на филмске атмосфере, сцене, боје, расположења и просторне односе како би њихов пројектантски процес и коначни резултати били концептуално убедљивији. *Michael Tawa* истиче да категорије као што су *atmosphere, ambiance and mood*, односно атмосфера, амбијент и расположење, нису нејасне категорије за филм, нити морају бити нејасне за архитектуру, јер се могу производити кроз промишљене организационе стратегије — кинематичке и наративне у филму, а тектонске и материјалне у архитектури.¹⁰² Овакво разумевање простора блиско је и феноменолошким тумачењима простора код *Gaston-a Bachelard-a* и *Georges-a Perec-a*.¹⁰³

Ипак, *François Penz* указује да, иако филмови могу помоћи да се досегну фрагменти или тренуци атмосфере који припадају свакодневним животним ситуацијама, не постоје једноставни начини да се филмска атмосфера директно пренесе у архитектуру.¹⁰⁴

¹⁰² Tawa, Michael. 2017. Consilient Discrepancy: Porosity and Atmosphere in Cinema and Architecture. *Architecture_MPS*, 3, pp. 1–17

¹⁰³ Bachelard, Gaston. 2014. *The Poetic of Space*. New York: Penguin Publishing Group; Perec, Georges. 2008. *Species of Spaces and Other Pieces*. New York: Penguin Publishing Group

¹⁰⁴ Penz, F. (2018). *Cinematic Aided Design: An Everyday Life Approach to Architecture*. Abingdon and New York: Routledge. Преузето са: <https://doi.org/10.4324/9781315722993>

Због тога је од студената тражено да не преносе филмске мотиве дословно, већ да препознају њихов атмосферски, наративни и афективни потенцијал и да га преведу у архитектонски језик. У том смислу, задатак није био да се архитектонски објекат украси филмском референцом, већ да се изведе поетска и тектонски заснована интервенција која активира основне архитектонске елементе — врата, прозоре, степеништа, прагове, фасаде, пролазе, материјале и светлост — као носиоце афекта, значења и емоционалне резонанце.

Иако су улазни параметри били различити, евалуација радова у обе радионице спроведена је применом исте основне методологије, са фокусом на примену седам правила *Virgil Abloh's Personal Design Language*-а. Свако правило је најпре оцењивано бинарно, у односу на то да ли је успешно примењено или није. Након тога је израчуната учесталост примене сваког правила у оквиру радионице, а тежински коефицијенти су додељивани обрнуто пропорционално тој учесталости. То значи да су ређе примењивана правила добијала веће тежине, како би се у коначној евалуацији нагласила њихова пројектантска и концептуална сложеност.

6.1 Метод за одређивање коефицијената и израчунавање оцена

И у Радионици 1 и у Радионици 2 примењен је систематичан квантитативни метод евалуације, осмишљен тако да омогући упоредиво вредновање студентских радова. Метод је имао неколико корака: иницијалну бинарну процену примене сваког правила, израчунавање учесталости примене правила, одређивање иницијалних коефицијената, нормализацију коефицијената и израчунавање оцена применом различитих система оцењивања.

На почетку је сваки пројекат оцењен у погледу успешне примене сваког од седам PDL правила. За свако правило i , где је $i = 1, 2, \dots, 7$, дефинисана је бинарна варијабла:

$R_i = 1$ ако је правило успешно примењено;

$R_i = 0$ ако правило није примењено.

Иницијални сирови скор S за учесника био је збир примењених правила:

$$S = R_1 + R_2 + R_3 + R_4 + R_5 + R_6 + R_7$$

Максимални могући иницијални скор био је 7. За свако правило i израчуната је учесталост f_i , односно број учесника који су успешно применили то правило:

$$f_i = \sum_{j=1}^N R_{i,j}$$

где је N укупан број учесника, а $R_{i,j}$ означава примену, односно непримену правила i од стране учесника j . Након тога је одређена максимална учесталост примене међу свим правилима:

$$f_{\max} = \max(f_i)$$

Да би се већом тежином наградила правила која су ређе примењивана, иницијални коефицијент c_i за свако правило израчунат је као обрнуто пропорционалан учесталости његове примене:

$$c_i = \frac{f_{\max}}{f_i}$$

Да би се обезбедило да укупан пондерисани скор остане упоредив са максималном вредношћу од седам поена, израчунат је фактор скалирања s :

$$s = \frac{7}{\sum_{i=1}^7 c_i}$$

Нормализовани коефицијент k_i за свако правило i затим је израчунат као:

$$k_i = c_i \times s$$

Овом нормализацијом обезбеђено је да збир свих нормализованих коефицијената буде једнак 7:

$$\sum_{i=1}^7 k_i = 7$$

6.2 Системи израчунавања оцена

За тумачење резултата коришћено је више различитих система оцењивања. Њихово паралелно коришћење омогућило је да се испита како различити евалуациони оквири утичу на коначну процену истих студентских радова.

6.2.1 Оцена А — једнако пондерисање правила

У првом систему свако правило има једнаку тежину. Оцена се израчунава на основу броја примењених правила, према формули:

$$\text{Grade A} = 5 + \frac{S \times 5}{7}$$

где је S збир примењених правила. Оцена се креће од 5, када ниједно правило није примењено, до 10, када су примењена сва правила.

6.2.2 Оцена В — пондерисана правила са нормализованим коэффицијентима

У другом систему свако правило доприноси оцени у складу са својим нормализованим коэффициентом k_i . Најпре се израчунава пондерисани скор:

$$\text{Weighted Score} = \sum_{i=1}^7 R_i \times k_i$$

Да би резултат био приказан на скали од 5 до 10, пондерисани скор се преводи у оцену:

$$\text{Grade B} = 5 + \frac{\sum_{i=1}^7 R_i \times k_i \times 5}{7}$$

Овај систем наглашава правила која су била ређе примењивана, јер она добијају веће коэффицијенте.

6.2.3 Оцена C — евалуација експертске групе

Трећи систем заснован је на гласовима експертске групе. За сваког учесника израчунат је укупан број гласова експерата V , а оцена је одређена формулом:

$$\text{Grade C} = 5 + \frac{V \times 5}{V_{\max}}$$

где је V укупан број гласова добијених од експерата, а $V_{\max}$ максималан могући збир гласова, односно број експерата помножен са максималним могућим гласом по експерту.

6.2.4 Оцена D — укључивање експертских повратних информација

Четврти систем укључује нормализоване гласове експерата у прорачун правила 7, које се односи на истовремено обраћање „туристи” и „пуристи”. Нормализовани глас израчунава се као:

$$\text{Normalized Vote} = \frac{V}{V_{\max}}$$

Затим се оцена израчунава као:

$$\text{Grade D} = 5 + \frac{(\sum_{i=1}^6 R_i \times k_i + N_v \times k_7) \times 5}{7}$$

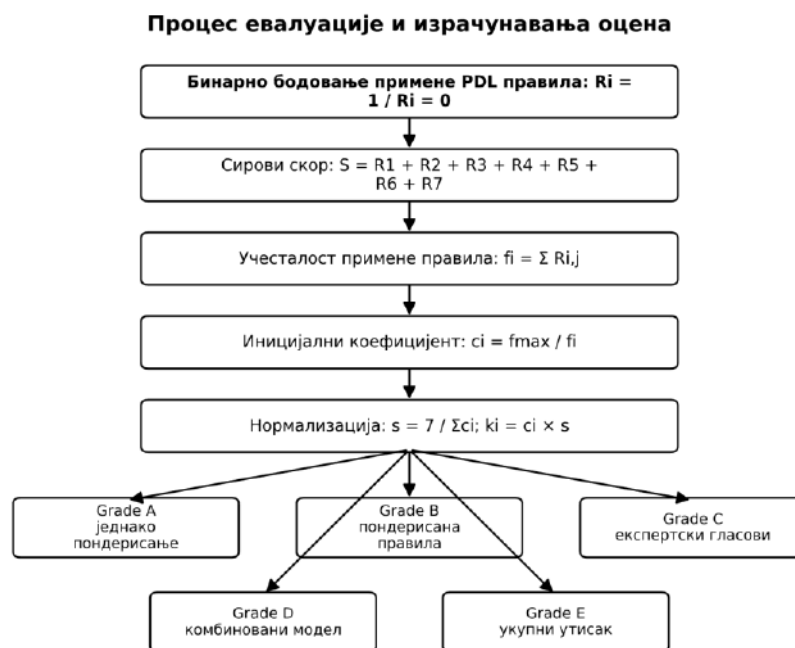
На овај начин експертска процена постаје део пондерисаног модела, али се специфично везује за правило 7, јер је управо то правило усмерено на однос између стручне и шире рецепције.

6.2.5 Оцена Е — оцена заснована на укупном утиску

Поред наведених формализованих система, коришћена је и Grade E, односно оцена коју су додељивали асистенти у настави на основу укупног утиска о финалном пројекту. Ова оцена није изведена из математичке формуле, већ представља процену засновану на целини пројектантског резултата, његовој визуелној убедљивости, концептуалној јасноћи, просторном потенцијалу и општем педагошком утиску.

6.3 Процес евалуације

Израчунавање оцена спроведено је кроз секвенцијални процес који обухвата иницијално бодовање, израчунавање учесталости, одређивање и нормализацију коефицијената и примену различитих модела оцењивања.

Слика 6.2 Дијаграм корака прорачуна за процес евалуације. Дијаграм приказује ток од бинарног бодовања примене PDL правила, преко израчунавања учесталости и нормализације коефицијената, до израчунавања оцена Grade A, Grade B, Grade C, Grade D и Grade E. Извор: Ауторска израда.

6.4 Резултати Радионице 1

6.4.1 Иницијална евалуација и бодовање

У Радионици 1 пројекти двадесет учесника оцењивани су од стране два професора применом структурисане и доследне методологије. Свако од седам PDL правила имало је једнаку тежину у иницијалној евалуацији, при чему је свако правило доприносило са једним поеном коначном сировом скору учесника. Учесници су добијали један поен за свако правило које је било задовољавајуће примењено, што је резултирало максималним могућим иницијалним резултатом од седам поена.

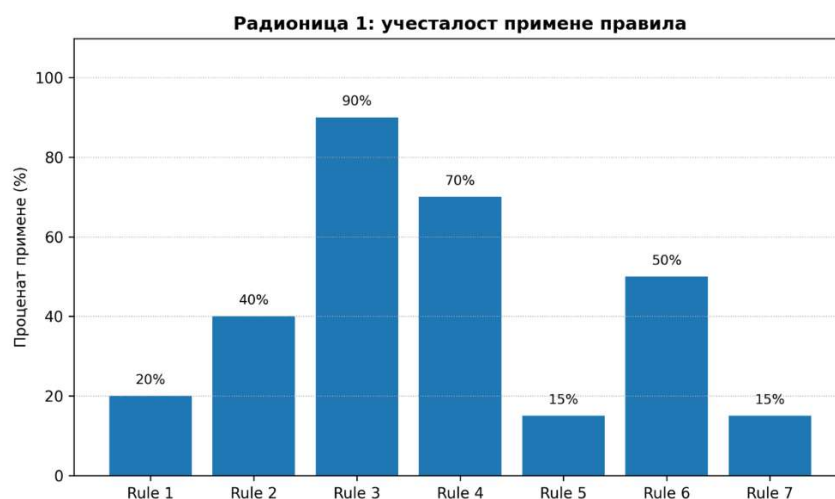
6.4.2 Учесталост примене правила и израчунавање коефицијената

Како би се проценила примена сваког дизајнерског правила у свим пројектима Радионице 1, за свако правило израчуната је учесталост успешне примене. Ова анализа показала је која су правила била доминантно примењивана, а која су била ређе коришћена. На основу добијених учесталости, почетни коефицијенти су додељени обрнуто пропорционално учесталости примене, чиме су правила која су била

ређе примењивана добила већу тежину у процесу оцењивања. Након тога, почетни коефицијенти су нормализовани тако да њихов кумулативни збир буде једнак циљној укупној вредности од седам поена.

Правило	Учесталост примене	Иницијални коефицијент	Нормализовани коефицијент
<i>Rule 1</i>	4	4.50	1.37
<i>Rule 2</i>	8	2.25	0.69
<i>Rule 3</i>	18	1.00	0.31
<i>Rule 4</i>	14	1.29	0.42
<i>Rule 5</i>	3	6.00	1.83
<i>Rule 6</i>	10	1.80	0.55
<i>Rule 7</i>	3	6.00	1.83

Табела 6.1 Учесталост примене за свако правило, израчунати иницијални коефицијенти и нормализовани коефицијенти након примене фактора скалирања — Радионица 1. Извор: Ауторска израда.

Слика 6.3 Учесталост примене правила у пројектима из Радионице 1, изражена у процентима. Графикон приказује да је Rule 3, односно „3% Approach”, било најчешће примењивано правило, док су Rule 5 и Rule 7 била најређе примењивана. Извор: Ауторска израда.

6.4.3 Резиме евалуација учесника и израчунате оцене за

Радионицу 1

Резултати евалуације за Радионицу 1 приказани су у Табели 3. Табела садржи збир оцена професора, израчунате оцене Grade A и Grade B, збир гласова експертске групе, оцене Grade C и Grade D, као и Grade E, односно оцену засновану на укупном утиску. Комплетни појединачни гласови професора и експертске групе могу бити приказани у прилогу дисертације.

<i>Учесник</i>	Sum Professors	Grade A	Grade B	Sum Expert	Grade C	Grade D	Grade E
1	3	7.1	7.1	8	8.6	6.5	10.0
2	7	10.0	10.0	8	8.6	9.2	10.0
3	3	7.1	7.1	5	7.3	6.7	10.0
4	2	6.4	6.4	7	8.2	5.6	9.1
5	1	5.7	5.7	5	7.3	6.1	10.0
6	3	7.1	7.1	2	5.9	5.7	9.1
7	3	7.1	7.1	9	9.1	8.7	10.0
8	2	6.4	6.4	3	6.4	5.2	9.1
9	3	7.1	7.1	8	8.6	7.4	9.0
10	0	5.0	5.0	7	8.2	5.9	7.1
11	1	5.7	5.7	8	8.6	6.0	7.5
12	2	6.4	6.4	8	8.6	7.1	8.0
13	2	6.4	6.4	5	7.3	5.6	8.0
14	2	6.4	6.4	3	6.4	5.0	7.1

15	4	7.9	7.9	9	9.1	6.6	8.0
16	3	7.1	7.1	2	5.9	8.4	7.0
17	2	6.4	6.4	10	9.5	6.3	7.0
18	7	10.0	10.0	10	9.5	10.0	10.0
19	3	7.1	7.1	9	9.1	5.8	9.0
20	7	10.0	10.0	7	8.2	9.6	10.0

Табела 6.2 Евалуације учесника и израчунате оцене за Радионицу 1. Извор: Ауторска израда.

Резултати Радионице 1 показују значајне разлике између формализованих модела оцењивања и оцена заснованих на укупном утиску. У појединим случајевима, студенти који су применили мањи број правила добијају релативно високе експертске оцене, што указује да експертска рецепција не зависи искључиво од броја формално препознатих PDL правила. Овај налаз је важан јер показује да квалитет архитектонске интервенције не може бити у потпуности сведен на присуство или одсуство појединачних правила, већ зависи и од укупне концептуалне, визуелне и просторне уверљивости пројекта.

6.5 Резултати Радионице 2

6.5.1 Иницијална евалуација и бодовање

Радионица 2 надовезала се на методологију успостављену у Радионици 1, али је укључила додатни филмски наративни инпут.

Евалуација је обухватила тридесет студентских пројеката, такође процењених од стране два професора. Као и у Радионици 1, свако од седам PDL правила имало је једнаку иницијалну тежину, при чему је свако правило доприносило са једним поеном сировом скору учесника. Максимални могући иницијални резултат износио је седам поена.

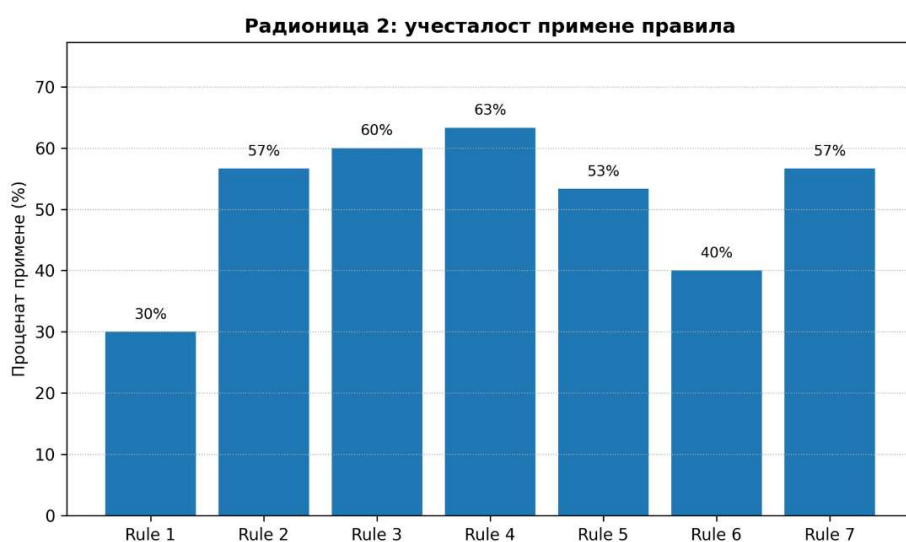
6.5.2 Учесталост примене правила и израчунавање коефицијената

За свако правило израчуната је учесталост успешне примене у свим пројектима Радионице 2. У односу на Радионицу 1, у Радионици 2 уочава се равномернија расподела примене правила, што се може довести у везу са структурисанијим улазним параметром, односно обавезним ослањањем на филм као извор уметничког и наративног

утицаја. На основу учесталости израчунати су иницијални коефицијенти, а затим и нормализовани коефицијенти.

Правило	Учесталост примене	Иницијални коефицијент	Нормализовани коефицијент
Rule 1	9	2.11	1.61
Rule 2	17	1.12	0.85
Rule 3	18	1.06	0.81
Rule 4	19	1.00	0.76
Rule 5	16	1.19	0.91
Rule 6	12	1.58	1.21
Rule 7	17	1.12	0.85

Табела 6.3 Учесталост примене за свако правило, израчунати иницијални коефицијенти и нормализовани коефицијенти након примене фактора скалирања — Радионица 2. Извор: Ауторска израда.

Слика 6.4 Учесталост примене правила у пројектима из Радионице 2, изражена у процентима. Графикон приказује равномернију примену PDL правила у односу на Радионицу 1, уз највећу учесталост примене Rule 4 и Rule 3. Извор: Ауторска израда.

6.5.3 Резиме евалуација учесника и израчунате оцене за Радионицу 2

Резултати евалуације за Радионицу 2 приказани су у Табели 5. Табела садржи збир оцена професора, израчунате оцене Grade A и Grade B, збир гласова експертске групе, оцене Grade C и Grade D, као и Grade E. Комплетни појединачни гласови професора и експертске групе могу бити приказани у прилогу дисертације. Напомена: у објављеном раду табела је у наслову означена као Workshop 1, али се садржајно односи на Радионицу 2, јер обухвата 30 учесника и налази се у одељку Results of Workshop 2.

Резултати Радионице 2 показују другачији образац у односу на Радионицу 1. Због увођења филмског наратива као обавезног улазног параметра, примене PDL правила су биле равномерније распоређене, а поједини радови су остварили високе вредности у пондерисаном моделу и онда када иницијални број примењених правила није био максималан. Ово указује да структурисани наративни инпут може подстаћи студенте да интуитивније повежу више PDL правила у јединствену концептуалну целину.

Учесник	Sum Professors	Grade A	Grade B	Sum Expert	Grade C	Grade D	Grade E
1	7	10.0	10.0	9	9.1	9.9	10.0
2	6	9.3	8.9	11	10.0	8.9	10.0
3	7	10.0	10.0	2	5.9	9.5	10.0
4	2	6.4	6.2	0	5.0	6.2	9.1
5	0	5.0	5.0	0	5.0	5.0	7.5
6	3	7.1	6.8	7	8.2	6.6	9.1
7	7	10.0	10.0	10	10.0	9.9	10.0
8	1	5.7	5.6	2	6.0	5.7	8.0
9	4	7.9	7.4	3	6.4	7.0	9.0
10	4	7.9	7.9	5	7.3	8.2	7.1
11	0	5.0	5.0	4	5.0	8.6	7.5
12	6	9.3	8.9	6	8.6	8.6	8.0
13	7	10.0	10.0	0	5.0	9.4	8.1
14	4	7.9	7.3	9	9.1	7.2	7.1
15	3	7.1	6.8	2	6.0	6.3	8.0
16	4	7.9	7.4	1	5.0	6.8	7.0
17	0	5.0	5.0	0	5.0	7.4	7.0
18	4	7.9	9.4	8	9.5	9.2	10.0
19	0	5.0	5.6	3	6.4	5.8	9.0
20	0	5.0	5.0	0	5.0	5.0	7.1
21	1	5.7	10.0	0	5.0	10.0	10.0
22	1	5.7	10.0	0	5.0	10.0	10.0
23	7	10.0	6.8	11	10.0	7.4	6.8
24	0	5.0	6.8	1	7.0	6.8	6.8
25	7	10.0	10.0	4	8.0	9.6	10.0
26	6	9.3	10.0	8	9.6	9.8	10.0
27	0	5.0	5.0	7	8.0	5.0	8.0
28	7	10.0	8.9	5	8.0	7.0	10.0
29	7	10.0	10.0	5	8.0	7.0	9.5
30	3	7.1	10.0	8	10.0	10.0	10.0

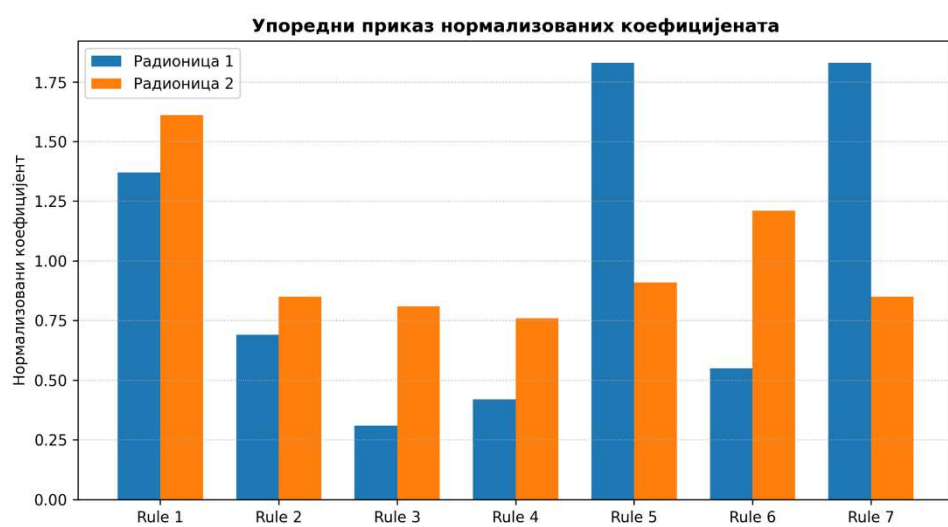
Табела 6.4 Евалуације учесника и израчунате оцене за Радионицу 2. Извор: Ауторска израда.

6.6 Упоредни преглед коефицијената

Упоређивање коефицијената Радионице 1 и Радионице 2 показује да се тежина појединачних правила мења у зависности од улазних параметара радионице. У Радионици 1 највеће коефицијенте добила су Rule 5 и Rule 7, што указује да су знаци рада у процесу и истовремено обраћање „туристи” и „пуристи” били најређе примењивани и самим тим методолошки најизазовнији. У Радионици 2 највећи коефицијент добило је Rule 1, док је расподела осталих коефицијената била уједначенија.

Радионица	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7
Радионица 1	1.37	0.69	0.31	0.42	1.83	0.55	1.83
Радионица 2	1.61	0.85	0.81	0.76	0.91	1.21	0.85

Табела 6.5 Упоредни приказ нормализованих коефицијената за Радионицу 1 и Радионицу 2.
Извор: Ауторска израда.

Слика 6.5 Упоредни приказ нормализованих коефицијената k_1 – k_7 за Радионицу 1 и Радионицу 2. Дијаграм показује да Радионица 1 има израженије разлике између коефицијената, док Радионица 2 показује равномернију расподелу, што се може повезати са структурисаним филмским улазним параметром. Извор: Ауторска израда.

Ова разлика показује да слободни избор уметничког утицаја, карактеристичан за Радионицу 1, производи већу варијабилност у примени правила. Насупрот томе, у Радионици 2, у којој су студенти морали да полазе од филма као извора утицаја, улазни параметар је био јасније дефинисан, што је довело до равномерније употребе већег броја правила. Ово указује на то да степен структурираности задатка може значајно утицати на начин на који студенти разумеју и примењују апстрактне дизајнерске принципе.

6.7 Упоредно тумачење система оцењивања

Један од најзначајнијих резултата истраживања односи се на разлике између различитих система оцењивања. Grade A показује резултат заснован на једнаком третману свих правила, док Grade B уводи пондерисање у складу са учесталошћу примене правила. Grade C представља оцену експертске групе, Grade D комбинује пондерисани систем са експертском проценом правила 7, док Grade E представља оцену засновану на укупном утиску асистената у настави.

Посебно је значајна разлика између Grade B и Grade E. Grade B, као формализовани модел заснован на коефицијентима, често је резултирао нижим оценама у односу на Grade E, која је била заснована на укупном естетском и концептуалном утиску. Ова разлика показује да строго мерљиви параметри не морају увек одговарати начину на који искусни наставници или евалуатори процењују целину пројекта. Другим речима, формална примена правила није исто што и укупна архитектонска уверљивост.

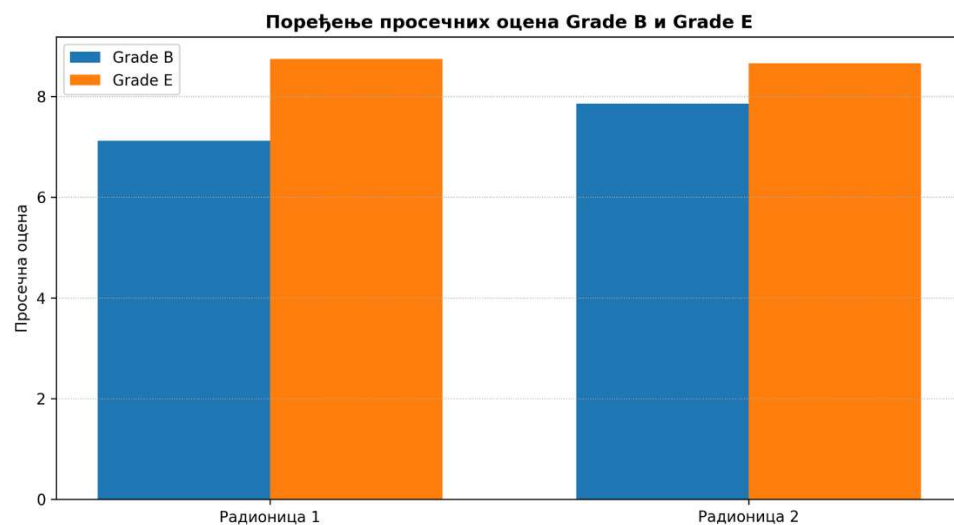
Ради додатног тумачења ових разлика, уводе се два параметра:

$$\Delta 1 = \text{Grade E} - \text{Grade B}$$

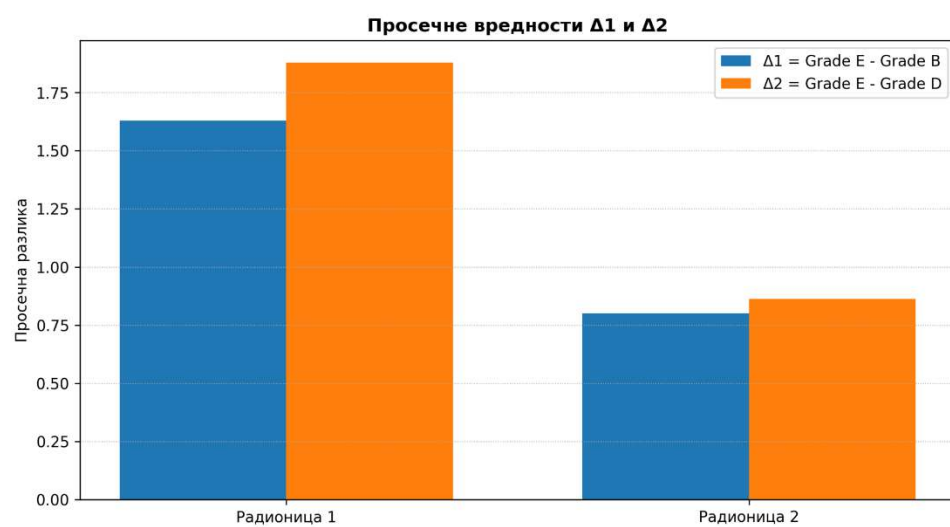
$\Delta 1$ представља разлику између оцене засноване на укупном утиску и почетне пондерисане оцене са коефицијентима.

$$\Delta 2 = \text{Grade E} - \text{Grade D}$$

$\Delta 2$ представља разлику између оцене засноване на укупном утиску и оцене кориговане комбинацијом пондерисаних коефицијената и експертске повратне информације у односу на правило 7.

Слика 6.6 Дијаграм поређења Grade E и Grade B за Радионицу 1 и Радионицу 2. Дијаграм показује разлику између оцена заснованих на укупном утиску и оцена добијених применом пондерисаних коефицијената. Извор: Ауторска израда.

Слика 6.7 Дијаграм вредности $\Delta 1$ и $\Delta 2$ за Радионицу 1 и Радионицу 2. Дијаграм показује да укључивање експертске групе у Grade D може смањити разлику у односу на Grade E, нарочито у контексту Радионице 1. Извор: Ауторска израда.

У Радионици 1, која је у већој мери подсећала на реалне услове пројектантског деловања јер су учесници били мастер студенти са већим искуством и слободнијим избором уметничког утицаја, укључивање мишљења експертске групе у Grade D довело је до резултата који су ближи Grade E.

То указује да експертска процена може приближити формализовани евалуациони модел процени заснованој на укупном утиску. У Радионици 2 овај образац није био једнако изражен, што се може повезати са академски контролисанијим окружењем и мањим професионалним искуством учесника.

6.8 Прелаз ка додатној експертској процени

Резултати радионица показују да PDL правила могу бити операционализована у архитектонском образовању и да могу послужити као основ за развој креативних, минималних и симболички наглашених интервенција на иконици архитектонским објектима. Истовремено, резултати показују да начин оцењивања има пресудан утицај на тумачење квалитета радова. Различити модели — једнако пондерисање, пондерисање према реткости примене правила, експертско гласање, комбиновани модел и оцена заснована на укупном утиску — не производе увек исте хијерархије вредности.

Овај налаз је посебно значајан за дисертацију јер отвара питање евалуационе стабилности и субјективности у процени архитектонског рада. Ако различити системи оцењивања могу да доведу до различитог тумачења истих студентских пројеката, онда је неопходно увести додатни слој провере. Због тога се након овог поглавља предлаже засебно поглавље посвећено додатној експертској процени.

У том новом поглављу биће представљен други круг експертске евалуације, у коме пет анонимизованих експерата, након упознавања са објављеним методолошким оквиром истраживања, самостално процењује радове и даје квалитативне коментаре. Њихове индивидуалне оцене могу бити приказане у прилогу дисертације, док ће у главном тексту бити анализирани агрегирани резултати, општи коментари и однос нове експертске процене према резултатима приказаним у овом поглављу.

Тако постављена додатна експертска процена не представља понављање претходне евалуације, већ њену методолошку допуну. Она омогућава да се провери у којој мери се резултати радионица потврђују, проблематизују или нијансирају када их тумаче експерти који су претходно упознати са теоријским и методолошким основама истраживања. На тај начин поглавље 5 поставља основу за наредно поглавље, у коме ће се резултати радионица проширити кроз информисану експертску процену и критичку интерпретацију.

7 Додатна експертска процена резултата радионица

Након приказа резултата радионица и различитих модела оцењивања у претходном поглављу, у овом поглављу уводи се додатни круг експертске процене. Ова фаза истраживања има за циљ да провери стабилност претходних резултата, продуби њихову интерпретацију и омогући сагледавање начина на који стручњаци, након упознавања са теоријским и методолошким оквиром истраживања, вреднују студентске пројекте настале у оквиру Радионице 1 и Радионице 2.

За разлику од иницијалних модела евалуације приказаних у поглављу 7, овај круг процене није замишљен као слепо оцењивање, већ као информисана експертска реевалуација. Експерти су били упознати са основним оквиром истраживања, са логиком примене Вирџил Аблоовог *Personal Design Language*-а и објављеним радом из прва два круга истраживања,¹⁰⁵ као и са чињеницом да су студентски радови настали у експерименталном педагошком контексту. Циљ ове фазе зато није био да се симулира спонтана рецепција радова, већ да се испита како стручна

¹⁰⁵ **Топић, А., Ецет, Д.,** Maraš, I., Maraš, I., Janjušević, M., & Atanacković Jeličić, J. (2025). Visual culture in architecture: Virgil Abloh's cross-disciplinary design language. *Arts*, 14, 84. Преузето са: <https://doi.org/10.3390/arts14040084>

процена функционише када је усмерена ка читању односа између постојећег архитектонског објекта, интервенције, концепта, презентације и могућности трансдисциплинарне примене PDL принципа.

У додатној експертској процени учествовало је пет експерата. Ради очувања анонимности, они су у тексту означени као Експерт 1, Експерт 2, Експерт 3, Експерт 4 и Експерт 5, односно E1–E5. Сваки експерт је оценио радове настале у оквиру обе радионице и објављене у каталогу радова¹⁰⁶. Радионица 1 обухватила је 20 радова, док је Радионица 2 обухватила 30 радова. Поред нумеричких оцена, експерти су доставили и опште коментаре о критеријумима којима су се руководили приликом процене.

Оригиналне табеле са појединачним оценама експерата су приложене у Апендиксу Б, док се у главном тексту овог поглавља приказују агрегирани резултати: просечне оцене, медијане, стандардне девијације, распони оцена, ранг листе најбоље и најслабије оцењених радова, као и показатељи сагласности и неслагања унутар експертске групе.

Напомена о припреми података: у табели за Радионицу 1, код једног експерта и једног рада, вредност 99 третирана је као очигледна техничка

¹⁰⁶ **Ecet, D.**, Atanacković Jeličić, J., **Topic, A.** (2023. / 2024). Student projects catalog from two workshops held at the Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad. Преузето са: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.27240630>

грешка у уносу и коригована је на вредност 9. Без ове корекције резултати дескриптивне статистике били би математички искривљени и неупоредиви са остатком скале оцењивања.

7.1 Структура додатне експертске процене

Додатна експертска процена организована је као процена пет независних експерата, који су вредновали радове на скали од 5 до 10. Оцена 5 представља најнижу вредност у коришћеном систему, док оцена 10 представља највишу вредност. Оваква скала је усклађена са претходно коришћеним моделима оцењивања у оквиру радионица и омогућава директно поређење са резултатима приказаним у поглављу 5.

У анализи су за сваки рад израчунати следећи параметри: просечна оцена, медијана, стандардна девијација, минимална оцена, максимална оцена и распон оцена. Просечна оцена коришћена је као основни показатељ укупне експертске процене рада. Медијана је коришћена као додатни показатељ централне тенденције, јер је мање осетљива на појединачне екстремне оцене. Стандардна девијација и распон коришћени су као показатељи сагласности, односно неслагања експерата.

Поред анализе на нивоу појединачних радова, израчунате су и просечне оцене по експерту, како би се сагледало да ли су поједини експерти били строжи или блажи у односу на друге. На крају, процењена је унутрашња поузданост експертског панела помоћу *Cronbach's alpha* и *ICC* показатеља за просечну оцену панела. *Cronbach's alpha* је коришћена као показатељ унутрашње конзистентности експертских оцена, док је *ICC*, односно *intraclass correlation coefficient*, коришћен као показатељ степена сагласности у оквиру панела.¹⁰⁷

7.2 Дескриптивна анализа експертских оцена

На нивоу целог узорка, резултати додатне експертске процене показују да су две радионице добиле веома сличне укупне просечне оцене. Просечна оцена свих радова у Радионици 1 износи 6.88, док просечна оцена свих радова у Радионици 2 износи 6.96. Ова разлика је мала и не указује на суштински различит укупан квалитет две групе радова. Међутим, разлика се појављује у структури оцена, односно у степену сагласности експерата.

¹⁰⁷ Shrout, P. E., & Fleiss, J. L. (1979). Intraclass correlations: Uses in assessing rater reliability. *Psychological Bulletin*, 86(2), 420–428. Преузето са: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.86.2.420>

Радио ница	Број радов а	Број експера та	Просечна оцена свих радова	Најнижа просечна оцена рада	Највиша просечна оцена рада
Радио ница 1	20	5	6.88	5.60	9.40
Радио ница 2	30	5	6.96	5.00	10.00

Табела 7.1 Основни дескриптивни показатељи додатне експертске процене. Извор: Ауторска израда.

Иако су укупне просечне оцене сличне, Радионица 2 показује већу унутрашњу стабилност експертског оцењивања. У овој радионици постоји рад који су сви експерти оценили максималном оценом 10, као и више радова које су сви експерти оценили минималном оценом 5. Ово указује да је у Радионици 2 експертима било лакше да препознају и јасно издвоје радове који су изузетно успешни, али и радове који нису достигли очекивани ниво концептуалне или презентационе убедљивости.

У Радионици 1 таква потпуна сагласност није забележена. Најбоље оцењени радови добијају високе просеке, али уз извесну варијабилност међу експертима. Ово може указивати да су радови Радионице 1 били интерпретативно отворенији, мање структурисани за заједничко читање или зависнији од индивидуалних естетских и професионалних критеријума експерата.

7.3 Најбоље и најслабије оцењени радови

У Радионици 1 најбоље је оцењен рад 20, са просечном оценом 9.40 и малом стандардном девијацијом од 0.55. Овај резултат указује не само на високу вредност рада, већ и на висок степен сагласности експерата о његовом квалитету. Други најбоље оцењен рад је рад 2, са просеком 9.20. И овај рад има релативно малу стандардну девијацију, што значи да је препознат као убедљив од стране већине експерата.

Рад	Просечна оцена	Медијана	SD	Мин.	Макс.	Распон
20	9.40	9.00	0.55	9	10	1
2	9.20	9.00	0.84	8	10	2
11	7.80	8.00	1.10	6	9	3
9	7.80	8.00	1.92	5	10	5
19	7.40	7.00	0.55	7	8	1

Табела 7.2 Најбоље оцењени радови у Радионици 1. Извор: Ауторска израда.

Слика 7.1 Приказ најбоље оцењеног рада у радионици 1. Извор: Student projects catalog from two workshops held at the Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad. Преузето са: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.27240630>

Најслабије оцењени рад у Радионици 1 био је рад 6, са просечном оценом 5.60. Следе радови 4, 10 и 16, са просечним оценама 5.80. Ови резултати указују на групу радова код којих експерти нису препознали довољан степен концептуалне, визуелне или просторне убедљивости.

Рад	Просечна оцена	Медијана	SD	Мин.	Макс.	Распон
6	5.60	6.00	0.55	5	6	1
4	5.80	6.00	0.45	5	6	1
10	5.80	6.00	0.84	5	7	2
16	5.80	6.00	0.84	5	7	2
12	6.00	6.00	1.00	5	7	2

Табела 7.3 Најслабије оцењени радови у Радионици 1. Извор: Ауторска израда.

Слика 7.2 Приказ најслабије оцењеног рада у радионици 1. Извор: Извор: *Student projects catalog from two workshops held at the Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad*. Преузето са: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.27240630>

У Радионици 2 најбоље је оцењен рад 7, који је добио просечну оцену 10.00, уз стандардну девијацију 0.00. То значи да су сви експерти овај рад оценили максималном оценом, што га чини најјасније препознатим успешним радом у целокупном додатном експертском оцењивању. Високо су оцењени и радови 23, 9, 1 и 29.

Рад	Просечна оцена	Медијана	SD	Мин.	Макс.	Распон
7	10.00	10.00	0.00	10	10	0
23	9.40	9.00	0.55	9	10	1
9	9.20	9.00	0.45	9	10	1
1	9.00	9.00	1.22	7	10	3
29	8.60	9.00	0.55	8	9	1

Табела 7.4 Најбоље оцењени радови у Радионици 2. Извор: Ауторска израда.

Слика 7.3 Приказ најбоље оцењеног рада у радионици 2. Извор: Извор: Student projects catalog from two workshops held at the Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad. Преузето са: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.27240630>

Најслабије оцењени радови у Радионици 2 били су радови 17, 20, 21 и 22, који су сви добили просечну оцену 5.00 и стандардну девијацију 0.00. Ово је значајан налаз, јер показује потпуну сагласност експерата да ови радови нису достигли ниво који би оправдао вишу оцену. Рад 5 је следећи најниже оцењен, са просечном оценом 5.40.

Рад	Просечна оцена	Медијана	SD	Мин.	Макс.	Распон
17	5.00	5.00	0.00	5	5	0
20	5.00	5.00	0.00	5	5	0
21	5.00	5.00	0.00	5	5	0
22	5.00	5.00	0.00	5	5	0
5	5.40	5.00	0.55	5	6	1

Табела 7.5 Најслабије оцењени радови у Радионици 2. Извор: Ауторска израда.

Слика 7.4 Приказ најслабије оцењеног рада у Радионици 2. Извор: Извор: Student projects catalog from two workshops held at the Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad. Преузето са: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.27240630>

Упоредно посматрано, Радионица 2 даје јаснију поларизацију у смислу консензуса о најбољим и најслабијим радовима. Док је у Радионици 1 најбољи рад добио просек 9.40, у Радионици 2 један рад добија потпуну максималну сагласност. Са друге стране, у Радионици 2 постоји више радова око којих су експерти потпуно сагласни да припадају најнижој вредносној категорији.

7.4 Сагласност и неслагање експерата

Поред просечне оцене, за тумачење додатне експертске процене посебно је важан степен сагласности експерата. Радови са малом стандардном девијацијом могу се тумачити као радови код којих је квалитет, било висок или низак, био релативно јасно препознат. Насупрот томе, радови са великом стандардном девијацијом могу се тумачити као интерпретативно отворени, поларизујући или зависни од различитих критеријума које су експерти примењивали.

У Радионици 1 највећа сагласност експерата забележена је код радова 4, 13, 14, 6 и 19. Важно је нагласити да сагласност не значи нужно високу оцenu. На пример, рад 4 има ниску просечну оцenu 5.80, али веома малу стандардну девијацију, што значи да су експерти били сагласни у његовој релативно слабој процени. Са друге стране, рад 19 има вишу просечну оцenu 7.40 и такође малу стандардну девијацију, што указује на стабилно позитивну процenu.

Рад	Просечна оцена	Медијана	SD	Распон
4	5.80	6.00	0.45	1
13	6.20	6.00	0.45	1
14	6.20	6.00	0.45	1
6	5.60	6.00	0.55	1
19	7.40	7.00	0.55	1

Табела 7.6 Радови са највећом сагласношћу експерата у Радионици 1. Извор: Ауторска израда.

Највеће неслагање у Радионици 1 јавља се код радова 9 и 18, са стандардном девијацијом 1.92 и распоном оцена 5. То значи да су ови радови истовремено добијали и веома високе и релативно ниске оцене. Такви радови су посебно важни за дискусију, јер могу указати на различите начине читања истог пројекта: један експерт може вредновати његову иновативност, док други може проблематизовати јасноћу концепта, однос према оригиналном објекту или квалитет презентације.

Рад	Просечна оцена	Медијана	SD	Распон
9	7.80	8.00	1.92	5
18	7.20	7.00	1.92	5
5	7.00	7.00	1.58	4
17	6.60	6.00	1.52	4
7	6.60	7.00	1.52	3

Табела 7.7 Радови са највећим неслагањем експерата у Радионици 1. Извор: Ауторска израда.

У Радионици 2 сагласност експерата је још израженија. Рад 7 добио је максималну оцену свих пет експерата, док су радови 17, 20, 21 и 22 добили минималну оцену свих пет експерата.

Ови резултати показују да је у Радионици 2 постојао јаснији заједнички критеријум препознавања и успешних и неуспешних радова.

Рад	Просечна оцена	Медијана	SD	Распон
7	10.00	10.00	0.00	0
17	5.00	5.00	0.00	0
20	5.00	5.00	0.00	0
21	5.00	5.00	0.00	0
22	5.00	5.00	0.00	0

Табела 7.8 Радови са највећом сагласношћу експерата у Радионици 2. Извор: Ауторска израда

Највеће неслагање у Радионици 2 јавља се код радова 11, 27, 25, 4 и 8. Ови радови имају распон оцена од 3 до 4, што значи да су експерти различито процењивали њихов квалитет. Ипак, степен неслагања у Радионици 2 је мањи него код најконтроверзнијих радова Радионице 1, где су распони достизали вредност 5.

Рад	Просечна оцена	Медијана	SD	Распон
11	6.40	6.00	1.67	4
27	6.40	6.00	1.67	4
25	7.20	8.00	1.64	4
4	7.00	7.00	1.58	4
8	5.80	5.00	1.30	3

Табела 7.9 Радови са највећим неслагањем експерата у Радионици 2. Извор: Ауторска израда

Укупно посматрано, Радионица 2 показује виши степен експертске сагласности. Ово се може повезати са чињеницом да је Радионица 2 имала јасније структуриран улазни параметар — обавезни филмски утицај. Тај параметар је можда учинио радове читљивијим за експерте, јер су они могли да процењују не само однос између PDL правила и архитектонске интервенције, већ и јасноћу везе између филма, атмосфере и архитектонског објекта.

7.5 Разлике у строгости експерата

Да би се проверило да ли су поједини експерти били систематски строжи или блажи, израчунате су просечне оцене по експерту. У Радионици 1

најнижи просек имао је Експерт 3, са просечном оценом 6.45, док су Експерт 1 и Експерт 2 имали највише просеке, по 7.05. Разлике нису екстремне, али указују на постојање различитих критеријума или различите строгости у процени.

Експерт	Просечна оцена	SD	Мин.	Макс.
E1	7.05	1.73	5	10
E2	7.05	1.23	5	10
E3	6.45	1.23	5	10
E4	6.95	1.67	5	10
E5	6.90	1.29	5	9

Табела 7.10 Просечне оцене по експерту — Радионица 1. Извор: Ауторска израда

У Радионици 2 разлике између експерата су још мање. Просеци се крећу од 6.83 до 7.03, што указује на висок степен уједначености у општој строгости оцењивања. Ово додатно потврђује да је експертска група у Радионици 2 била стабилнија и конзистентнија у процени.

Експерт	Просечна оцена	SD	Мин.	Макс.
E1	7.03	1.83	5	10
E2	7.03	1.35	5	10
E3	6.83	1.66	5	10
E4	7.03	1.90	5	10
E5	6.87	1.59	5	10

Табела 7.11 Просечне оцене по експерту — Радионица 2. Извор: Ауторска израда

Овај резултат је важан јер показује да разлике у процени не произилазе пре свега из тога што је неки експерт генерално строг, а други генерално благ. Напротив, у Радионици 2 експерти имају готово исте просечне оцене, али се и даље јављају појединачни радови који изазивају неслагање. То значи да неслагања треба тумачити као последицу

различитог читања конкретних радова, а не само као последицу индивидуалне строгости експерата.

7.6 Поузданост експертског панела

Поузданост експертског панела проверена је помоћу Cronbach's alpha и ICC показатеља. За Радионицу 1 Cronbach's alpha износи 0.79, док ICC за просечну оцену панела износи приближно 0.79. Ови резултати указују на солидну, односно умерено високу унутрашњу конзистентност експертских оцена. То значи да експерти у Радионици 1 нису оцењивали потпуно произвољно, већ да постоји препознатљив степен заједничког вредносног оквира.

За Радионицу 2 Cronbach's alpha износи 0.90, док ICC за просечну оцену панела износи приближно 0.90. Ови резултати указују на високу поузданост панела. Другим речима, експертске оцене у Радионици 2 биле су значајно усклађеније него у Радионици 1.

Радионица	Cronbach's alpha	ICC за просечну оцену панела	Тумачење
Радионица 1	0.79	0.79	солидна / умерено висока поузданост
Радионица 2	0.90	0.90	висока поузданост

Табела 7.12 Поузданост експертског панела. Извор: Ауторска израда

Ова разлика у поузданости панела представља један од најзначајнијих налаза додатне експертске процене. Радионица 2 је, упркос већем броју

радова, показала виши степен сагласности. То може указивати да је филмски улазни параметар допринео већој читљивости радова, односно да је експертима било лакше да процене јасноћу концепта, доследност интервенције и однос између полазне референце и архитектонског резултата.

Са друге стране, Радионица 1, у којој су студенти имали већу слободу избора уметничког утицаја, произвела је радове са већом интерпретативном отвореношћу. То не мора нужно значити нижи квалитет, већ указује на сложенију процену. Слободнији улазни параметар може довести до већег спектра концептуалних решења, али и до мање стабилног заједничког критеријума евалуације.

7.7 Квалитативна анализа коментара експерата

Поред нумеричких оцена, експерти су дали и опште коментаре који помажу у разумевању критеријума којима су се руководили. Иако су коментари били различити по обиму и фокусу, могу се издвојити неколико заједничких тема.

Прва тема односи се на однос између концепта и презентације. Један од експерата експлицитно наглашава да је концепт и презентацију оцењивао заједно. Ово је важно јер указује на то да у архитектонском образовању пројекат није вреднован само као апстрактна идеја, већ и

кроз начин на који је та идеја визуелно и комуникационо артикулисана. У контексту Abloh-овог PDL-a, ово је нарочито релевантно, јер је презентација код Abloh-a увек део саме дизајнерске стратегије, а не само накнадно представљање резултата.

Друга тема односи се на однос између изворног архитектонског објекта и предложене интервенције. Експерти су посебно вредновали степен разумевања оригиналног архитектонског концепта, као и начин на који интервенција надопуњује, преиспитује или контрастира постојећи објекат. Ово показује да минимална интервенција није процењивана као самостални визуелни гест, већ у односу на архитектонски, историјски и концептуални идентитет полазног објекта.

Трећа тема односи се на иновативност и неочекивану интерпретацију. Експерти су позитивно вредновали радове који доносе нову идеју, уводе савремене теме или неочекивано читање познатог архитектонског дела. Међутим, из коментара је јасно да иновативност није схваћена као произвољност. Напротив, успешна интервенција морала је да буде оправдана, концептуално јасна и повезана са полазним објектом.

Четврта тема односи се на комуникацију са савременим друштвеним контекстом. Експерти су препознали да радови који укључују савремене друштвене теме могу убедљивије одговорити на задатак. Ово је директно повезано са једним од PDL правила, односно са правилом које

подразумева друштвени коментар и питање разлога постојања интервенције у садашњем тренутку.

Пета тема специфична је за Радионицу 2 и односи се на везу између филма и архитектуре. У коментарима се истиче да је вреднована уверљивост односа између филмске референце и архитектонске интервенције, као и способност рада да филмску атмосферу, наратив или визуелну логику преведе у просторни предлог. Овај критеријум потврђује да филмски улазни параметар није деловао само као додатна инспирација, већ као структурни елемент процене.

Шеста тема односи се на могућност наставка истраживања у архитектонској пракси. Један од коментара указује да резултати отварају питање даље примене у архитектонској пракси. Ово је значајно јер показује да експерти нису посматрали радионице само као педагошки експеримент, већ и као могући модел за шире разматрање начина на који се минималне, симболичке и трансдисциплинарне интервенције могу користити у реалном архитектонском контексту.

7.8 Тумачење разлика између Радионице 1 и Радионице 2

Додатна експертска процена показује да су Радионица 1 и Радионица 2 добиле веома сличне укупне просечне оцене, али да се разликују по структури експертске сагласности. Радионица 1 показује већу варијабилност и већи број радова око којих су експерти били подељени. Радионица 2 показује већу стабилност, јасније издвајање најуспешнијих и најслабијих радова и виши степен поузданости експертског панела.

Ова разлика може се тумачити у односу на различите улазне параметре радионица. Радионица 1 је студентима омогућила слободнији избор уметничког утицаја, што је вероватно произвело већу разноврсност концепата, али и већу тешкоћу у заједничком експертском читању. Радионица 2 је, са друге стране, увела филм као обавезан улазни параметар. То је студентима поставило јаснији интерпретативни оквир, а експертима омогућило да лакше процене однос између референце, концепта и архитектонске интервенције.

Овај налаз је методолошки значајан јер указује да већа слобода у пројектантском задатку не мора нужно довести до лакше евалуације, док јасније структуриран улазни параметар може повећати процењивост и интересубјективну сагласност експерата. У педагошком смислу, то значи да трансдисциплинарни задаци захтевају пажљиво балансирање између

отворености и структуре. Ако је задатак сувише отворен, резултати могу бити богати, али тешко упоредиви. Ако је задатак довољно структуриран, може се постићи већа јасноћа, али постоји ризик да се смањи спектар могућих интерпретација.

7.9 Однос додатне експертске процене према претходним моделима оцењивања

Додатна експертска процена не замењује претходне моделе оцењивања приказане у поглављу 5, већ их допуњује. Док су претходни модели били засновани на примени PDL правила, пондерисаним коефицијентима, експертском гласању и укупном утиску наставног тима, овај круг процене уводи нову групу експерата и омогућава да се резултати поново прочитају из информисане, али независне перспективе.

Посебно је важно то што додатна експертска процена показује да се квалитет радова не може у потпуности свести на број примењених правила. Експерти у коментарима наглашавају разумевање изворног објекта, оправданост интервенције, везу између старог и новог, јасноћу презентације, концептуалну доследност и способност рада да

комуницира са савременим контекстом. Ови критеријуми су шири од самог бинарног препознавања PDL правила.

То значи да PDL правила могу успешно функционисати као педагошки и аналитички оквир, али да финално вредновање архитектонског рада мора остати вишеслојно. Формализовани модели оцењивања омогућавају транспарентност и упоредивост, док експертска процена открива сложеније аспекте архитектонске вредности: просторну уверљивост, културну релевантност, комуникативност, иновативност и однос према оригиналном објекту.

У том смислу, додатна експертска процена потврђује основну методолошку претпоставку дисертације: да вредновање трансдисциплинарних архитектонских интервенција захтева комбинацију формализованих критеријума и стручне интерпретације. Само један од ова два приступа није довољан. Формализовани модел може превидети укупну архитектонску убедљивост, док чисто експертска процена може остати недовољно транспарентна. Њихово комбиновање омогућава прецизније и критички одговорније тумачење резултата.

7.10 Закључак поглавља

Додатна експертска процена показала је да су резултати обе радионице укупно слично вредновани, али да се значајно разликују по степену експертске сагласности. Радионица 1 добила је просечну оцену 6.88 и показала солидну поузданост панела, са Cronbach's alpha и ICC вредностима од приближно 0.79. Радионица 2 добила је просечну оцену 6.96, али је показала знатно вишу поузданост панела, са Cronbach's alpha и ICC вредностима од приближно 0.90.

Овај резултат указује да филмски улазни параметар у Радионици 2 није нужно довео до знатно виших просечних оцена, али је допринео већој читљивости и стабилнијој експертској процени. Са друге стране, слободнији улазни параметар Радионице 1 произвео је већи степен интерпретативне отворености, што се огледа у већем неслагању експерата код појединих радова.

Квалитативни коментари експерата показују да су у процени били значајни следећи критеријуми: јасноћа концепта, квалитет презентације, разумевање полазног архитектонског објекта, оправданост интервенције, однос између постојећег и новог, иновативност, друштвена релевантност и уверљивост превођења уметничке или

филмске референце у архитектонски језик. Ови критеријуми потврђују да се архитектонски рад, нарочито када је заснован на трансдисциплинарним утицајима, мора вредновати као сложен спој просторне, визуелне, концептуалне и културне артикулације.

Додатна експертска процена зато представља важан дисертациони допринос. Она показује да резултати радионица нису само производ једног почетног система оцењивања, већ могу бити поново анализирани и проверени кроз независнији експертски панел. На тај начин дисертација превазилази ниво приказа педагошког експеримента и улази у шире питање: како се могу вредновати минималне, симболичке и трансдисциплинарне архитектонске интервенције у савременом образовном и професионалном контексту.

8 Дискусија резултата

Резултати истраживања показују да се примена Virgil Abloh-овог Personal Design Language-a у архитектонском образовању може тумачити на више нивоа: као педагошки експеримент, као метод реинтерпретације постојећих архитектонских објеката, као систем формализованог оцењивања и као повод за преиспитивање начина на који експерти препознају квалитет трансдисциплинарних архитектонских интервенција. Управо због тога резултате није довољно тумачити само кроз број примењених правила или кроз коначне оцене. Значајнији налаз дисертације лежи у разлици између формализованих модела вредновања, наставничког утиска, иницијалне експертске процене и последњег, додатног круга експертске реевалуације.

У претходним поглављима приказано је да су две радионице биле засноване на истом основном методолошком оквиру, али да су се разликовале по улазним параметрима. У Радионици 1 учесници су имали већу слободу избора уметничког или визуелног утицаја, док је у Радионици 2 тај утицај био јасније структуриран кроз обавезну филмску референцу. Ова разлика се показала важном не само за начин на који су студенти развијали пројекте, већ и за начин на који су ти пројекти касније могли бити вредновани. Другим речима, степен

структурираности задатка није утицао само на продукцију радова, већ и на њихову процењивост.

8.1 Улога коефицијената у тумачењу PDL правила

Један од кључних резултата иницијалне анализе односи се на улогу коефицијената, односно тежинских вредности, у одређивању коначних оцена. Сваки пројекат је вреднован у односу на примену седам правила Virgil Abloh-овог Personal Design Language-a, при чему су коефицијенти додељивани обрнуто пропорционално учесталости примене појединих правила. Оваквим приступом ређе примењена правила добила су већу тежину, док су чешће примењена правила имала ниже коефицијенте.

Овај систем је имао јасну методолошку логику: није било довољно само применити што већи број правила, већ је било важно препознати и применити она правила која су била концептуално захтевнија или ређе коришћена. На тај начин систем је награђивао пројекте који су преузимали већи интерпретативни ризик и који су покушавали да превазиђу најочигледније облике примене PDL-a.

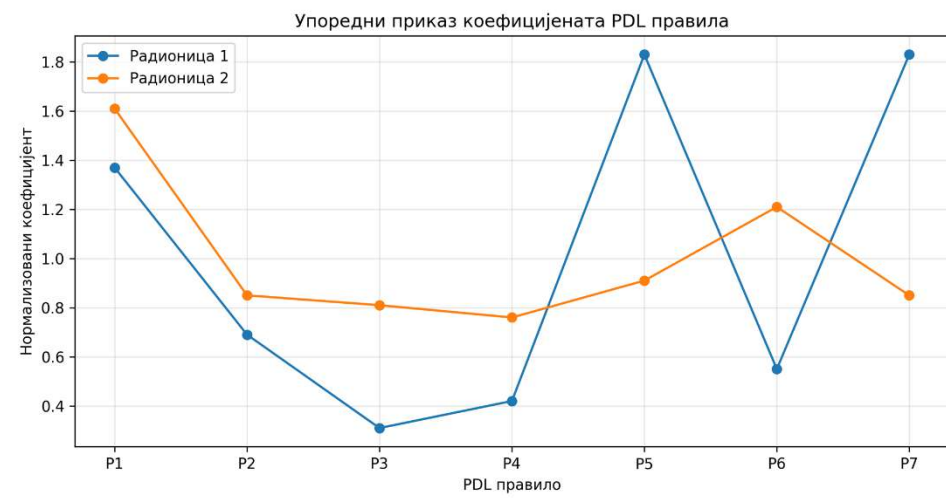
У Радионици 1 највеће коефицијенте имала су Правило 5, Signs of Work in Process, и Правило 7, Speaking to the Tourist and Purist Simultaneously, са вредностима од по 1.83. Ово указује да су ова правила била најређе примењивана, али и да су се показала као методолошки најзахтевнија за

студенте. Насупрот томе, Правило 3, 3% Approach, имало је најнижи коефицијент од 0.31, што указује да је ова логика минималне интервенције била најлакше препозната и најчешће примењена.

У Радионици 2 расподела коефицијената била је уједначенија. Највећи коефицијент имало је Правило 1, Readymade, са вредношћу 1.61, док је Правило 6, A Societal Commentary, имало вредност 1.21. Најмањи коефицијент имало је Правило 4, A Compromise Between Two Distinct Similar or Dissimilar Notions, са вредношћу 0.76. Ова разлика показује да је у Радионици 2 примена правила била равномерније распоређена него у Радионици 1, што се може довести у везу са јаснијим улазним параметром заснованим на филмској референци.

Радионица	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7
Радионица 1	1.37	0.69	0.31	0.42	1.83	0.55	1.83
Радионица 2	1.61	0.85	0.81	0.76	0.91	1.21	0.85

*Табела 8.1 Упоредни приказ нормализованих коефицијената за Радионицу 1 и Радионицу 2.
Извор: Ауторска израда*

Слика 8.1 Упоредни приказ нормализованих коефицијената PDL правила у Радионици 1 и Радионици 2. Извор: Ауторска израда

Упоредни приказ коефицијената показује да се PDL правила нису примењивала на исти начин у две радионице. Радионица 1 имала је израженије разлике између ретких и честих правила, док је Радионица 2 показала стабилнији распоред. Ово је значајно јер указује да слобода избора уметничког утицаја може довести до већег распона интерпретативних стратегија, али и до мање уједначене примене методолошког оквира. Са друге стране, јасније задат филмски утицај у Радионици 2 омогућио је конзистентнију примену PDL правила, али је делимично ограничио степен отворености у индивидуалној интерпретацији.

Посебно је важно питање Правила 7, односно истовременог обраћања „туристи” и „пуристи”. Ово правило је у теоријском смислу једно од најсложенијих, јер подразумева да рад истовремено буде читљив широј публици и релевантан упућеном, професионалном или дисциплинарно образованом посматрачу. Сам Abloh је ову конвергенцију описао као ретку ситуацију која се дешава „only when the stars align”.¹⁰⁸ Управо зато није изненађујуће што је ово правило у Радионици 1 било ретко примењено и добило висок коефицијент. Међутим, чињеница да се Правило 7 није показало као доминантан критеријум у обе радионице указује да његова примена захтева прецизнију педагошку операционализацију.

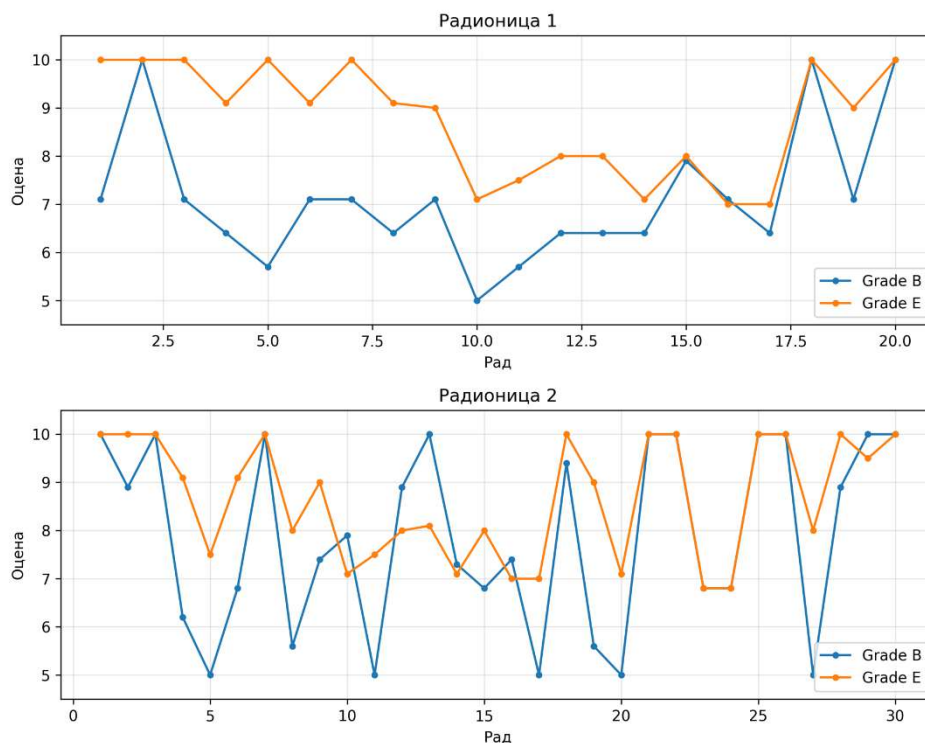
¹⁰⁸ Warsh, L. (Ed.). (2021). Abloh-isms. Princeton: Princeton University Press. Преузето са: <https://www.abebooks.com/Abloh-isms-Virgil-Abloh-Princeton-University-Press/31788940088/bd>

8.2 Разлика између формализованог оцењивања и укупног утиска

Поређење различитих система оцењивања показало је да формализовани модели и холистички утисак не производе увек исте резултате.

Grade A је вредновао број примењених правила без пондерисања, Grade B је уводио нормализоване коефицијенте, Grade C је одражавао иницијалну експертску процену, Grade D је комбиновао пондерисани модел са експертском повратном информацијом, док је Grade E представљао укупни наставнички утисак о завршном раду.

Највећи раскорак уочен је између Grade B и Grade E. Grade B, као формализовани модел заснован на примени правила и коефицијената, често је давао ниже оцене од Grade E, који је обухватао укупни утисак наставног тима. Овај налаз не треба тумачити као слабост једног или другог система, већ као доказ да архитектонски квалитет није потпуно сводив на формалну примену правила. Пројекат може бити убедљив као целина чак и када не активира велики број PDL принципа, као што и пројекат који формално примењује више правила не мора нужно бити концептуално или визуелно успешан.

Слика 8.2 Поређење Grade E, као укупног наставничког утиска, и Grade B, као формализоване оцене засноване на пондерисаним PDL правилима. Извор: Ауторска израда

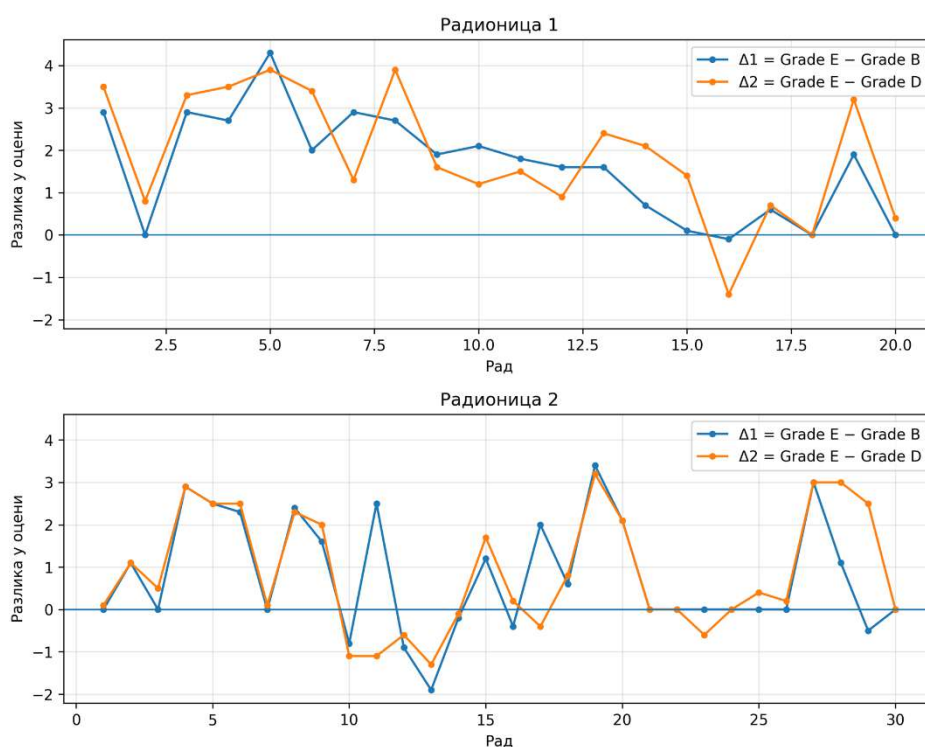
Разлика између Grade B и Grade E указује на једно од централних питања дисертације: како вредновати трансдисциплинарну архитектонску интервенцију која истовремено припада пољу форме, концепта, визуелне културе, симболичког значења и педагошког експеримента? Формализовани модел омогућава транспарентност и упоредивост, али не може у потпуности обухватити просторну уверљивост, културну прецизност, естетски утисак, атмосферу и комуникациони потенцијал рада. Наставнички утисак, са друге стране, може препознати ове квалитете, али остаје мање транспарентан и теже проверљив.

Због тога су параметри $\Delta 1$ и $\Delta 2$ били важни за разумевање разлика између модела оцењивања. $\Delta 1$ представља разлику између Grade E и Grade B:

$$\Delta 1 = \text{Grade E} - \text{Grade B}$$

$\Delta 2$ представља разлику између Grade E и Grade D:

$$\Delta 2 = \text{Grade E} - \text{Grade D}$$

Слика 8.3 Поређење вредности $\Delta 1$ и $\Delta 2$ у Радионици 1 и Радионици 2. Извор: Ауторска израда

У Радионици 1 укључивање експертске повратне информације у Grade D довело је до приближавања Grade E, што значи да је експертска корекција помогла да формализовани модел боље препозна укупну вредност пројеката. У Радионици 2 овај образац није био подједнако

изражен, што указује да је структурисанији академски оквир већ сам по себи производио резултате који су били ближи формализованом моделу. Ово је важан налаз јер показује да експертска процена има различиту улогу у различитим педагошким условима. У отворенијем и професионално ближем контексту Радионице 1, експертска интерпретација помаже да се ухвате вредности које формални модел теже препознаје. У Радионици 2, где је задатак био јасније структуриран, разлика између формалног модела и експертског читања била је мања.

8.3 Иницијална и додатна експертска процена

За разлику од иницијалне експертске процене, последњи круг није био слеп. Експерти су пре оцењивања прочитали објављени рад у часопису *Arts*, односно били су упознати са теоријским оквиром, методолошком структуром, PDL правилима и претходним резултатима истраживања.

Ово је методолошки важно нагласити. Последњи експертски круг не треба тумачити као независну спонтану рецепцију радова, нити као потпуно одвојену проверу без претходног знања. Он представља информисану експертску реevaluацију. Његова вредност није у томе што симулира неприпремљену јавну процену, већ у томе што показује како стручњаци вреднују радове након што разумеју истраживачку намеру, методологију и улогу Abloh-овог PDL-a у радионицама.

Оваква позиција има и предности и ограничења. Предност је у томе што експерти не оцењују радове као изоловане визуелне производе, већ као исходе одређеног педагошког и методолошког експеримента. Они могу прецизније да препознају однос између полазног архитектонског објекта, PDL правила, интервенције и презентације. Ограничење је у томе што њихове оцене могу бити делимично усмерене већ познатим оквиром из Arts рада. Међутим, у контексту ове дисертације то није недостатак, јер циљ последњег круга није био да се добије „наивна” процена, већ да се провери како се резултати читају када су експерти информисани о методолошкој логици истраживања.

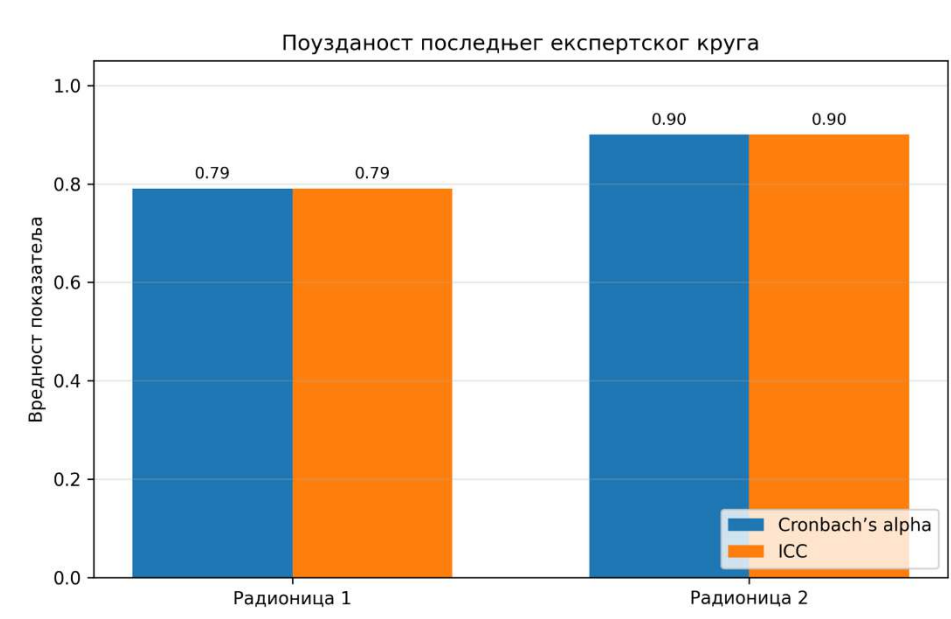
Резултати последњег круга показују да су укупне просечне оцене две радионице биле веома блиске. Радионица 1 добила је просечну оцену 6.88, док је Радионица 2 добила просечну оцену 6.96. На основу саме просечне оцене не би се могло закључити да је једна радионица била значајно успешнија од друге. Међутим, разлика постаје много јаснија када се посматра степен сагласности експерата.

У Радионици 1 Cronbach's alpha и ICC за просечну оцену панела износили су приближно 0.79, што указује на солидну, односно умерено високу поузданост експертског панела. У Радионици 2 обе вредности износиле су приближно 0.90, што указује на високу сагласност експерата. Овај резултат потврђује претходни закључак да је Радионица

2 била лакша за заједничко експертско читање. Иако није имала знатно виши просек, имала је знатно стабилнију процену.

Радионица	Cronbach's alpha	ICC	Тумачење
Радионица 1	0.79	0.79	солидна / умерено висока поузданост
Радионица 2	0.90	0.90	висока поузданост

Табела 8.2. Поузданост последњег експертског круга. Извор: Ауторска израда

Слика 8.4 Поузданост последњег експертског круга: Cronbach's alpha и ICC за Радионицу 1 и Радионицу 2. Извор: Ауторска израда

Овај налаз је посебно значајан јер показује да вредност педагошког задатка не зависи само од квалитета појединачних радова, већ и од њихове интерсубјективне читљивости.

Радионица 1 је произвела радове који су били отворенији за различита тумачења, што се видело у већем неслагању експерата код појединих радова. Радионица 2 је, захваљујући филмском улазном параметру, произвела радове који су експертима били јаснији за процену, нарочито у погледу односа између референце, концепта и архитектонске интервенције.

8.4 Консензус и поларизација као показатељи архитектонске читљивости

Један од најзанимљивијих налаза последњег експертског круга односи се на разлику између високе оцене и високог консензуса. Рад може бити високо оцењен, али да експерти око њега нису сагласни. Насупрот томе, рад може имати средњу или ниску оцену, али високу сагласност експерата. Због тога стандардна девијација и распон оцена нису споредни статистички подаци, већ важни индикатори начина на који се рад чита.

У Радионици 1 најбоље оцењени радови били су рад 20, са просечном оценом 9.40, и рад 2, са просечном оценом 9.20. Оба рада су добила високе оцене уз релативно малу варијабилност, што указује да су експерти препознали њихову вредност на стабилан начин. Међутим,

радови 9 и 18 имали су знатно веће стандардне девијације и распон оцена од 5, што значи да су изазвали подељена читања. Такви радови су важни за дискусију јер показују да трансдисциплинарна интервенција може бити успешна за један тип експертског критеријума, а проблематична за други.

Слика 8.5 Приказ радова са највећим консензусом. Лево – Рад 18 из Радионице 1; Десно – Рад 20 из Радионице 2. Извор: Извор: Student projects catalog from two workshops held at the Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad. Преузето са: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.27240630>

У Радионици 2 консензус је био још израженији. Рад 7 добио је максималну просечну оцену 10.00 и стандардну девијацију 0.00, што значи да су га сви експерти оценили највишом оценом. Са друге стране, радови 17, 20, 21 и 22 добили су просечну оцену 5.00 и стандардну девијацију 0.00, што показује потпуну сагласност о њиховом ниском квалитету. Оваква поларизација јасно показује да је Радионица 2 произвела радове који су били лакше класификовани као успешни или неуспешни.

То не значи да је Радионица 2 нужно била квалитетнија у уметничком или пројектантском смислу. Пре би се могло рећи да је била јасније читљива. Филмски улазни параметар је експертима дао додатни критеријум за вредновање: могли су да процене не само примену PDL правила, већ и уверљивост односа између филма, атмосфере, наратива и архитектонске интервенције. Овај додатни слој је, парадоксално, можда смањио интерпретативну неодређеност, јер је радове поставио у јаснији оквир.

8.5 Квалитативни коментари експерата као показатељ вредносних критеријума

Коментари експерата из последњег круга оцењивања показују да су они радове вредновали много шире од простог препознавања PDL правила. Иако су били упознати са Arts радом и са методологијом истраживања, у својим коментарима нису се задржали само на техничкој примени правила, већ су издвојили критеријуме који су блиски реалном архитектонском вредновању.

Један од кључних критеријума био је однос између концепта и презентације. Експерти су наглашавали да презентација није споредни елемент, већ део начина на који се идеја чита. Ово је посебно важно у

контексту Abloh-овог дизајнерског језика, јер код Abloh-а презентација, натпис, графички слој, именовање и визуелна чистоћа нису накнадно објашњење пројекта, већ део самог дизајнерског поступка.

Други важан критеријум био је степен разумевања изворног архитектонског објекта. Експерти су позитивно вредновали радове који нису само додали нови визуелни слој на постојећи објекат, већ су показали разумевање његовог концепта, идентитета, просторне логике и културне позиције. То је важно јер потврђује да се PDL у архитектури не може свести на површинску стилску апропријацију. Успешна интервенција мора да успостави смислен однос са оним што већ постоји.

Трећи критеријум односио се на иновативност. Међутим, експерти нису вредновали иновативност као произвољну новину, већ као способност рада да донесе неочекивану, али оправдану интерпретацију постојећег концепта. Ово је важно јер показује да трансдисциплинарни приступ није сам по себи вредност. Он постаје вредан тек када производи јасније, снажније или савременије читање архитектонског објекта.

Четврти критеријум био је однос према савременом друштвеном контексту. Експерти су препознали вредност радова који су успели да постојеће архитектонске објекте повежу са савременим темама. Ово директно потврђује релевантност PDL правила A Societal Commentary, јер показује да архитектонска интервенција не треба да буде само формална, већ да треба да има разлог постојања у садашњем тренутку.

Пети критеријум био је специфичан за Радионицу 2 и односио се на везу између филма и архитектуре. Експерти су вредновали уверљивост превођења филмске атмосфере, наратива или визуелне логике у архитектонску интервенцију. Управо овај критеријум може објаснити вишу поузданост експертског панела у Радионици 2: филм је експертима понудио додатни, заједнички референтни оквир.

Коначно, у коментарима се појављује и питање могућности примене оваквог приступа у архитектонској пракси. То показује да експерти нису радове видели само као студентске вежбе, већ као повод за шире разматрање начина на који се минималне, симболичке и културно посредоване интервенције могу користити у реалном архитектонском контексту.

8.6 Педагошке импликације резултата

Резултати указују да PDL може функционисати као продуктиван педагошки алат, али само ако се користи као методолошки оквир, а не као стилски рецепт. Студенти су кроз радионице били подстакнути да постојеће архитектонске објекте не посматрају као затворене форме, већ као културне, симболичке и визуелне структуре отворене за реинтерпретацију. То је у складу са основним полазиштем дисертације: да архитектура није само просторна организација, већ и систем значења.

Међутим, резултати такође показују да је за успешну примену трансдисциплинарног приступа неопходан пажљиво постављен педагошки оквир. Потпуно отворен задатак може подстаћи оригиналност, али може произвести радове које је теже упоредити и вредновати. Са друге стране, јасније структуриран задатак може повећати читљивост и експертску сагласност, али може делимично ограничити поље интерпретације. Овај однос између отворености и структуре представља један од кључних педагошких закључака истраживања.

Радионица 1 показује вредност отвореног, професионално ближег приступа. Она омогућава већу индивидуалну слободу, али производи већу варијабилност у процени. Радионица 2 показује вредност јаснијег академског оквира. Она омогућава већу методолошку стабилност и лакшу експертску процену, али уједно показује колико је важно пажљиво бирати улазни параметар који ће усмерити студентску интерпретацију.

Ово има значајне импликације за архитектонско образовање. Ако се у наставу уводе утицаји из уличне културе, моде, филма, брендирања или савремене уметности, они не смеју бити третирани само као инспиративни материјал. Потребно их је превести у јасан методолошки оквир који студентима омогућава да разумеју шта тачно преузимају, како то преводе у архитектонски језик и како се тај превод може вредновати.

8.7 Методолошке импликације: између мерења и тумачења

Један од најважнијих методолошких закључака дисертације јесте да вредновање трансдисциплинарних архитектонских интервенција захтева комбинацију мерења и тумачења. Формализовани модели, као што су Grade A и Grade B, омогућавају транспарентност, контролу и упоредивост. Они су корисни јер јасно показују колико су и која PDL правила примењена, као и на који начин реткост примене утиче на оцену. Међутим, они не могу у потпуности да обухвате целокупну архитектонску вредност рада.

Експертска процена, било иницијална или додатна, открива аспекте који измичу формализованом моделу: уверљивост концепта, снагу презентације, однос према оригиналном објекту, просторну логику, културну релевантност и способност рада да комуницира са различитим типовима публике. Међутим, експертска процена носи ризик субјективности и зависности од вредносних позиција појединачних оцењивача.

Због тога је најзначајнији методолошки допринос дисертације управо у повезивању ова два приступа. Формализовано оцењивање није довољно без експертског тумачења, али ни експертско тумачење није довољно без јасног аналитичког оквира. PDL правила омогућавају да се

пројектантски поступак рашчлани, док експертска процена омогућава да се процени његова архитектонска и културна уверљивост.

Последњи експертски круг додатно потврђује ову тезу. Пошто су експерти претходно прочитали Arts рад, њихова процена није била изолована од методологије, већ је била усмерена управо ка провери њене применљивости. Њихови резултати показују да информисана експертска процена може да функционише као други ниво валидације: она не понавља иницијални модел, већ га критички чита и допуњује.

8.8 Позиција Правила 7 и питање публике

Правило 7, *Speaking to the Tourist and Purist Simultaneously*, остаје једно од најсложенијих питања у оквиру истраживања. Оно уводи проблем публике, односно питање да ли архитектонска интервенција може истовремено бити доступна ширем посматрачу и релевантна професионално упућеном тумачу. У контексту архитектуре, ово питање је посебно важно јер архитектонски објекти увек делују у јавном простору и увек комуницирају са различитим типовима корисника и посматрача.

Иницијални модел је Правило 7 третирао као једно од седам PDL правила, али резултати показују да оно не функционише једноставно као остала правила. *Readymade*, *quotes* или *3% approach* могу се релативно

јасно препознати у визуелној или концептуалној структури рада. Правило 7, међутим, зависи од рецепције. Оно није само својство пројекта, већ однос између пројекта и публике. Због тога га је тешко мерити без укључивања различитих група посматрача.

Иницијална експертска група у Arts раду делимично је третирана као пресек „туристичке” и „пуристичке” перспективе. Међутим, последњи експертски круг показује да чак и информисани експерти не вреднују радове само кроз PDL правило, већ кроз сложен спој концепта, презентације, односа према објекту и савремене релевантности. То значи да Правило 7 захтева даља истраживања која би укључила различите типове публике: стручњаке, студенте, кориснике, широку јавност и потенцијалне инвеститоре или доносиоце одлука.

У том смислу, ова дисертација не закључује да је Правило 7 у потпуности проверено, већ показује да оно отвара једно од најважнијих будућих истраживачких питања: како мерити двоструку читљивост архитектонске интервенције? Ово питање је посебно релевантно за савремену архитектуру, у којој се објекти све више вреднују истовремено као простор, медијска слика, културни знак и предмет јавне рецепције.

8.9 Ограничења резултата

Резултати истраживања морају се тумачити у односу на неколико ограничења. Прво, радионице су спроведене у образовном контексту, што значи да радови нису били реални архитектонски пројекти, већ педагошки и експериментални предлози. Њихов значај лежи у методолошкој и концептуалној провери, а не у непосредној примени у изведеној архитектонској пракси.

Друго, број радова је ограничен на 20 у Радионици 1 и 30 у Радионици 2. Овај узорак је довољан за анализу у оквиру студије случаја, али није довољан за опште статистичке закључке о свим облицима примене PDL-а у архитектонском образовању.

Треће, иницијални систем препознавања примењених правила био је заснован на процени наставника, што значи да је већ у почетном слоју анализе постојала интерпретативна компонента. Иако је формализовани модел изгледао као објективнији систем, његова основа ипак зависи од тога како су оцењивачи препознали присуство одређеног правила.

Четврто, последњи експертски круг био је информисан претходним читањем Arts рада. Ово је, као што је већ наглашено, у складу са циљем дисертације, али значи да се резултати тог круга не могу тумачити као независна слепа процена. Они представљају информисану реevaluацију

и треба их тумачити као проверу методолошке читљивости, а не као потпуно одвојену рецепцијску студију.

Пето, у истраживању није систематски укључена шира јавност. То је посебно важно у односу на Правило 7, јер се истовремено обраћање туристи и пуристи не може у потпуности проверити без укључивања неспецијализованих посматрача. Због тога будућа истраживања треба да обухвате поређење експертске и јавне рецепције истих радова.

8.10 Закључна разматрања дискусије

Дискусија резултата показује да је примена Virgil Abloh-овог Personal Design Language-а у архитектонском образовању могућа, али да њена вредност не лежи у директном преношењу Abloh-ове естетике у архитектуру. Њена вредност лежи у томе што PDL омогућава студентима да архитектонски објекат посматрају као отворен систем знакова, референци, културних значења и могућих интервенција.

Радионице су показале да минимална интервенција може бити педагошки продуктивна када је повезана са јасним концептом и разумевањем изворног архитектонског објекта. Такође су показале да трансдисциплинарни утицаји могу обогатити архитектонско мишљење, али само ако се методолошки контролишу и критички тумаче.

Најважнији резултат није само у томе који су радови добили највише оцене, већ у томе што су различити модели оцењивања открили различите аспекте архитектонске вредности. Формализовани модели показали су степен примене PDL правила; наставнички утисак показао је холистичку процену пројекта; иницијална експертска процена увела је спољашњи вредносни слој; последњи информисани експертски круг показао је како стручњаци, након читања Arts рада и разумевања методологије, поново вреднују исте резултате.

У том смислу, дисертација показује да вредновање трансдисциплинарне архитектонске интервенције мора бити вишеслојно. Не може се ослонити само на број примењених правила, али не може ни остати на нивоу утиска. Потребан је модел који комбинује аналитичку структуру и експертско тумачење. Управо та комбинација представља један од главних доприноса овог истраживања.

9 Закључци—*Nothing New* (ништа ново) или *Something New* (нешто ново)

Ова дисертација је испитала могућност примене Virgil Abloh-овог Personal Design Language-a у архитектонском образовању, са посебним фокусом на реинтерпретацију постојећих иконичних архитектонских објеката кроз минималне, симболичке и културно посредоване интервенције. Полазиште истраживања није било да се Abloh-ова естетика директно пренесе у архитектуру, већ да се провери да ли његов начин мишљења, заснован на уличној култури, цитатности, readymade логици, иронији, брендирању, минималној промени и друштвеном коментару, може постати продуктиван методолошки оквир за архитектонски дизајн.

Основни закључак истраживања јесте да је такав превод могућ, али само под условом да се улична култура не третира као површински стилски додатак. Street art, графити, натписи, визуелни кодови улице, логика преузимања и поновног означавања постојећих симбола нису у овом истраживању схваћени као декоративни мотиви, већ као поступци који мењају начин читања простора. У том смислу, улична култура се показује као важан посредник између архитектуре као материјалне и

функционалне дисциплине и архитектуре као система знакова, слика и културних значења.

Питање постављено у наслову овог поглавља — да ли је реч о „nothing new“ или „something new“ — не може се разрешити једноставним одговором. Са једне стране, минимална интервенција на постојећем објекту није потпуно нова архитектонска стратегија. Историја архитектуре већ познаје бројне облике адаптације, реконструкције, рестаурације, надградње, апропријације и критичке реинтерпретације. У том смислу, поступак измене постојећег архитектонског дела заиста није „нов“ у апсолутном смислу. Са друге стране, оно што ово истраживање предлаже као ново јесте специфичан начин повезивања архитектонске реинтерпретације са логиком street art-a, визуелне културе, моде, бренда и Abloh-овог PDL-a.

Новина се, дакле, не налази у самој чињеници да се постојећи објекат мења, већ у начину на који се та промена методолошки поставља, педагошки тестира и евалуационо проверава. Интервенција није посматрана само као формална измена, већ као промена значења. Као што street art може да промени читање зида, фасаде, улице или урбаног фрагмента без радикалне физичке трансформације, тако и архитектонска интервенција заснована на PDL-у може да промени статус и рецепцију постојећег архитектонског објекта кроз минималан, али симболички снажан захват.

У том смислу, дисертација потврђује прву хипотезу: у архитектонском окружењу постоји могућност примене Virgil Abloh-овог Personal Design Language-а као оквира за реинтерпретацију постојећих архитектонских објеката. Радионице су показале да студенти могу да преведу PDL правила у архитектонски језик и да их употребе као средство за преиспитивање већ познатих архитектонских дела. Тај процес није био једноставан нити увек једнако успешан, али је показао да PDL може да функционише као педагошки активан инструмент, а не само као тема теоријске анализе.

Друга хипотеза, која се односи на могућност формирања решења заснованих на street art логици, иновативним приступима и савременом архитектонском изразу, такође је потврђена, али уз неопходно ограничење. Најуспешнији радови нису били они који су само преузимали визуелне елементе улице, већ они који су разумели логику уличне културе: рад са постојећим, апропријацију, цитат, иронију, јавну читљивост, минималну промену и савремени друштвени коментар. Тамо где је street art био схваћен као површина, резултати су остајали слабији. Тамо где је био схваћен као начин преозначавања, резултати су били убедљивији.

Трећа хипотеза, која се односи на развој алтернативног приступа редизајну, прилагођавању и осавремењивању архитектонског дела, потврђена је на нивоу методолошког потенцијала. Истраживање

показује да PDL може да послужи као оквир за размишљање о постојећој архитектури не као о завршеном и недодирљивом објекту, већ као о културном артефакту који може бити поново прочитан. Ово је нарочито важно у савременом контексту, у коме архитектура све више функционише и као простор, и као медијска слика, и као бренд, и као симболички знак.

Један од најважнијих доприноса дисертације односи се на евалуацију. Истраживање је показало да вредновање трансдисциплинарних архитектонских интервенција не може бити сведено само на број примењених правила. Формализовани модели оцењивања, засновани на PDL правилима и тежинским коефицијентима, омогућавају транспарентност и упоредивост. Међутим, они не могу у потпуности да обухвате укупну архитектонску уверљивост, квалитет презентације, однос према изворном објекту, културну релевантност и снагу концепта. Управо зато је у дисертацији било важно поредити више система оцењивања: оцене засноване на броју правила, пондерисане оцене, иницијалну експертску процену, наставнички утисак и последњи круг експертске реевалуације. Разлике између ових система показале су да „најбољи“ рад није увек исти у зависности од тога ко оцењује, шта оцењује и на основу ког критеријума. Овај налаз има шири значај за архитектонско образовање, али и за архитектонске конкурсе, јавне

набавке и друге ситуације у којима се мора донети одлука о вредности пројектантског решења.

Последњи експертски круг посебно је значајан јер представља додатни дисертациони слој у односу на претходно објављено истраживање. Експерти су пре оцењивања прочитали рад објављен у часопису Arts, што значи да ова процена није била слепа, већ информисана експертска реевалуација. Та чињеница је методолошки важна: експерти нису процењивали радове као изоловане визуелне производе, већ као исходе већ артикулисаног истраживачког и педагошког оквира. Њихове оцене зато показују како се радови читају када је оцењивач упознат са PDL правилима, методологијом радионица и претходним резултатима.

Резултати последњег експертског круга показали су да су Радионица 1 и Радионица 2 имале сличне укупне просечне оцене, али различит степен експертске сагласности. Радионица 1 је показала већу интерпретативну отвореност и веће разлике у оценама појединих радова, док је Радионица 2 показала већу стабилност и виши степен сагласности експерата. Ово указује да структурисанији улазни параметар, у овом случају филмска референца, не мора нужно да произведе много више оцене, али може да учини радове читљивијим и лакшим за заједничку експертску процену. Овај налаз је важан за архитектонску педагогију. Потпуно отворени задаци могу подстаћи оригиналност и ризик, али често производе радове које је теже упоредити. Структурисанији задаци могу повећати јасноћу,

али могу ограничити интерпретативну слободу. Због тога трансдисциплинарни задаци у архитектонском образовању морају бити пажљиво балансирани: довољно отворени да омогуће иновацију, али довољно јасни да резултати могу бити анализирани, упоређени и критички вредновани.

02

Grade B= 10

(maximum score by grade: 10)

Grade C=8.6

(maximum score by grade: 9.5)

Grade E=10

(maximum score by grade: 10)

18

Grade B= 10

(maximum score by grade: 10)

Grade C=9.5

(maximum score by grade: 9.5)

Grade E=10

(maximum score by grade: 10)

20

Grade B= 10

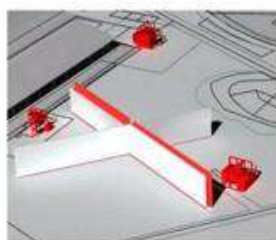
(maximum score by grade: 10)

Grade C=8.2

(maximum score by grade: 9.5)

Grade E=10

(maximum score by grade: 10)

1

Grade B= 10

(maximum score by grade: 10)

Grade C=9.1

(maximum score by grade: 10)

Grade E=10

(maximum score by grade: 10)

7

Grade B= 10

(maximum score by grade: 10)

Grade C=10

(maximum score by grade: 10)

Grade E=10

(maximum score by grade: 10)

13

Grade B= 10

(maximum score by grade: 0)

Grade C=5

(maximum score by grade: 10)

Grade E=8.1

(maximum score by grade: 10)

Слика 9.1 Први ред: најбољи пројекти из Радионице 1 одабрани од стране асистената, са пратећим Оценама — Б (професори), Ц (експертска група) и Е (асистенти). Други ред: најбољи пројекти из Радионице 2 одабрани од стране асистената, са пратећим Оценама — Б (професори), Ц (експертска група) и Е (асистенти). Извор: Извор: Student projects catalog from two workshops held at the Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad. Преузето са: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.27240630>

Приказ изабраних пројеката важан је јер визуелно показује да евалуација архитектонског рада није само математички поступак. Различити системи оцењивања могу издвојити различите радове као најуспешније, што значи да архитектонски квалитет није једнодимензионалан. Један рад може бити успешан по броју примењених правила, други по укупном утиску, трећи по експертској читљивости, а четврти по снази визуелне комуникације. Управо овај раскорак потврђује потребу за вишеслојним моделом вредновања.

У контексту street art-а, овај закључак добија додатну важност. Улична уметност је од самог почетка зависила од различитих режима вредновања: за једне је била вандализам, за друге визуелни отпор, за треће културни капитал, а за четврте тржишно вредна уметност. Исти рад на зиду може бити прочитан као прекршај, као уметнички гест, као политички коментар или као бренд. Слично томе, студентске архитектонске интервенције у овом истраживању показале су да вредност зависи од позиције посматрача и од критеријума који се активирају у процесу процене.

Зато је веза између street art-а и архитектонске евалуације један од важних закључака дисертације. Street art не улази у рад само као визуелна референца, већ као модел нестабилне, вишеструке и контекстуално условљене рецепције.

Оно што је на улици истовремено знак, порука, интервенција, отпор, декорација и тржишни потенцијал, у архитектури постаје питање како један минимални захват може произвести различите вредносне судове. Управо због тога PDL, као језик који је настао на пресеку улице, бренда, уметности и дизајна, представља адекватан оквир за испитивање савремене архитектонске рецепције.

Истраживање је такође показало да је потребно опрезно користити појмове као што су адаптација, редизајн, реконфигурација или осавремењивање. Интервенције анализиране у овој дисертацији нису класичне адаптације, јер не морају нужно мењати функцију објекта. Нису ни реконструкције, јер не враћају објекат у претходно стање. Нису ни чисти редизајн, јер не делују само на форму. Оне су ближе појму симболичке реинтерпретације: поступку у коме се постојећи објекат поново чита кроз нови културни, визуелни или друштвени код.

Ово отвара потребу за даљим развојем архитектонске терминологије. Савремена архитектура све чешће делује у условима у којима физичка промена није једини, па ни главни носилац трансформације. Понекад је промена у начину именовања, означавања, приказивања или медијског позиционирања довољна да измени статус објекта. Управо ту се архитектура приближава логици street art-а и Abloh-овог дизајнерског поступка: мали гест може произвести велику промену у рецепцији.

Ограничења истраживања такође треба јасно нагласити. Прво, радионице су реализоване у академском контексту и њихови резултати представљају педагошке и експерименталне предлоге, а не изведене архитектонске интервенције. Друго, узорак је ограничен на радове две радионице, што не дозвољава претерано широка статистичка уопштавања. Треће, препознавање PDL правила укључује интерпретативну процену оцењивача, па ни формализовани модел није у потпуности ослобођен субјективности. Четврто, последњи експертски круг био је информисан претходним читањем Arts рада, што значи да његови резултати не представљају слепу процену, већ методолошки усмерену експертску реевалуацију.

Посебно ограничење односи се на Правило 7, односно на истовремено обраћање „туристи“ и „пуристи“. Ово правило не може бити у потпуности проверено само кроз експертску процену, јер подразумева различите типове публике. Зато будућа истраживања треба да укључе и ширу јавност, студенте, архитекте, кориснике простора, потенцијалне инвеститоре и друге групе посматрача. Тек поређење ових различитих перспектива може показати да ли архитектонска интервенција заиста комуницира истовремено са „туристом“ и „пуристом“.

Будућа истраживања могла би се развијати у више праваца.

Први правац односи се на примену PDL-а у реалним архитектонским или урбанистичким ситуацијама, посебно у контексту привремених интервенција, адаптација јавних простора, изложбених поставки, павиљона или обнове постојећих објеката. Други правац односи се на развој ширег евалуационог модела који би укључио и стручну и јавну рецепцију. Трећи правац односи се на даље испитивање street art-а као методолошког извора за архитектуру, не само кроз визуелне мотиве, већ кроз његове принципе јавности, контекста, привремености, апропријације и друштвеног коментара.

Коначни допринос дисертације може се сажети у три нивоа. Први је теоријски: дисертација повезује архитектуру, уличну културу, street art, визуелну културу и Abloh-ов PDL у један интерпретативни оквир. Други је педагошки: она показује да се PDL може користити као алат за развој студентског пројектантског мишљења, посебно у задацима који траже минималну, али концептуално снажну интервенцију. Трећи је методолошко-евалуациони: она показује да се вредновање оваквих радова мора заснивати на комбинацији формализованих критеријума, наставничке процене и експертске интерпретације.

У том смислу, одговор на питање „Nothing New“ или „Something New“ остаје намерно двострук.

Није ново то што архитектура мења постојеће објекте. Није ново ни то што уметност, графити или популарна култура утичу на архитектонско мишљење. Али јесте нов начин на који су у овом истраживању street art логика, Abloh-ов PDL, архитектонска реинтерпретација, педагошка радионица и вишеслојна евалуација повезани у један методолошки оквир. Управо у том споју лежи „something new“ ове дисертације: не у потпуно новом облику, већ у новом начину читања, превођења и вредновања архитектонског дела.

10 Прилог А

10.1 Табела А1.

Илуструје примену седам правила „Личног језика дизајна” (ПДЛ) Вирцила Аблоа кроз различите пројекте у оквиру Радионице 1, где „+” означава употребу правила, а празна поља указују на неупотребу, истичући варирајућу учесталост и селективну примену сваког правила у процесу дизајна.

Свако правило је једнако пондерисано у укупној процени, при чему свако правило доприноси са 1 поеном уколико је испуњено. Ред „Sum” (Збир) на дну табеле представља укупан број „+” за сваког студента, указујући колико је правила применио сваки студент.

Овај приступ се користи за процену учесталости примене правила, при чему се чешће примењиваним правилима додељује мањи значај у новоуспостављеној скали пондерисања .

	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Rule1	+															+		+		+
Rule 2	+			+					+						+			+	+	+
Rule3	+	+	+	+	+	+	+		+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Rule4	+	+	+			+	+	+				+	+	+	+		+	+	+	+
Rule5		+																+		+
Rule6	+	+	+			+	+	+	+						+			+		+
Rule7		+																+		+
Sum	3	7	3	2	1	3	3	2	3	0	1	2	2	2	4	3	2	7	3	7

10.2 Табела А2.

Примена ПДЈ правила међу 20 учесника у Радионици 1, приказујући употребу правила („+”) и укупан број по учеснику, представља евалуацију експертске групе коју чини 9 архитеката и 2 уметника.

	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1			+	+		+	+					+	+				+		+	
2	+	+	+	+	+				+	+	+	+	+		+		+			
3	+	+							+			+	+		+		+			
4	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+			+		+			
5	+						+	+	+	+	+	+	+		+		+			
6	+	+	+	+			+	+	+		+	+	+		+		+			+
7		+		+	+		+	+	+	+		+			+		+			
8	+	+		+	+		+	+	+	+	+	+		+	+		+		+	+
9	+	+		+	+		+	+	+	+	+			+			+			
10	+	+					+	+	+		+				+		+		+	
11			+				+				+				+			+		
	8	8	5	7	5	2	9	3	8	7	8	8	5	3	9	2	10	10	9	7

10.3 Табела А3.

Представља ове скорове кроз различите сценарије, илуструјући како примена формуле пружа свеобухватан поглед на перформансе студената.

Participant	GRADE A	GRADE B	GRADE C	GRADE D	GRADE E	Δ_1	Δ_2
1	7.1	5.9	8.6	7.8	10	4.1	2.2
2	10	10.0	8.6	9.3	10	0	0.7
3	7.1	5.9	7.3	7.3	10	4.1	2.7
4	6.4	5.7	8.2	8.7	9.1	3.4	0.4
5	5.7	5.2	7.3	9.0	10	4.8	1.0
6	7.1	5.9	5.9	7.1	9.1	3.2	2.0
7	7.1	5.9	9.1	9.1	10	4.1	0.9
8	6.4	5.7	6.4	7.0	9.1	3.4	2.1
9	7.1	6.1	8.4	8.8	9	2.9	0.2
10	5	5.0	8.2	8.2	7.1	2.1	-1.1
11	5.7	5.2	8.6	8.9	7.5	2.3	-1.4
12	6.4	5.5	8.6	7.9	8	2.5	0.1
13	6.4	5.5	7.3	7.5	8	2.5	0.5
14	6.4	5.5	6.4	7.0	7.1	1.6	0.1
15	7.9	6.4	<u>9.1</u>	9.4	8	1.6	-1.4
16	7.1	6.7	5.9	6.6	7	0.3	0.4
17	6.4	5.5	9.5	8.6	7	1.5	-1.6
18	10	10.0	9.5	9.6	10	0	0.4
19	7.1	6.0	9.1	7.8	9	3	1.2
20	10	10.0	8.2	8.6	10	0	1.4
Average of Absolute Values						2.37	1.09

10.4 Табела А4.

Примена ПДЈ правила међу учесницима у Радионици 2, указујући на употребу правила („+”) и укупан број по учеснику.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Rule 1	+	-	+	-	-	-	+	+	-	+	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-
Rule 2	+	+	+	+	-	-	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Rule 3	+	+	+	-	-	-	+	+	-	+	-	+	+	+	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Rule 4	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	-	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Rule 5	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	-	+	+	+	-	+	+	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Rule 6	+	+	+	-	-	-	+	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Rule 7	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Sum	7	6	7	2	0	3	7	1	4	4	0	6	7	4	3	4	0	4	0	0	1	1	7	0	7	6	0	7	7	5

10.5 Табела А5.

Примена ПДЛ правила међу 30 учесника у Радионици 2, приказујући употребу правила („+”) и укупан број по учеснику, представља евалуацију експертске групе коју чини 9 архитеката и 2 уметника.

	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	
1	Stanišlav Grčić	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	+	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	+	
2	Ivana Milešević	+	+	-	-	+	+	+	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	+	
3	Igor Marušić	+	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	
4	Marko Mihajlović	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	
5	Marko Todorov	+	+	-	-	+	+	-	-	-	+	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	
6	Miljen Janjčević	+	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	
7	Petar Mirović	+	+	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	
8	Radosne Kojić	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	-	-	+	-	+	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
9	Sala Mesić	+	+	-	-	+	+	-	-	-	-	+	-	+	-	-	+	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-	-	+	
10	Stanka Zeković	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-	-	+	
11	Đeniširje Nikolić	+	+	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+	
Sum		9	11	2	0	0	7	10	2	3	5	4	6	0	9	2	1	0	8	3	0	0	0	11	1	4	8	0	7	5	8

10.6 Табела А6.

Представља ове скорове кроз различите сценарије, илуструјући како примена формуле пружа свеобухватан поглед на перформансе студената.

Participant	GRADE A	GRADE B	GRADE C	GRADE D	GRADE E	Δ_1	Δ_2
1	10.0	10.0	9.1	9.9	10.0	0	0.1
2	9.3	8.8	10	8.9	10.0	1.2	1.1
3	10.0	10.0	5.9	9.5	10.0	0	0.5
4	6.4	6.2	5	6.2	9.1	2.9	2.9
5	5.0	5.0	5	5	7.1	2.1	2.1
6	7.1	6.8	8.2	6.6	9.1	2.3	2.5
7	10.0	10.0	9.5	9.9	10.0	0	0.1
8	5.7	5.6	5.9	5.7	7.1	1.5	1.4
9	7.9	7.4	6.4	7	9.1	1.7	2.1
10	7.9	7.9	7.3	8.2	9.1	1.2	0.9
11	5.0	5.0	6.8	5.2	6.0	1	0.8
12	9.3	8.8	7.7	8.6	10.0	1.2	1.4
13	10.0	10.0	5	9.4	8.1	-1.9	-1.3
14	7.9	7.3	9.1	7.2	7.1	-0.2	-0.1
15	7.1	6.8	5.9	6.3	9.4	2.6	3.1
16	7.9	7.4	5.5	6.9	8.0	0.6	1.1
17	5.0	5.0	5	5	5.6	0.6	0.6
18	7.9	7.4	8.6	9.2	9.1	1.7	-0.1
19	5.0	5.0	6.4	5.8	6.1	1.1	0.3
20	5.0	5.0	5	5	5.1	0.1	0.1
21	5.7	5.6	5	9.4	6.0	0.4	-3.4
22	5.7	5.6	5	9.4	6.4	0.8	-3
23	10.0	10.0	10.0	7.4	10.0	0	2.6
24	5.0	5.0	5.5	6.8	6.1	1.1	-0.7
25	10.0	10.0	6.8	9.6	10.0	0	0.4
26	9.3	8.8	8.6	9.8	9.1	0.3	-0.7
27	5.0	5.0	5	5	7.1	2.1	2.1
28	10.0	10.0	8.2	8.6	10.0	0	1.4
29	10.0	10.0	7.3	9.7	10.0	0	0.3
30	7.1	7.0	8.6	9.8	8.0	1	-1.8
Average of Absolute Values						0.99	1.54

11 Прилог Б

Други експертски круг, оцене за Радионицу 1 и Радионицу 2.

[illegible]

12 Литература

Abloh, V. (2017).

Insert Complicated Title Here. Lecture at Harvard University,
Graduate School of Design, Cambridge, MA, October 26, 2017.

Преузето са: <https://www.gsd.harvard.edu/event/virgil-abloh>

Abloh, V. (2019).

Dissolving Power: Virgil Abloh in conversation with Jack Self. Real
Review, 8. London: REAL Foundation. Преузето са:

<https://stackmagazines.com/product/real-review-issue-8>

Bachelard, G. (2014).

The Poetics of Space. New York: Orion press. Преузето са:

https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=The+Poetic+of+Space&author=Bachelard,+Gaston&publication_year=2014

Baumgarth, C., & Bahati Wieker, J. (2020).

From the classical art to the urban art infusion effect: The effect of street art and graffiti on the consumer evaluation of products.

Creativity and Innovation Management, 29(S1), 116–127. Преузето са: <https://doi.org/10.1111/caim.12362>

Benjamin, W. (1969).

The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction. In H. Arendt (Ed.), Illuminations. New York: Schocken Books. Преузето са: https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=The+Work+of+Art+in+the+Age+of+Mechanical+Reproduction&author=Benjamin,+Walter&publication_year=1969

Bhatt, M., Hois, J., & Kutz, O. (2012).

Ontological modelling of form and function for architectural design. Applied Ontology, 7(3), 233–267. Преузето са: <https://doi.org/10.3233/AO-2012-0104>

Bourdieu, P. (1996).

Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. Cambridge,
MA: Harvard University Press. Преузето са:
https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=Distinction%E2%80%94A+Social+Critique+of+the+Judgement+of+Taste&author=Bourdieu,+Pierre&publication_year=1996

Bourdieu, P. (1996).

The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field.
Stanford: Stanford University Press. Преузето са:
https://scholar.google.com/scholar?hl=sr&as_sdt=0%2C5&q=Bourdieu%2C+P.+%281996%29.+The+Rules+of+Art&btnG=

Cash, P., Daalhuizen, J., & Hekkert, P. (2023a).

Evaluating the efficacy and effectiveness of design methods: A
systematic review and assessment framework. Design Studies, 88,
101204. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101204>

Cash, P., Gonçalves, M., & Dorst, K. (2023b).

Method in their madness: Explaining how designers think and act through the cognitive co-evolution model. Design Studies, 88, 101219. Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101219>

Castleman, C. (1982).

Getting Up: Subway Graffiti in New York. Cambridge, MA: MIT Press. Преузето са: https://books.google.rs/books/about/Getting_Up.html?id=EtqMEAA_AQBAJ&redir_esc=y

Ching, F. D. K. (2023).

Architecture: Form, Space, and Order. Hoboken, NJ: Wiley. Преузето са: <https://static10.labirint.ru/books/733236/demo.pdf>

Core Studio Public Lecture: Virgil Abloh, (2017)

“Insert Complicated Title Here”, Доступно на: <https://www.youtube.com/watch?v=qie5VITX6eQ>

Cronbach, L. J. (1951).

Coefficient alpha and the internal structure of tests. Psychometrika, 16, 297–334. Преузето са: <https://doi.org/10.1007/BF02310555>

Dalsgaard, P., Biskjaer, M. M., & Frich, J. (2023).

Capturing and revisiting ideas in the design process: A longitudinal technology probe study. Design Studies, 88, 101200. Преузето са:
<https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101200>

Daniels, Dieter. (2019).

The Readymade Century. Leipzig: Spector Books. Преузето са:
https://www.hgb-leipzig.de/daniels/Dieter-Daniels_Readymade-Century_Preview_EN.pdf

Darling, M. (Ed.). (2022).

Virgil Abloh: Figures of Speech. Chicago: DelMonico Books / Museum of Contemporary Art Chicago. Преузето са:
<https://cir.nii.ac.jp/crid/1970867909848590231>

Deitch, J., Gruen, J., Geiss, S., Scharf, K., Condo, G. . (2014).

Keith Haring (Rizzoli Classics). Rizzoli international, New York. Преузето са: https://shop.thebroad.org/products/keith-haring?srsId=AfmBOooKH1kVDDBTy0P1mO5CaD-K-z7nVBDp_uTMcHxhsl12JuFzEns_

De Landa, M. (2002).

Deleuze and the use of the genetic algorithm in architecture. Architectural Design, 72(1), 9–12. Преузето са:
https://www.researchgate.net/publication/295600631_Deleuze_and_the_use_of_the_genetic_algorithm_in_architecture

Derrida, J., & Moore, F. C. T. (1974).

White mythology: Metaphor in the text of philosophy. New Literary History, 6(1), 5–74. Преузето са: <https://doi.org/10.2307/468341>

Ecet, D., Atanacković Jeličić, J., Rapačić, M., & Pejić, S. (2024).

School buildings layout: Enhancing resilience to targeted violence utilizing cellular automata (CA). International Journal of Architectural Computing, 23, 209–238.

Преузето са: <https://doi.org/10.1177/14780771241279349>

Ecet, D., Atanacković Jeličić, J., **Topic, A.** (2023. / 2024).

Student projects catalog from two workshops held at the Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad. Преузето са:

<https://doi.org/10.6084/m9.figshare.27240630>

Eco, U. (1986).

Function and sign: Semiotics of architecture. In M. Gottdiener & A. Ph. Lagopoulos (Eds.), *The city and the sign: An introduction to urban semiotics*, Columbia University Press. Преузето са:

<https://doi.org/10.7312/gott93206-004>

Eiffel Tower. (2024).

When the Eiffel Tower was the subject of controversy. Преузето са:

<https://www.toureiffel.paris/en/news/history-and-culture/when-eiffel-tower-was-subject-controversy>.

Emmerling, L. (2003).

Jean-Michel Basquiat: 1960–1988. Cologne: Taschen. Преузето са:

<https://www.amazon.com/Basquiat-Basic-Art-Leonhard-Emmerling/dp/383655979X>

Fairey, S. (2006).

Supply and Demand: The Art of Shepard Fairey. Berkeley:

Gingko Press. Преузето са:

https://books.google.rs/books/about/Obey.html?id=FsaLQgAACAAM&redir_esc=y

Forbes. (2019).

Louis Vuitton temporary residency in New York City's Lower East Side [Photograph]. Преузето са: <https://specials-images.forbesimg.com/imageserve/5d2759c734a5c400084b0e54/Louis-Vuitton-temporary-residency-in-New-York-City-s-lower-east-side-/960x0.jpg?fit=scale>. Accessed June 12, 2025

Hagtvedt, H., & Patrick, V. M. (2008).

Art infusion: The influence of visual art on the perception and evaluation of consumer products. *Journal of Marketing Research*, 45(3), 379–389. Преузето са: <https://doi.org/10.1509/jmkr.45.3.379>

Harman, G. (2017).

Object Oriented Ontology: A New Theory of Everything. London: Pelican Books. Преузето са: https://www.hlaszny.com/booksAndPapers/buckets/b1_ontologyEpistemology/ObjectOrientedOntology.pdf

Hendrix, J. S. (2013).

The Contradiction Between Form and Function in Architecture. New
York: Routledge. Преузето са:
<https://doi.org/10.4324/9780203070932>

Higuera-Trujillo, J. L., López-Tarruella Maldonado, J., Castilla, N., &
Llinares, C. (2024).

Architectonic design supported by visual environmental simulation:
A comparison of displays and formats. Buildings, 14, 216. Преузето
са: <https://doi.org/10.3390/buildings14010216>

Illinois Institute of Technology. (2019).

Sole of the City: Virgil Abloh and Nike team up to showcase Chicago
sustainability on Mies campus [Photograph]. Преузето са:
https://www.iit.edu/sites/default/files/styles/width_1280/public/2019-11/1280x850-sole-of-the-city-virgil-abloh-nike-team-up-to-showcase-chicago-sustainability-on-mies-campus.jpg?itok=Ol_JF-Np

Jameson, Fredric, and Michael Speaks. (1992).

Envelopes and Enclaves: The Space of Post-Civil Society (An Architectural Conversation). *Assemblage*, No. 17. Cambridge: The MIT Press, pp. 30–7. Преузето са: <https://doi.org/10.2307/3171222>

Koolhaas, R. (2010).

Cronocaos. Преузето са:
<https://cdn.sanity.io/files/5azy6oei/production/27a57c22474166b447b389f2c2660ba99182f711.pdf>

Kristal, S., Baumgarth, C., & Henseler, J. (2018).

“Brand play” versus “brand attack”: The subversion of brand meaning in non-collaborative co-creation by professional artists and consumer activists. *Journal of Product & Brand Management*, 27(3), 334–347. Преузето са: <https://doi.org/10.1108/JPBM-01-2017-1405>

Kwon, E., Rao, V., & Goucher-Lambert, K. (2023).

Understanding inspiration: Insights into how designers discover inspirational stimuli using an AI-enabled platform. *Design Studies*, 88, 101202. Преузето са:
<https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101202>

Lacey, S., Hagtvedt, H., Patrick, V. M., Anderson, A., Stilla, R., Deshpande, G., Hu, X., Sato, J. R., Reddy, S., & Sathian, K. (2011).

Art for reward's sake: Visual art recruits the ventral striatum. *NeuroImage*, 55(1), 420–433. ±. Преузето са:
doi.org/10.1016/j.neuroimage.2010.11.027

Lee, H.-C., Chen, W.-W., & Wang, C.-W. (2015).

The role of visual art in enhancing perceived prestige of luxury brands. *Marketing Letters*, 26(4), 593–606. Преузето са:
<https://doi.org/10.1007/s11002-014-9292-3>

Logkizidou, M., Bottomley, P., Angell, R., & Evanschitzky, H. (2019).

Why museological merchandise displays enhance luxury product evaluations: An extended art infusion effect. *Journal of Retailing*, 95(1), 67–82. Преузето са:
<https://doi.org/10.1016/j.jretai.2018.11.001>

Menges, A., Hensel, M., & Weinstock, M. (2004).

An evolution of form finding as design. In Emergence: Morphogenetic Design Strategies. London: Wiley-Academy, 27–33.

Преузето са:

https://www.researchgate.net/publication/316156362_Morphogenesis_and_Emergence_2004-2006

Murakami, T. (2018).

Most influential people: Virgil Abloh. Time. Преузето са:

<https://time.com/collections/most-influential-people-2018/5238167/virgil-abloh/>

Off-White Fall 2017 Ready-to-Wear. (2017).

Vogue. Преузето са: <https://www.vogue.com/fashion-shows/fall-2017-ready-to-wear/off-white>

Osmólska, D., & Lewis, A. (2023).

Architects' use of intuition in site analysis: Information gathering in solution development. Design Studies, 87, 101189. Преузето са:

<https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101189>

Park, S., Kim, S., & Ahn, S. (2023).

Understanding the effect of art infusion type on retail product shopping: An attention to the intervening role of customers' financial wealth. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 70, 103154.

Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103154>

Penz, F. (2018).

Cinematic Aided Design: An Everyday Life Approach to Architecture.

Abingdon and New York: Routledge. Преузето са:

<https://doi.org/10.4324/9781315722993>

Perec, G. (2008).

Species of Spaces and Other Pieces. New York: Penguin Classics.

Преузето са:

https://monoskop.org/images/b/b0/Perec_Georges_Species_of_Spaces_and_Other_Pieces.pdf

Sadek, M., Calvo, R. A., & Mougnot, C. (2023).

Co-designing conversational agents: A comprehensive review and recommendations for best practices. *Design Studies*, 89, 101230.

Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101230>

Shi, M., Seo, J., Cha, S. H., Xiao, B., & Chi, H.-L. (2024).

Generative AI-powered architectural exterior conceptual design based on the design intent. *Journal of Computational Design and Engineering*, 11(5), 125–142. Преузето са:
<https://doi.org/10.1093/jcde/qwae077>

Shrout, P. E., & Fleiss, J. L. (1979).

Intraclass correlations: Uses in assessing rater reliability. *Psychological Bulletin*, 86(2), 420–428. Преузето са:
<https://doi.org/10.1037/0033-2909.86.2.420>

Stanley-Price, N. (2009).

The reconstruction of ruins: Principles and practice. In A. Richmond & A. Bracker (Eds.), *Conservation: Principles, Dilemmas and Uncomfortable Truths*. London: Elsevier / Butterworth-Heinemann, 32–46. Преузето са:
https://www.archaeological.org/pdfs/sitepreservation/N_S-P_Article_Dec_2009.pdf

Tawa, M. (2017).

Consilient discrepancy: Porosity and atmosphere in cinema and architecture. *Architecture_MPS*, 11(1), 3. Преузето са:
<https://doi.org/10.14324/111.444.amps.2017v11i3.001>

Topić, A., Ecet, D., Maraš, I., Maraš, I., Janjušević, M., & Atanacković Jeličić, J. (2025).

Visual culture in architecture: Virgil Abloh's cross-disciplinary design language. *Arts*, 14, 84. Преузето са:
<https://doi.org/10.3390/arts14040084>

Tschumi, B. (1976–1977).

Advertisements for Architecture. Преузето са:
<https://www.tschumi.com/projects/19>

Viollet-le-Duc, E. E. (1886).

“Restauration”. In Dictionnaire raisonné de l’architecture française du
XIe au XVIe siècle. Paris: B. Bance, VIII, 14–34. Преузето са:
[https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=Restauration&author=Viollet-le-
Duc,+Eug%C3%A8ne+Emmanuel&publication_year=1886&pages=
14%E2%80%9334](https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=Restauration&author=Viollet-le-Duc,+Eug%C3%A8ne+Emmanuel&publication_year=1886&pages=14%E2%80%9334)

Vissers-Similon, E., Dounas, T., & De Walsche, J. (2024).

Classification of artificial intelligence techniques for early
architectural design stages. International Journal of Architectural
Computing, 23, 387–404. Преузето са:
<https://doi.org/10.1177/14780771241260857>

Warsh, L. (Ed.). (2021).

Abloh-isms. Princeton: Princeton University Press. Преузето са:
[https://www.abebooks.com/Abloh-isms-Virgil-Abloh-Princeton-
University-Press/31788940088/bd](https://www.abebooks.com/Abloh-isms-Virgil-Abloh-Princeton-University-Press/31788940088/bd)

Werner, H. J. (2018).

Jean-Michel Basquiat (Hardcover). Cologne: Taschen.

Преузето са: <https://www.abebooks.com/Jean-Michel-Basquiat-Hardcover-Hans-Werner-Holzwarth/30165037959/bd>

Wu, S., Van den Hende, E., Hultink, E. J., & Calabretta, G. (2024).

Inspiration for styling tasks. Design Studies, 91–92, 101254.

Преузето са: <https://doi.org/10.1016/j.destud.2024.101254>

13 Индекс илустрација

Слика 3.1 Пример ране графити културе у урбаном простору. Фотографија је дело легендарне фотографкиње графита - Martha Cooper. Fotografija је objavljena у knjizi: Henry Chalfant, Martha Cooper „Subway Art“ (1984). Преузето са: <https://www.artandobject.com/news/martha-cooper-photographer-brought-graffiti-worldwide>.....60

Слика 3.2. Дело уличног уметника Banksy „Flying Balloon Girl“ (2005), инспирисано политичким и друштвеним поделама, насликано на сепарационом зиду у Витлејему, на Западној обали. Преузето са: <https://banksyexplained.com/the-segregation-wall-palestine-2005/>.....63

Слика 3.3 Дело уличног уметника Banksy „Cut It Out“ (2005) — испрекидана линија са маказама — насликано на сепарационом зиду код Витлејема, на Западној обали. Преузето са: <http://banksyworld.blogspot.com/2012/10/banksy-graffiti-in-palestine.html>64

Слика 3.4 „Love Is in the Bin“ — дело Banksy-ја (изворно „Girl with Balloon“, 2006), продато на аукцији Sotheby's у Лондону октобра 2018. године за 1.042.000 фунти, након чега се доње платно самоуништило путем скривеног механизма уграђеног у раму. Преузето са: <https://www.sothebys.com/en/articles/banksys-love-is-in-the-bin-the-untold-story-in-the-artists-words>67

Слика 3.5. „Absolut Haring” — лимитирано издање флаше вотке Absolut (2025) настало у сарадњи са фондацијом Keith Haring, чији дизајн преузима фигуре и рукопис из Харингове оригиналне слике из 1986. године. Пример комерцијализације естетике уличне уметности кроз брендирање и дизајн производа. Преузето са: <https://www.absolut.com/en/products/absolut-haring/>.....70

Слика 3.6 „Swatch x Jean-Michel Basquiat” — колекција сатова (2023) настала у сарадњи бренда Swatch и наследства уметника Jean-Michel Basquiat, у оквиру пројекта Swatch Art Journey. Дизајн сатова преузима мотиве и рукопис из Баскијатових оригиналних слика. Преузето са: <https://www.swatch.com/en-us/watches/art-watches/museum-collaborations/basquiat.html>.....71

Слика 3.7 Дијаграм односа између street art-а, уличне културе, брендирања, Virgil Abloh-овог PDL-а и архитектонске реинтерпретације. Извор: Ауторска израда.....74

Слика 4.1 Седам правила Virgil Abloh-овог „Personal Design Language” — личног дизајнерског језика, „PDL“. Извор: Abloh, Virgil. 2017. Insert Complicated Title Here. Cambridge: Lecture at Harvard University Graduate School of Design, October 26. Преузето са: <https://www.gsd.harvard.edu/event/virgil-abloh/>.....77

Слика 4.2 Илустративни пример Virgil Abloh-овог Personal Design Language-а, личног дизајнерског језика, примењеног у урбаним и архитектонским контекстима: инсталација на Mies van der Rohe Campus-у Illinois Institute of Technology, постављена близу јужног трема S. R. Crown Hall-а, структура димензија 8 × 12 стопа испуњена остацима патика и обележена фразом „From Chicago to the World”, која наглашава одрживост и локално-глобалне наративе; Преузето са: https://www.iit.edu/sites/default/files/styles/width_1280/public/2019-11/1280x850-sole-of-

the-city-virgil-abloh-nike-team-up-to-showcase-chicago-sustainability-on-mies-campus.jpg?itok=Ol_JF-Np;https://sneakernews.com/2019/05/29/virgil-abloh-nikelab-chicago-re-creation-center.....82

Слика 4.3 Илустративни пример Virgil Abloh-овог Personal Design Language-а, личног дизајнерског језика, примењеног у урбаним и архитектонским контекстима: Louis Vuitton pop-up store, односно привремена продавница на адреси 100 Rivington Street у њујоршком Lower East Side-у, отворена од 12. до 21. јула 2019. године, замишљена као просторни продужетак Abloh-ове мушке колекције из 2019. године, која интегрише моду, брендирање и привремени архитектонски израз. Преузето са: [https://www.designboom.com/design/virgil-abloh-new-york-louis-vuitton-pop-up-neon-green-07-11-2019/.....83](https://www.designboom.com/design/virgil-abloh-new-york-louis-vuitton-pop-up-neon-green-07-11-2019/)

Слика 5.1 Илустрација методолошког оквира који усмерава радионице, приказује секвенцијалне фазе од планирања до реализације и указује на варијације у инпутима радионица. Стрелице представљају ток задатака кроз фазе, док су кључне тачке прикупљања података такође означене. Извор: Ауторска израда102

Слика 5.2Дијаграм међусобних веза између тимова укључених у процес, са приказом колаборативних односа, протока информација и комуникације између наставничког тима, студентских тимова, тима за документацију и анализу и експертске групе. Извор: Ауторска израда.105

Слика 5.3Дијаграм корака прорачуна за процес евалуације. Извор: Ауторска израда.108

Слика 5.4 Допунски методолошки дијаграм који приказује увођење другог круга експертске евалуације у дискусију резултата. Дијаграм повезује иницијални радионички процес, претходно објављени методолошки оквир, информисану процену пет анонимизованих експерата, табеларно приказивање индивидуалних оцена у *Appendix-у* и агрегирано тумачење резултата у поглављу *Резултати*. Извор: Ауторска израда. 113

Слика 6.1. Приказ разлика у улазним параметрима Радионице 1 и Радионице 2. Обе групе учесника анализираше су *Virgil Abloh's Personal Design Language* и одабрале иконичан архитектонски објекат XX века као предмет интервенције, док је Радионица 1 подразумевала слободан избор уметничког утицаја, а Радионица 2 обавезно ослањање на изабрани иконични филм. Извор: Ауторска израда. 116

Слика 6.2 Дијаграм корака прорачуна за процес евалуације. Дијаграм приказује ток од бинарног бодовања примене *PDL* правила, преко израчунавања учесталости и нормализације коефицијената, до израчунавања оцена *Grade A*, *Grade B*, *Grade C*, *Grade D* и *Grade E*. Извор: Ауторска израда. 126

Слика 6.3 Учесталост примене правила у пројектима из Радионице 1, изражена у процентима. Графикон приказује да је *Rule 3*, односно „3% Approach”, било најчешће примењивано правило, док су *Rule 5* и *Rule 7* била најређе примењивана. Извор: Ауторска израда. 128

Слика 6.4 Учесталост примене правила у пројектима из Радионице 2, изражена у процентима. Графикон приказује равномернију примену *PDL* правила у односу на Радионицу 1, уз највећу учесталост примене *Rule 4* и *Rule 3*. Извор: Ауторска израда. 132

Слика 6.5 Упоредни приказ нормализованих коефицијената k_1 – k_7 за Радионицу 1 и Радионицу 2. Дијаграм показује да Радионица 1 има израженије разлике између коефицијената, док Радионица 2 показује равномернију расподелу, што се може повезати са структурисаним филмским улазним параметром. Извор: Ауторска израда136

Слика 6.6 Дијаграм поређења Grade E и Grade B за Радионицу 1 и Радионицу 2. Дијаграм показује разлику између оцена заснованих на укупном утиску и оцена добијених применом пондерисаних коефицијената. Извор: Ауторска израда.138

Слика 6.7 Дијаграм вредности $\Delta 1$ и $\Delta 2$ за Радионицу 1 и Радионицу 2. Дијаграм показује да укључивање експертске групе у Grade D може смањити разлику у односу на Grade E, нарочито у контексту Радионице 1. Извор: Ауторска израда.139

Слика 7.1 Приказ најбоље оцењеног рада у радионици 1. Извор: *Student projects catalog from two workshops held at the Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad*. Преузето са: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.27240630>148

Слика 7.2 Приказ најслабије оцењеног рада у радионици 1. Извор: *Student projects catalog from two workshops held at the Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad*. Преузето са: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.27240630>149

Слика 7.3 Приказ најбоље оцењеног рада у радионици 2. Извор: *Student projects catalog from two workshops held at the Department of Architecture and Urban Planning,*

Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad. Преузето са:
<https://doi.org/10.6084/m9.figshare.27240630>150

Слика 7.4 Приказ најслабије оцењеног рада у Радионици 2. Извор: Извор: Student projects catalog from two workshops held at the Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad. Преузето са:
<https://doi.org/10.6084/m9.figshare.27240630>151

Слика 8.1 Упоредни приказ нормализованих коефицијената PDL правила у Радионици 1 и Радионици 2. Извор: Ауторска израда168

Слика 8.2 Поређење Grade E, као укупног наставничког утиска, и Grade B, као формализоване оцене засноване на пондерисаним PDL правилима. Извор: Ауторска израда171

Слика 8.3 Поређење вредности $\Delta 1$ и $\Delta 2$ у Радионици 1 и Радионици 2. Извор: Ауторска израда172

Слика 8.4 Поузданост последњег експертског круга: Cronbach's alpha и ICC за Радионицу 1 и Радионицу 2. Извор: Ауторска израда.....175

Слика 8.5 Приказ радова са највећим консензусом. Лево – Рад 18 из Радионице 1; Десно – Рад 20 из Радионице 2. Извор: Извор: Student projects catalog from two workshops held at the Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad. Преузето са: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.27240630>.....177

Слика 9.1 Први ред: најбољи пројекти из Радионице 1 одабрани од стране асистената, са пратећим Оценама — Б (професори), Ц (експертска група) и Е

(асистенти). Други ред: најбољи пројекти из Радионице 2 одабрани од стране асистената, са пратећим Оценама — Б (професори), Ц (експертска група) и Е (асистенти). Извор: Извор: Student projects catalog from two workshops held at the Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad. Преузето са: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.27240630>194

Табела 5.1 Улоге и доприноси тимова ангажованих у истраживачкој студији. Извор: Ауторска израда.....104

Табела 6.1 Учесалост примене за свако правило, израчунати иницијални коефицијенти и нормализовани коефицијенти након примене фактора скалирања — Радионица 1. Извор: Ауторска израда.128

Табела 6.2 Евалуације учесника и израчунате оцене за Радионицу 1. Извор: Ауторска израда.130

Табела 6.3 Учесалост примене за свако правило, израчунати иницијални коефицијенти и нормализовани коефицијенти након примене фактора скалирања — Радионица 2. Извор: Ауторска израда.132

Табела 6.4 Евалуације учесника и израчунате оцене за Радионицу 2. Извор: Ауторска израда.134

Табела 6.5 Упоредни приказ нормализованих коефицијената за Радионицу 1 и Радионицу 2. Извор: Ауторска израда.135

Табела 7.1 Основни дескриптивни показатељи додатне експертске процене. Извор: Ауторска израда.....	146
Табела 7.2 Најбоље оцењени радови у Радионици 1. Извор: Ауторска израда.....	147
Табела 7.3 Најслабије оцењени радови у Радионици 1. Извор: Ауторска израда.....	149
Табела 7.4 Најбоље оцењени радови у Радионици 2. Извор: Ауторска израда.....	150
Табела 7.5 Најслабије оцењени радови у Радионици 2. Извор: Ауторска израда.....	151
Табела 7.6 Радови са највећом сагласношћу експерата у Радионици 1. Извор: Ауторска израда.....	152
Табела 7.7 Радови са највећим неслагањем експерата у Радионици 1. Извор: Ауторска израда.....	153
Табела 7.8 Радови са највећом сагласношћу експерата у Радионици 2. Извор: Ауторска израда.....	153
Табела 7.9 Радови са највећим неслагањем експерата у Радионици 2. Извор: Ауторска израда.....	154
Табела 7.10 Просечне оцене по експерту — Радионица 1. Извор: Ауторска израда.....	155
Табела 7.11 Просечне оцене по експерту — Радионица 2. Извор: Ауторска израда.....	155
Табела 7.12 Поузданост експертског панела. Извор: Ауторска израда.....	156

<i>Табела 8.1 Упоредни приказ нормализованих коефицијената за Радионицу 1 и Радионицу 2. Извор: Ауторска израда</i>	<i>167</i>
---	------------

<i>Табела 8.2. Поузданост последњег експертског круга. Извор: Ауторска израда</i>	<i>175</i>
---	------------

14 Биографија кандидата

Алберт Топић је рођен 1994. године у Приштини. Политехничку школу у Суботици, образовни профил *Грађевински техничар за високоградњу*, завршио је 2013. године.

Школске 2013/2014 године уписује сновне академске студије на Департману за архитектуру и урбанизам Факултета техничких наука Универзитета у Новом Саду које завршава 2019. године са просеком 8,57 одбранивши завршни рад под називом „Експериментални летећи кревет који мења начин живота“. Мастер академске студије Дизајна ентеријера на истом факултету завршио је 2020. Године са просеком 9,89, одбранивши мастер рад под називом „Торањ за играчке“.

Од 2020. године запослен је на Департману за архитектуру и урбанизам Факултета техничких наука у Новом Саду, најпре у звању сарадника у настави за ужу научну област Архитектонско и урбанистичко пројектовање, планирање и теорија, док је од 2021. године ангажован у звању асистента.

Поред академског рада, активно се бави дизајном и развојем производа, са посебним фокусом на модне додатке и савремени визуелни идентитет.

Оснивач је брэнда АЛБИwear, покренутог 2013. године као самосталног ауторског пројекта који повезује елементе урбане културе и ћириличног писма као важног дела културног идентитета. Брэнд је препознатљив по оригиналном графичком изразу и примени типографије у дизајну одеће, модних додатака и аксесоара. Током више од једне деценије развоја, АЛБИwear се позиционирао као један од препознатљивих урбаних брэндова у Србији и региону.

Од 2024. године власник је концепт продавнице и кафетерије АЛБИСUPERSTORE у Новом Саду. Концепт обједињује специјализовану кафетерију, модни брэнд АЛБИwear и пажљиво селектован избор кафе и модерних напитака, гардеробе, аксесоара и предмета за свакодневну употребу, представљајући простор који спаја дизајн, креативност и савремену урбану културу.

Брэнд АЛБИwear доступан је путем друштвених мрежа:

Instagram: @albywear; @albysuperstore.rs

Facebook: ALBYWear

План третмана података

Назив пројекта/истраживања
Проширено поље архитектонског дизајна: Улична култура као генератор трансдисциплинарног језика – студија случаја Вирџила Аблоа
Назив институције/институција у оквиру којих се спроводи истраживање
а) Факултет техничких наука, Универзитет у Новом Саду б) в)
Назив програма у оквиру ког се реализује истраживање
ДАС Архитектура
1. Опис података
1.1 Врста студије <i>Укратко описати тип студије у оквиру које се подаци прикупљају</i> _____Докторска дисертација_____ _____ _____
1.2 Врсте података а) квантитативни б) квалитативни
1.3. Начин прикупљања података а) анкете, упитници, тестови б) клиничке процене, медицински записи, електронски здравствени записи в) генотипови: навести врсту _____ г) административни подаци: навести врсту _____ д) узорци ткива: навести врсту _____

ђ) снимци, фотографије: навести врсту _____

е) текст, навести врсту _____

ж) мапа, навести врсту _____

з) **остало: описати** _____ графички радови _____

1.3 Формат података, употребљене скале, количина података

1.3.1 Употребљени софтвер и формат датотеке:

а) Excel фајл, датотека _____

б) SPSS фајл, датотека _____

с) PDF фајл, датотека _____

д) Текст фајл, датотека _____

е) JPG фајл, датотека _____

ф) Остало, датотека _____

1.3.2. Број записа (код квантитативних података)

а) број варијабли ____ 5 _____

б) број мерења (испитаника, процена, снимака и сл.) ____ 50 _____

1.3.3. Поновљена мерења

а) да

б) не

Уколико је одговор да, одговорити на следећа питања:

а) временски размак измедју поновљених мера је _____

б) варијабле које се више пута мере односе се на _____

в) нове верзије фајлова који садрже поновљена мерења су именоване као _____

Напомене: _____

Да ли формати и софтвер омогућавају дељење и дугорочну валидност података?

а) Да

б) Не

Ако је одговор не, образложити _____

2. Прикупљање података

2.1 Методологија за прикупљање/генерисање података

2.1.1. У оквиру ког истраживачког нацрта су подаци прикупљени?

а) експеримент, навести тип _____

б) корелационо истраживање, навести тип _____

ц) анализа текста, навести тип _____

д) остало, навести шта _____ анализа графичких радова _____

2.1.2 Навести врсте мерних инструмената или стандарде података специфичних за одређену научну дисциплину (ако постоје).

2.2 Квалитет података и стандарди

2.2.1. Третман недостајућих података

а) Да ли матрица садржи недостајуће податке? Да **Не**

Ако је одговор да, одговорити на следећа питања:

а) Колики је број недостајућих података? _____

б) Да ли се кориснику матрице препоручује замена недостајућих података? Да **Не**

в) Ако је одговор да, навести сугестије за третман замене недостајућих података

2.2.2. На који начин је контролисан квалитет података? Описати

Наставно особље је извршило контролу квалитета података.

2.2.3. На који начин је извршена контрола уноса података у матрицу?

_____ Наставно особље је извршило контролу уноса података.

3. Третман података и пратећа документација

3.1. Третман и чување података

3.1.1. Подаци ће бити депоновани у _____ репозиторијум.

3.1.2. URL адреса _____

3.1.3. DOI _____ <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.27240630> _____

3.1.4. Да ли ће подаци бити у отвореном приступу?

а) **Да**

б) Да, али после ембарга који ће трајати до _____

в) **Не**

Ако је одговор не, навести разлог _____

3.1.5. Подаци неће бити депоновани у репозиторијум, али ће бити чувани.

Образложење

3.2 Метаподаци и документација података

3.2.1. Који стандард за метаподатке ће бити примењен? Dublin Core Metadata Element Set (DCMES).

3.2.1. Навести метаподатке на основу којих су подаци депоновани у репозиторијум.

%0 Online Multimedia

%A Ecet, Dejan

%D 2024

%T Projects from Workshops

%U https://figshare.com/articles/media/Projects_from_Workshops/27240630

%R 10.6084/m9.figshare.27240630.v1

%2 <https://ndownloader.figshare.com/files/49826550>

%K Workshops

%K student projects

%X <p dir="ltr">This catalog showcases student projects from two workshops held at the Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad, during the 2023/2024 academic year. The first workshop (Workshop 1) took place in the first semester, from November 2023 to January 2024, involving 20 participants, all of whom had completed their bachelor's degrees in architecture and were enrolled in the Master of Architecture program (course: Studio 01B - alternative approach). The second workshop (Workshop 2) was conducted in the second semester, from March 2024 to June 2024, with 53 participants, fourth-year undergraduate architecture students, organized into 30 groups, each with a maximum of two members per project (course: Studio 04A - synthesis).</p>

%I figshare

Ако је потребно, навести методе које се користе за преузимање података, аналитичке и процедуралне информације, њихово кодирање, детаљне описе варијабли, записа итд.

3.3 Стратегија и стандарди за чување података

3.3.1. До ког периода ће подаци бити чувани у репозиторијуму? ____није ограничено____

3.3.2. Да ли ће подаци бити депоновани под шифром? Да **Не**

3.3.3. Да ли ће шифра бити доступна одређеном кругу истраживача? Да **Не**

3.3.4. Да ли се подаци морају уклонити из отвореног приступа после извесног времена?

Да **Не**

Образложити

4. Безбедност података и заштита поверљивих информација

Овај одељак МОРА бити попуњен ако ваши подаци укључују личне податке који се односе на учеснике у истраживању. За друга истраживања треба такође размотрити заштиту и сигурност података.

4.1 Формални стандарди за сигурност информација/података

Истраживачи који спроводе испитивања с људима морају да се придржавају Закона о заштити података о личности (https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_podataka_o_licnosti.html) и одговарајућег институционалног кодекса о академском интегритету.

4.1.2. Да ли је истраживање одобрено од стране етичке комисије? Да **Не**

Ако је одговор Да, навести датум и назив етичке комисије која је одобрила истраживање

4.1.2. Да ли подаци укључују личне податке учесника у истраживању? Да **Не**

Ако је одговор да, наведите на који начин сте осигурали поверљивост и сигурност информација везаних за испитанике:

- а) Подаци нису у отвореном приступу
- б) Подаци су анонимизирани
- ц) Остало, навести шта

5. Доступност података

5.1. Подаци ће бити

a) јавно доступни

б) доступни само уском кругу истраживача у одређеној научној области

ц) затворени

Ако су подаци доступни само уском кругу истраживача, навести под којим условима могу да их користе:

Ако су подаци доступни само уском кругу истраживача, навести на који начин могу приступити подацима:

5.4. Навести лиценцу под којом ће прикупљени подаци бити архивирани.

6. Улоге и одговорност

6.1. Навести име и презиме и мејл адресу власника (аутора) података

_____ др Дејан Ецет, ванр. проф., dejan.ecet@uns.ac.rs _____

6.2. Навести име и презиме и мејл адресу особе која одржава матрицу с подацима

_____ др Дејан Ецет, ванр. проф., dejan.ecet@uns.ac.rs _____

6.3. Навести име и презиме и мејл адресу особе која омогућује приступ подацима другим истраживачима